
БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

Жорж
САНД
КОНСУЕЛО

Жорж Санд Консуело

Текст предоставлен правообладателем
http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=5506161
Консуело: Фоліо; Харків; 2011
ISBN 978-966-03-4908-7

Аннотація

Всесвітньо відомий роман «Консуело» вважається одним з найкращих творів Жорж Санд (1804—1876). Його головна героїня – молода дівчина Консуело, для якої сенс всього життя полягає у тому, щоб співати. Крім музики та співів для неї нічого не існує. Дія роману відбувається в середині XVIII сторіччя. Історичний фон, на якому розгортаються долі головних героїв, це Венеція з її музичним життям, Чехія з героїчним минулим та солдафонська Прусія. А прототипом Консуело, дівчини з божественним голосом, послужила всесвітньо відома французька співачка Поліна Віардо, яка довгі роки була музою російського письменника І.С. Тургенева.

Содержание

«Великий майстер ідеального...»	5
Консуело	21
Розділ 1	24
Розділ 2	31
Розділ 3	45
Розділ 4	53
Розділ 5	62
Розділ 6	78
Розділ 7	86
Розділ 8	95
Розділ 9	106
Розділ 10	114
Розділ 11	124
Розділ 12	134
Розділ 13	142
Розділ 14	158
Розділ 15	173
Розділ 16	181
Розділ 17	193
Розділ 18	209
Розділ 19	221
Розділ 20	231
Розділ 21	248

Розділ 22	258
Розділ 23	267
Розділ 24	278
Розділ 25	289
Розділ 26	300
Розділ 27	312
Розділ 28	322
Розділ 29	343
Розділ 30	356
Кінець ознакомительного фрагмента.	367

Жорж Санд Консуело

«Великий майстер ідеального...»

«Пані Санд була великим майстром ідеального», – так зовсім не схильний до пафосу скептик й іроніст Анатоль Франс сказав про автора численних романів, новел, казок,

п'єс, публіцистичних статей, історичних нарисів, мемуарів.¹

Майстер ідеального в епоху постмодернізму – чи потрібний він? Чи є в ньому необхідність? У часи вже навіть не фемінізму, а постфемінізму чи не безнадійно застаріла письменниця, творчість якої вперто пов'язують з «жіночим питанням», животрепетним два століття тому? Чи не залишилась вона зі своїми проблемами, думками, тривогами в ХІХ столітті? Та й взагалі, чи не відійшов в минуле самий літературоцентризм, витіснений телебаченням та Інтернетом?

* * *

ХІХ століття – століття класичної літератури, століття шедеврів і геніїв. Бальзак і Стендаль, Діккенс і Теккерей, Гофман і Гейне, Байрон і Гюго, Пушкін, Шевченко, Міцкевич, Петєфі та ін., але і в цьому ряду обраних не загубилось ні ім'я, ні місце французької письменниці Жорж Санд (1804—1876).

Значущість письменниці розуміли колеги-літератори – Бальзак, Гюго, Мюссе, Сент-Бєв, Флобер, а це ж цвіт Франції! Але її також знали й цінували німецький поет Гайне, й угорець Петєфі, й поляк Міцкевич, й американець Вітмен. Перед нею, називаючи її «Іоанною д'Арк нашого часу»², схи-

¹ А. Франс. Жорж Санд и идеализм в искусстве. – Собр. соч. в 8 т. – Т. 8. – М., 1960. – С. 81.

² В. Г. Бєлинский. Письмо Бакунину от 7.ХІ. 1842 г. – ПСС, т. ХІІ. – М., 1956.

лявся Белінський. Тургенев у гіркому листі про смерть письменниці пише: «Жорж Санд – одна з наших святих».³

Чудові портрети Жорж Санд створив знаменитий Етен Делакруа. Ференц Ліст, захоплюючись музикальністю прози Санд, мріяв написати оперу за романом «Консуело», а Бальзак для героїні-письменниці з чоловічим псевдонімом Каміл Мопен у своєму романі «Беатріса» прототипом обрав Жорж Санд. Що вже казати про Альфреда де Мюссе, у якого образ Жорж, образ втраченого кохання, пронизує не тільки славетний роман «Сповідь дитини віку», але й лірику «Ночей» та романтичні драми «Примхи Маріанни» та «Коханням не жартують...»

Дивна жінка, що сколихнула ХІХ сторіччя! Серед розумових напрямів двох століть: руссоїзм і вольтер'янство, байронізм і толстовство, марксизм і ніцшеанство – єдина жінка, чия особистість і творчість стали основою жоржсандизму, вплив якого на суспільну думку був не меншим за байронізм чи вольтер'янство.

* * *

Творчість Жорж Санд починається в 1830-ті й триває 40 років. За це сорокаліття змінювались літературні епохи й

– С. 115.

³ *И. С. Тургенев. Несколько слов о Жорж Санд. – Соч. в 15 т. – Т. XIII. – М., 1967. – С. 234.*

смаки: доба романтизму, класичний реалізм, а в 1860-ті вже сформовано натуралізм. Між; тим популярність Жорж стійко триває. Слава знайшла її одразу – з першим твором, романом «Індіана», який Аврора Дюпен (у заміжжі Дюдеван) підписала псевдонімом Жорж Санд. За рік до цього був, правда, ще роман «Роз і Бланш», написаний у співавторстві з Жюлем Сандо, якому Жорж зобов'язана хіба що вибором псевдоніму.

Ранні твори – «Індіана» (1832), «Валентина», що вийшла в тому ж році, «Лелія» (1839), «Жак» (1834) – співпадають із часом, що одержав у французькій історіографії назву «криза 1830-х». Ця післяреволюційна криза цілком відповідає тому, що Гегель назвав «іронією історії». Липнева революція 1830 року підбиває ризик під останніми намаганнями реставраційного режиму Бурбонів повернути та вдержати уклад часів Луї Капета – це була перемога. Та одночасно революція привела до влади «короля-буржуа» Луї-Філіппа, і він став устами свого першого міністра. Гізо проголосив головний принцип Липневої монархії: «Збагачуйтесь!» Перемога із збентежуваним, неочікуваним результатом. Черговий приклад «іронії історії», коли замість жаданих змін відкриті шлюзи для небувалої розпусти, безсоромного кар'єризму, злочинних махінацій з присвоєнням чужих багатств. Реакція численної художньої інтелігенції на післяреволюційні «свободи» майже завжди несла на собі відбиток розгубленості й глибокого розчарування. За словами літературного критика

й письменника-романтика Сент-Бева, «епоха породжує тупу гіркоту, безсильну огиду»⁴. Ці кризові настрої повною мірою відбиваються в ранніх романах Жорж Санд.

В «Індіані» вже закладені проблеми, образи, мотиви, які будуть супроводжувати творчість письменниці до кінця. Безсумнівно, її переважно цікавить становище жінки в сучасному світі, так зване «жіноче питання». Це програмує центральне положення в більшості її книг не героя, а героїні, про що свідчить сама поетика заголовків романів. Разом з тим «жіноче питання» вирішується у жанрі романтичного соціального роману в такому згустку проблем, які вилучають вузькість підходів і виходять за межі однієї жіночої проблематики.

Героїні Санд завжди наділені романтичною винятковістю – духовно-емоційною, інтелектуальною, творчою, моральною, фізичною. Перші героїні, Індіана та Валентина, не інтелектуалки. Їх винятковість полягає в площині духовної обдарованості, духовної краси. Саме це й провокує неминучість конфлікту особистості з оточенням, позбавленим «внутрішньої шляхетності».

В «Індіані» конфлікт визначений як емоційний протест героїні проти сімейного деспотизму. Полковник Дельмар, колишній наполеонівський офіцер, груба та примітивна людина, «взяв собі жінку, як взяв би в дім економку». Індіана ж «не любила свого чоловіка, тому що її примушували його

⁴ Ш. Сент-Бев. Литературные портреты. – М., 1970. – С. 161.

любити». Саме визначення трагедії шлюбу для французької літератури цього часу досить традиційне (Стендаль, Бальзак, Меріме), але цікавим в романі починаючої письменниці є психологічне мотивування драми героїні. Ж. Санд створює різні чоловічі типи: Дельмар, Раймон де Рам'єр, Ральф Браун – чоловік, спокусник, друг. Кожний з персонажів має свою неповторну характерність, але в романі цій неповторності дається соціальне й психологічне пояснення. Дельмар, найстарший з трьох, сформувався за часів Імперії і, за висловом літературознавця, є «живе, індивідуалізоване втілення наполеонівського кодексу законів»⁵. Раймон, схильний до політичної кар'єри, – творіння Реставрації, коли «з хартією Людовіка XVIII сталося те ж, що з Євангелієм Ісуса Христа: вона стала текстом, яким користувались краснобаї для вправ у красномовності».⁶

Ральф, як і Індіана, наділений романтичною винятковістю. Нею вони «дистанційовані» від оточення, реставраційного середовища. Вони не французи, зростали далеко від Парижа, на екзотичному острові. Їх підкреслена позитивність має відтінок руссоїстської «природної людини».

Сенс в тому, що Ж. Санд в романі відбиває не тільки при-

⁵ Н. С. Шрейдер. Из истории зарубежной литературы 1830-х – 1840-х гг. – Днепрпетровск, 1968. – С. 47.

⁶ Йдеться про «Конституційну хартію» 1814 р., в якій де-юре ліквідовані станові привілеї та розширені громадські права, але фактично ці права поширювались лише на забезпечені верстви населення – Див.: История Франции. – В 3-х т. – Т. 2, М., 1973.

низливе становище жінки в шлюбі, але й показує драматизм адюльтеру як соціальну проблему. Ізольованість жінки від широкого суспільного життя, її підкореність спочатку батькові, потім чоловікові звужують її горизонт, роблять короткозорою та беззахисною перед посяганнями галантного солодколюбця. Індіана тільки в фіналі, наблизившись до межі самогубства, змогла оцінити безкорисну мовчазну відданість Ральфа. В цьому романі драматизм подолано ідилією: Індіана і Ральф знаходять щастя на лоні природи острова Бурбон. Але показово, що ідилія може бути втілена лише далеко від суспільства. Єдиний, але вагомий штрих, що уточнює ідеал Ж. Санд: герої витрачають свої кошти на те, щоб дарувати свободу чорним рабам, викупуваючи їх з неволі.

Серед ранніх творів Ж. Санд «Індіана» здається найбільш оптимістичною. Головні герої щасливо уникли загибелі, знайшли сенс буття, кохання й спокій. У наступних романах концентрація трагізму збільшується. Розв'язкою драматичних перипетій стане самогубство як знак безнадії та безпорадності. Валентині вже буде недоступною руссоїстська ідилія, і її романтичний бунт проти духовної бідності буржуазно-аристократичного суспільства Реставрації закінчиться добровільною смертю. Самогубством завершується і життєвий шлях Жака, який розчарувався і в суспільному, і в особистому житті.

Найбільш вагомим романом стала «Лелія». Сама Жорж Санд визнавала, що вклала в цей твір «саму себе більше, ніж

в будь-яку книгу». Та часткова нейтралізація трагізму, яка відчувається в попередніх романах, тут повністю знята. Тут вирує трагічне світосприйняття. «Лелія» – не книга, це крик скорботи», – пише Жорж Санд про свій твір.

Уперше в центрі роману Санд героїня, чий інтелект здатний охопити всеосяжні проблеми буття в найширшому розумінні. Письменниця обирає іншу стильову стратегію, ніж в попередніх романах. Польський поет Юліуш Словацький назвав «Лелію» «байронічною поемою в прозі». Якщо романтичні героїні Індіана та Валентина протиставлені середовищу все ж за своїм масштабом можуть бути порівняні з іншими персонажами, бодай і з моральною перевагою, то Лелія ж принципово незрівнянна, її інтелект, її мораль, розуміння світу набагато випередили свій час. Це своєрідна «сповідь дочки віку», яка болісно вдивляється в сучасність, в минуле й не бачить майбутнього.

Сенс життя, любов, релігія, доля людства, зокрема жінки, останні можливості людського знання про себе і світ – усі ці питання стають «проклятими» для скептичної, втратившої віру та надію «дочки віку». Ствердження кінця історії, вичерпаності творчих можливостей людства, прокляття світові – це нове, майже шокує в жіночому світосприйнятті, що ніколи не було і надалі не буде характерним для жоржсандівських героїнь. Вихід для Лелії відкривається лише в смерті.

«Жіноче питання» в романі «Лелія» перейшло в іншу, ніж

раніше, площину. Створено образ героїні з могутнім інтелектом, високою гідністю і, за виразом Достоевського, «гордістю запросу», якому не відповідає і не може відповісти дійсність. Без сумніву, це найтрагічніший з творів Ж. Санд. У 1839 році письменниця повернеться до свого роману і внесе корективи, які зроблять текст більш оптимістичним, та, за думкою багатьох літературознавців, це лише погіршить його.

В цілому «Лелія» була болючим відгуком на кризові протиріччя 1830-х років та внутрішні протиріччя самої Жорж Санд. Надалі в її творчості залишаються всі питання Лелії: доля людства, його минуле й майбутнє, мораль, релігія, мистецтво тощо, – але «комплекс Лелії» – трагічна втрата віри в прогрес – буде подоланий. Допоможе захоплення ідеями утопічного соціалізму та й сама революціонізація французького суспільства. Сен-Сімон, Фур'є, особливий й переважний П'єр Леру вплинули на пошуки письменницею «ідеальної правди». Вона не стала ні сен-сімоністкою, ні фур'єристкою, ні ортодоксальною послідовницею вчення Леру, але лозунги революції 1789 року «свобода, рівність, братство» саме вони актуалізували для неї. В цей період нею написані найзначніші романи: «Мопра» (1837), «Мандруючий підмайстер» (1840), «Орас» (1841), діалогія «Консуело» (1842—1843) і «Графиня Рудольштадт» (1844), «Мельник із Анжібо» (1847).

Відтепер ідея безупинного морального прогресу як сен-

су історії наповнить специфічну триаду «свобода, рівність, братство» універсальним змістом. Нагальне в ранній творчості «жіноче питання» не закреслене, але розплавиться в цій універсали, буде синтезоване нею.

Віднині ця триада стане й перевіркою можливостей досягнення морального прогресу історії. Революція 1789 року, воюючи до привілейованих станів дворянства та духовенства, постане перед героєм-аристократом в романі «Мопра», примусить зробити вибір героя-монаха в романі «Спірідіон». Те, що обидва стануть на бік революції, – доказ життєздатності морального прогресу та лозунгів «свобода, рівність, братство».

У 1840-ві роки розшириться репертуар позитивних героїв Ж. Санд. В «Мандруючому підмайстері» це буде «пролетарій-філософ» П'єр Югенен, шляхетний пролетарій, обдарований живописець з народу Поль Арсен, талановита дівчина з демократичних низів Марта, студент Ларавін'єр («Орас») і, зрозуміло, геніальна співачка, дитя народу, циганочка Консуело. Вони змінили героїв з соціальних верхів, не поступаючись їм ні духовністю, ні благородством, ні талановитістю. Ж. Санд дещо ідеалізує своїх героїв – і П'єра Югенена, і Поля Арсена, і Консуело, але це – частина її філософії «ідеальної правди», яку вона відстоювала як принципи свого мистецтва.

«Орас» і «Консуело» – найкращі романи, написані Ж. Санд в цей період. Різні за тематикою, обсягом, проблема-

ми, саме ці твори найбільше прояснюють етичні ідеї Санд. В «Орасі» вона створює узагальнений образ прогресивної молоді 1830-х років, об'єднуючи розмаїтість індивідуальностей. Це й художньо обдарований Поль Арсен, це Марта, акторські здібності якої допоможе реалізувати Поль, це професійний революціонер Ларавін'єр й сен-сімоністка робітниця Ежені. В цю групу входить й герой-оповідач, молодий лікар. Аристократ за походженням, він відчуває свою єдність з цією молоддю, серед якої пролетарії і буржуа. Показово, що автор «Лелії» може розгледіти і побачити в кризових роках те, що протистоїть відчаю та зневірі. Відчувається перегук тем, мотивів, що були задіяні раніше, з теперішніми творами. В історії Марти, зрадженої Орасом, відлуння історії Нун та Раймона, Індіани та Раймона. Раймон – «герой фрази» 1820-х років, має своє продовження в «герої фрази» 1830-х Орасі тощо. Однак помітно посилюється соціальність проблематики.

Вперше Жорж Санд досягає такої міри історизму, відтворюючи багатогранний образ Парижа, передаючи атмосферу Франції, атмосферу болісних розчарувань в Липневій революції, але й пошуків істини, пошуків засобів перетворення соціальної системи. Також уперше в романі письменниці в центрі опиниться не позитивний герой, а антигерой Орас. Цей образ органічно вписується в плеяду створених французькими письменниками молодих героїв-честолюбців – Растін'яка, Люсьєна Шардона, Жюльєна Сореля, але Орас

являє ще один різновид цього типу. Жорж Санд у своєму творі немов передбачає тему Флобера: переродження романтичної винятковості в огидний фарс. Специфічну цілісність Ораса, його соціально-психологічну сутність створює амбівалентне поєднання романтичної пози й зрадницької схильності. Хоч в романі й нема зображення червневого повстання 1832 року, але саме ця дата створює те моральне поле, в якому остаточно формується оцінка героїв. Закономірно на барикадах опиняться Ларавіньер і Поль Арсен. Також закономірно Орас покине вкритий барикадами Париж, запевнивши себе, що не зраджує справу, яку так патетично славив. Зрадник в коханні і в дружбі, зрадою Орас виявляє й свою громадянську нікчемність.

У 1840-ві роки особливо відчутна симпатія Жорж Санд до демократичного героя. Вміння любити, здібність до самопожертви доповнюється ще однією цінністю: труд. У художній світ Санд входять трударі з народу – селянин Пасьянс («Мопра»), столяр П'єр Югенен («Мандрівний підмайстер»). Геніальна співачка Консуело – невтомна тружениця. Аристократичне походження героя-оповідача в романі «Орас» важливо підкреслити тому, що введений він як фахівець – лікар.

Роман «Консуело» відноситься до найбільш досконалих творів Жорж Санд. Більший за обсягом, ніж всі попередні романи, цей твір мов би увібрав мотиви, проблеми, ситуації, які були використані письменницею раніше. В «Консу-

ело» легко розпізнати вже звичні риси жоржсандівських героїнь: незалежність, волелюбність, внутрішню чистоту, почуття гідності. Не раз в її творчості втілювалась ситуація духовної переваги жінки в коханні, зіткнення шляхетності й підлості в любовному сюжеті. Взаємовідносини різних соціальних верств, питання релігії, таємні організації революційно-бунтівного характеру тою чи іншою мірою вже знаходили місце в книгах Жорж Санд. Але всі ці й багато інших проблем будуть представлені в романі, де головним стане нове для письменниці питання: митець і мистецтво, їхня компетенція, їхні можливості й призначення. Для романтиків ця тема традиційна, але ж Санд, використавши немало з цього «арсеналу», в головному цілком самостійна.

Ще ніколи письменниця не створювала текст з таким розвиненим сюжетом, з таким багатством його ліній. Головною сюжетною лінією стане історія героїні, талановитої співачки з простолюддя, показана, якщо брати до уваги другу частину діалогії, роман «Графиня Рудольштадт», майже в безмежжі простору й часу. На початку оповідання Консуело, як шекспірівській Джульетті, 14 років і життєва дорога в неї попереду. В фіналі другого роману Консуело – дружина Альберта Подебрада-Рудольштадта, мати в оточенні дітей – у часі без ознак, аналізі вічності.

Роман «Консуело» поєднує можливості і прикмети різних жанрів. «Роман дороги» законно вписується в синтез соціально-психологічного, історичного, авантюрного жанру

– і не тільки тому, що події відбуваються у XVIII сторіччі. «Роман дороги» програмує тему пізнання життя та самопізнання й самовиховання. «Роман художника» невіддільний від проблем народження й самореалізації творця. Тут багато й від авантюрного роману з його ризикованими пригодами. Не відмовляється Ж. Санд й від роману нравів з його скрупульозною конкретикою життєвих обставин, ситуацій. Але перш за все соціальність і психологізм обумовлюють цілісність і єдність художньої картини. Потужна лірична стихія супроводжує оповідання про талановиту дівчину з народу, багатоаспектно відображену: в коханні, у творчій самореалізації, спілкуванні з сильними світу цього, з обездоленими. Консуело для автора – ідеал митця, бо обдарованість в неї невід'ємна від шляхетної демократичності, відданості мистецтву, гуманності.

Другий головний герой діалогії Альберт Рудольштадт ідейно пов'язаний з великим і трагічним минулим Чехії – Гуситськими війнами, з історичними постатями Яна Гуса і Яна Жижки.

В другій частині діалогії Альберт буде пов'язаний з таємним «Товариством невидимих», члени якого борються за соціальне перебудування суспільства, спираючись на ідеї Гуса, Жижки, таборитів. Ця ідеологія синонімічна лозунгам французької революції: «свобода, рівність, братство».

Різні за стилем романи діалогії єдині в ствердженні цих ідей.

Події 1848 року позбавили Жорж Санд ілюзій скорого втілення лозунгів у життя. Утопічний соціалізм після революції залишився химерою.

В повісті «Маленька Фадетта» Ж. Санд передасть своє відчуття через діалоги двох друзів:

«— А проте природа не змінилась. Ніч, як завжди, чиста; зірки блищать, як завжди; дикий чебрець пахне, як завжди.

— Але люди стали гіршими, і ми теж. Добрі стали слабкими, слабкі малодушними, скептики — розпутними, егоїсти — жорстокими.

— А ми, ким ми були і ким стали?

— Ми були сумними, а стали нещасними».

Жорж Санд не зрекласть своїх ідеалів, але ілюзії про братерство буржуа й пролетаріїв після розстрілу керівництвом робітників в червні 1848 року були вбиті.

В 1850—1870 роки вона вже не напише романів, рівних за художньою цінністю «Індіані», «Орасу», «Консуело».

Будуть виходити її літературно-критичні статті, «сільські» повісті, в яких з великою симпатією вона створює образи селян-трудівників. Подібно до Гюго, автора циклу «Мистецтво бути дідусем», вона теж явить «мистецтво бути бабусею», написавши чудові добрі казки.

Творча спадщина Жорж Санд у повному обсязі ще не опанована. Можливо, скоро з'явиться дослідник, який зможе продемонструвати все багатство її творів. Але спочатку слово за читачем.

Л. А. Мироненко

Консуело

Розділ 1

– Так, так, пані, можете хитати головою скільки вам завгодно: найрозсудливіша, найкраща серед вас – це... Але я не назву її, тому що вона єдина у всьому моєму класі скромниця, і я боюся, що варто мені назвати її ім'я, як вона відразу ж утратить цю рідкісну чесноту, якої я бажаю й вам.

– *In nomine Patris, et Filii, et Spiritu Sancto*⁷, – проспівала Констанца із зухвалим виглядом.

– *Amen*⁸, – хором підхопили всі інші дівчатка.

– Кепський злюка, – сказала Клоринда, мило надувши губки й злегка вдаряючи ручкою віяла по кощавих, зморшкуватих пальцях учителя співу, немов заснулих на німій клавіатурі органа.

– Це ви не за адресою! – мовив старий професор із глибоко незворушним виглядом людини, що протягом сорока років по шість годин на день піддавалася зухвалим і пустотливим нападкам кількох поколінь юних осіб жіночої статі. – І все-таки, – додав він, ховаючи окуляри у футляр, а табакерку до кишені й не підводячи очей на роздратований і глузливий вулик, – ця розумна, ця лагідна, ця старанна, ця уважна, ця добра дівчинка – не ви, синьйоро Клориндо, не ви, синьйоро

⁷ Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа (*лат.*).

⁸ Амінь (*лат.*).

Констанцо, і не ви, синьйоро Джульетто, і, вже звичайно, не Розіна, і ще того менш Мікела...

– Виходить, це я!

– Ні, я!

– Зовсім ні, я!

– Я!

– Я! – закричало разом із півсотні блондинок і брюнеток, хто приємним, хто різким голосом, немов згряя галасливих чайок, що кинулися на злосчастну мушлю, викинуту на берег хвилию, що відринула.

Ця мушля, тобто маестро (і я наполягаю, що ніяка метафора не підійшла б більшою мірою до його незграбних рухів, очей із перламутровим відливом, вилиць, поцяткованих червоними прожилками, а особливо – до тисячі сивих, твердих і гострих завитків його професорської перуки), – маестро, повторюю я, змушений тричі опускатися на лаву, з якої він підводився, збираючись піти, але, спокійний і безпристрасний, як мушля, заколисана й скам'яніла серед бур, довго не піддавався проханням сказати, яка саме з його учениць заслуговує похвал, на які він – завжди такий скупий – щойно так розщедрився. Нарешті, мовби з жалем поступаючись проханням, викликаним його ж хитрістю, він узяв свою професорську тростину, якою зазвичай відбивав такт, і з її допомогою поділив цю недисципліновану череду на дві шеренги; потім, просуваючись із поважним виглядом між подвійним рядом легковажних голівок, зупинився в глибині хорів,

де містився орган, проти маленької фігурки, що примостилася на сходинці. Сидячи навпочіпки, обпершись ліктями на коліна, заткнувши пальцями вуха, щоб не відволікатися шумом, вона, скорчившись і зігнувшись, як мавпочка, розучувала півголосом урок, щоб нікому не заважати: а він, урочистий і радісний, стояв, випроставшись і простягнувши руку, немов Паріс, що присуджує яблуко, але не найкрасивішій, а найрозумнішій.⁹

– Консуело? Іспанка? – закричали в один голос юні хористки в якнайбільшому здивуванні. Потім пролунав загальний гомеричний регіт, що викликав рум'янець обурення та гніву на величному чолі професора.

Маленька Консуело, заткнувши вуха, нічого не чула з того, що говорилось, очі її неухважливо блукали, ні на чому не зупиняючись; вона була так занурена в розучування нот, що протягом кількох хвилин не звертала ані найменшої уваги на весь цей гомін. Помітивши нарешті, що вона є предметом загальної уваги, дівчинка відняла руки від вух, поклала їх на коліна й упустила на підлогу зошит. Спочатку, немов скам'янівши від здивування, не сконфужена, а скоріше трохи перелякана, вона продовжувала сидіти, але потім підвелася, щоб подивитися, чи немає за нею якого-небудь дивовижного предмета або смішної фігури, що викликали таку гучну

⁹ ...*немов Паріс, що присуджує яблуко...* – Троянський царевич Паріс мусив вирішити, кому із трьох богинь – Гері, Афіні чи Афродіті – віддати яблуко з написом «найпрекраснішій». Паріс оддав його Афродіті.

веселість.

– Консуело, – сказав професор, взявши її за руку без подальших пояснень, – іди сюди, моя гарна, і проспівай мені «*Salve, Regina*»¹⁰ Перголезе¹¹, яку ти розучуєш два тижні, а Клоринда зубрить цілий рік.

Консуело, нічого не відповідаючи, не виявляючи ні страху, ні гордості, ні зніяковілості, пішла слідом за професором, що знову всівся за орган і з триумфуючим виглядом дав тон своїй юній учениці. Консуело заспівала просто, невимушено, і під високими церковними зводами зазвучав такий чистий, прекрасний голос, який ніколи ще тут не звучав. Вона проспівала «*Salve, Regina*», причому пам'ять її жодного разу не підвела, вона не взяла жодної ноти, що не пролунала б чисто й повно, не була б вчасно обірвана або витримана саме стільки, скільки було потрібно. Слухняно й точно дотримуючись настанов маестро й ретельно виконуючи його розумні та ясні поради, вона при всій своїй дитячій недосвідченості й безтурботності досягла того, чого не могли б дати й викінченому співакові школа, навичка й натхнення: вона проспівала бездоганно.

– Добре, дочко моя, – сказав старий маестро, завжди стри-

¹⁰ «*Salve, Regina*» – твір для голосу, скрипкового квартету та органу. Написано на слова католицького гімну на честь Діви Марії.

¹¹ ...*Перголезе* (Перголезі) Джованні Баттіста (1710—1736) – видатний композитор неаполітанської оперної школи, один із авторів опери-буфу («Служниця-пані», 1733). Із творів церковної музики, написаних Перголезе, найбільш відомий «*Stabat mater*».

маний у своїх похвалах. – Ти розучила цю річ сумлінно й проспівала її з розумінням. До наступного разу ти повториш кантату Скарлатті¹², вже пройдену нами.

– Si, signor professore¹³, – відповіла Консуело. – А тепер мені можна піти?

– Так, дитя моє. Дівчиці, урок закінчено!

Консуело склала в кошичок свої зошити, олівці й маленьке віяло із чорного паперу – нерозлучну іграшку кожної іспанки й венеціанки, – яким вона майже ніколи не користувалася, хоча завжди мала при собі. Потім вона шмигнула за органі труби, втекла з легкістю мишки внутрішніми сходами, що вели до церкви, на мить схилила коліна, проходячи повз головний вівтар, і при виході зіштовхнулася біля кропильниці з гарним молодим синьйором, який, усміхаючись, подав їй кропило. Окропивши чоло й дивлячись незнайомцеві просто в обличчя зі сміливістю дівчинки, яка ще не вважає й не чуває себе жінкою, вона одночасно й перехрестилася й подякувала йому, і це вийшло так кумедно, що юнак розреготався. Розсміялася й сама Консуело, але раптом, начебто згадавши, що її хтось чекає, вона пустилася бігцем, як оком змигнути вискочила за двері й утекла сходами на вулицю.

Тим часом професор знову сховав окуляри до широкої ки-

¹² ... *Скарлатті* Алессандро (1659—1725) – один із основоположників неаполітанської школи, який створив зразки серйозної опери (опери-серія). Писав також ораторії, меси, кантати.

¹³ Добре, синьйоре професоре (*лат.*).

шені жилета й звернувся до учениць, які притихли.

– Сором вам, красуні! – сказав він. – Ця дівчинка – а вона наймолодша з вас і прийшла в мій клас останньою – тільки одна й може правильно проспівати соло, та й у хорі, хоч яку б какофонію ви розводили навколо неї, я неухильно чую її голос, чистий і вірний, як нота клавесина. І це тому, що в неї є ретельність, терпіння й те, чого немає й не буде ні в кого з вас: у неї є *розуміння*.

– Не міг не випалити свого улюбленого слівця, – крикнула Клоринда, тільки-но маестро пішов. – Під час уроку він повторив його тільки тридцять дев'ять разів і, напевно, занедужав би, якби не дійшов до сорокового.

– Чому тут дивуватися, якщо ця Консуело робить успіхи? – сказала Джульетта. – Вона така бідна, що тільки й думає, як би скоріше навчитися чому-небудь і почати заробляти на хліб.

– Мені говорили, що її мати циганка, – додала Мікеліна, – і що дівчинка співала на вулицях і на дорогах, перед тим як потрапити сюди. Не можна заперечувати, що в неї прекрасний голос, але в бідолахи немає й тіні розуму! Вона зубрить усе, рабськи дотримуючись вказівок професора, а все інше довершують її здорові легені.

– Нехай у неї будуть найкращі легені й надзвичайний розум на додачу, – сказала красуня Клоринда, – я відмовилася б від усіх цих переваг, якби мені довелося помінятися з нею зовнішністю.

– Ви втратили б не так уже й багато, – заперечила Констанца, не особливо прагнучи визнавати красу Клоринди.

– Вона зовсім негарна собою, – додала ще одна. – Жовта, як великодня свічка, а очі великі, але зовсім невиразні. До того ж завжди так погано одягнена! Ні, безперечно: вона погануля.

– Бідолаха! Яка вона нещасна! Ні грошей, ні краси!

Так дівчата закінчили свій «панегірик» на честь Консуело й, пожалівши її, віддячили собі за те, що захоплювалися нею, коли вона співала.

Розділ 2

Це відбувалось у Венеції близько ста років тому, в церкві Мендіканті¹⁴, де знаменитий маестро Порпора¹⁵ щойно закінчив першу репетицію своєї музики до великої вечерні, якою він мав диригувати наступної неділі, у день Успіння. Молоді хористки, яких він так суворо пробрав, були вихованками однієї з тих шкіл¹⁶, де дівчат навчали за казенний кошт, а потім давали посібник «для заміжжя або для переходу в монастир», як сказав Жан-Жак Руссо¹⁷, що захоплю-

¹⁴ *Мендіканті* («жебруші») – чернечі ордени (францисканці, домініканці, кармеліти та ін.), члени яких зобов'язувалися жити милостинею.

¹⁵ *Порпора* Нікколо (1686—1766) – композитор, капельмейстер і видатний вокальний педагог. Працював у Неаполі, Венеції, Відні, Дрездені, Лондоні. У «Консуело» відображено епізоди біографії композитора, які відносяться до 1740—1750-х рр.: викладання музики у Венеції, потому перебування у Відні та знайомство з юним Гайдном. У романі йдеться, за словами Жорж Санд, про смугу життя Порпори, майже невідому його біографам.

¹⁶ *...однієї з тих шкіл...* – В Італії перші музичні школи відкрилися при духовно-добродійних установах і являли собою сирітські будинки; італійське слово «conservatorio» спершу означало «притулок», «притулок для бідних». У Венеції музичні училища відкривалися при лікарнях і називалися «ospedale». Так у XVI ст. з'явилися Ospedale del Mendicanti, Ospedale degli Incurabili, Ospedale della Pietá.

¹⁷ *...як сказав Жан-Жак Руссо...* – У Франції Руссо був відомий не лише як письменник, але і як композитор та теоретик музики. Руссо жив у Венеції в 1743—1744 рр. і описав свої враження про місто в 7-й (а не в 8-й) книзі «Сповіді». Ці сторінки Руссо Жорж Санд згадує і в інших творах («Роза і Бланш», «Ускок»).

вався їхніми чудовими голосами незадовго до описуваного часу й у цій самій церкві. Ти добре пам'ятаєш, читачу, всі ці подробиці й чарівний епізод, розказаний ним самим із цього приводу у восьмій книзі його «Сповіді».

Я не повторюватиму тут ці чарівні сторінки, після яких ти, звичайно, не побажав би знову взятися за мої. Я вчинив би так само на твоєму місці, мій друже читачу. Сподіваюсь, одначе, що в цю мить у тебе немає під рукою «Сповіді», і продовжую свою оповідь.

Не всі ці молоді дівчата були однаково бідні, і, безсумнівно, незважаючи на всю пильність адміністрації, до школи потрапляли іноді й такі, що не надто вже й бідували, але використовували можливість здобути за рахунок республіки артистичну освіту й непогано прилаштуватися. Тому-то деякі з них і дозволяли собі нехтувати священні закони рівності, завдяки яким їм удалося прокрастись на ті самі лави, де сиділи їхні бідніші сестри. Не всі вони додержувалися суворих приписів республіки щодо їхньої майбутньої долі. Нерідко траплялося, що яка-небудь із них, скориставшись даровим вихованням, відмовлялася потім від допомоги, прагнучи до іншої, більш блискучої кар'єри. Бачачи, що такі речі неминучі, адміністрація допускала іноді до навчання музики дітей бідних артистів, яким бродяче життя не дозволяло залишатися надовго у Венеції. До числа таких відносилася й маленька Консуело, що народилася в Іспанії й потрапила звідти в Італію через Санкт-Петербург, Константинополь, Мекси-

ку або Архангельськ, а може, яким-небудь іншим, іще більш прямим шляхом, доступним лише для циган.

Однак циганкою вона була тільки за професією й на прізвисько, тому що походження вона була не циганського, не індійського, й, у всякому разі, не єврейського. У ній текла гарна іспанська кров, і походила вона, безсумнівно, з мавританського роду, тому що відзначалася смаглявістю й була вся перейнята спокоєм, зовсім не властивим бродячим племенам. Я аж ніяк не хочу сказати чогось поганого з приводу цих племен. Якби образ Консуело був вигаданий мною, то, цілком можливо, я запозичив би його в народі Ізраїлю або в іще більш давніх народів, але вона належала до нащадків Ізмаїла¹⁸, вся її істота говорила про це. Мені не довелось її побачити, тому що мені не виповнилось іще ста років, але так стверджували, і я не можу це спростувати. У неї не було гарячкової поривчастості, що чергується із нападами апатичної млосності, характерної для циганок. Не було в неї також і вкрадливої цікавості й настирливого жебрання бідної єврейки. Вона була спокійна, як води лагун, і разом з тим не менш рухлива, ніж легкі гондоли, що безупинно ковзають по їхній поверхні.

Позаяк росла Консуело швидко, а мати її була надзвичайно бідна, то вона завжди носила плаття, занадто короткі для свого віку, що надавало цій чотирнадцятилітній дівчинці,

¹⁸ ...вона належала до нащадків Ізмаїла... – Син Авраама та його єгипетської служниці Агарі Ізмаїл вважається родоначальником арабів.

що звикла ходити босоніж, особливу дику грацію й робило її ходу такою невимушеною, що дивитися на неї було і приємно і шкода. Чи була в неї маленька ніжка – ніхто не міг сказати, до того погано вона була взута. Зате її стан, затягнутий у корсаж, що був занадто тісний і лопнув по швах, був стрункий і гнучкий, немов пальма, але без округлості, без усякої спокусливості. Бідна дівчинка й не думала про це, вона звикла до того, що всі біляві, білі й повненькі дочки Адріатики вічно називали її «мавпою», «лимоном», «чорнушкою». Її лице, зовсім кругле, бліде й незначне, нікого б не вразило, якби коротке, густе, закинута за вуха волосся й у той же час серйозний вид людини, байдужої до всього зовнішнього світу, не надавали їй деякої, щоправда, мало приємної оригінальності. Непривабливі обличчя поступово втрачають здатність подобатися. Людина, що має таке обличчя, для всіх байдужа, починає ставитися байдуже до своєї зовнішності й цим іще більше відштовхує від себе погляди. Красива стежить за собою, чепуриться, придивляється до себе, мовби постійно видивляється в уявлюване дзеркало. Некрасива забуває про себе і стає недбалою. Але є два види некрасивості: одна, страждаючи від загального несхвалення, заздрить і злобує, – це і є справжня, щира некрасивість; інша, наївна, безтурботна, мириться зі своїм становищем і байдужа до враження, що вона його справляє, – така некрасивість, не тішачи погляду, може привертати серця; такою саме й була некрасивість Консуело. Люди великодушні, що брали в ній участь, спо-

чатку шкодували, що вона некрасива, потім, немовби роздумавшись, безцеремонно гладили її по голові, чого не зробили б стосовно красивої, й говорили: «Зате ти, здається, славна дівчинка». Консуело була задоволена й цим, хоча чудово розуміла, що така фраза значить: «Більше в тебе нічого немає».

Тим часом гарний молодий синьйор, що простягнув Консуело кропило зі святою водою, продовжував стояти біля кропильниці, поки всі учениці одна за одною пройшли повз нього. Він розглядав усіх з великою увагою, і коли найкрасивіша з них, Клоринда, наблизилася до нього, він вирішив подати їй святої води й омочив пальці, щоб мати задоволення доторкнутися до її пальчиків. Молода дівчина, почервонівши од відчуття вдоволеного марнославства, пішла, кинувши йому соромливо-сміливий погляд, що аж ніяк не виражав ні гордості, ні цнотливості.

Тільки-но учениці зникли за огорожею монастиря, чемний молодий синьйор повернувся на середину церкви й, наблизившись до професора, що повільно спускався із хорів, вигукнув:

– Присягаюся Бахусом, дорогий маестро, ви мені скажете, яка з ваших учениць щойно співала «Salve, Regina»!

– А навіщо вам це знати, графе Дзустіньяні? – запитав професор, виходячи разом з ним із церкви.

– Для того, щоб вас привітати, – відповів молодик. – Я давно вже стежу не тільки за вашими вечірніми церковними службами, але й за вашими заняттями з ученицями, – ви ж

бо знаєте, який я палкий прихильник церковної музики. І запевняю вас, я вперше чую Перголезе в такому довершеному виконанні, а що стосується голосу, то це прекрасніший за всі, які мені довелося чути в моєму житті.

– Присягаюся Богом, це так, – мовив професор із самовдоволеною поважністю, насолоджуючись у той же час великою понюшкою тютюну.

– Скажіть же мені ім'я неземної істоти, яка привела мене в такий захват, – наполягав граф. – Ви суворі до себе, ніколи не буваєте задоволені, але треба ж зізнатися, що свою школу ви зробили однією з кращих в Італії: ваші хори чудові, а солістки дуже гарні. Одначе музика, що ви її даєте виконувати своїм ученицям, така піднесена, така сувора, що мало хто з них може передати всю її красу...

– Вони не можуть передати цієї краси, тому що не відчують її самі, – зі смутком мовив професор. – Свіжих, звучних, сильних голосів, слава Богу, нам не бракує, а от щодо музичних натур – на жаль, вони такі рідкісні, такі недосконалі...

– Ну, у всякому разі, одна у вас є, і до того ж надзвичайно обдарована, – заперечив граф. – Чудовий голос! Скільки почуття, яке вміння! Так назвіть же мені її нарешті!

– Але ж правда, вона зробила вам приємність? – запитав професор, уникаючи відповіді.

– Вона зворушила мене, довела до сліз... І за допомогою таких простих засобів, так натурально, що спочатку я навіть

не міг зрозуміти, в чому річ. Але потім, о мій дорогий учителю, я згадав усе те, що ви так часто повторювали, викладаючи мені ваше божественне мистецтво, і вперше осягнув, наскільки ви мали рацію.

– А що ж таке я вам говорив? – триумфально запитав маестро.

– Ви говорили мені, що велике, істинне і прекрасне в мистецтві – це простота, – відповів граф.

– Я вам згадував також про *блиск, вишуканість і витонченість* та говорив, що нерідко доводиться аплодувати цим якостям і захоплюватися ними.

– Звичайно. Одначе ви додавали, що ці другорядні якості відокремлює від істинної геніальності ціла прірва. Отож, дорогий учителю, ваша співачка – одна по той бік прірви, а всі інші – по цей!

– Це вірно й до того ж добре сказано, – потираючи від задоволення руки, зауважив професор.

– Ну, а її ім'я? – наполягав граф.

– Чиє ім'я? – лукаво перепитав професор.

– Ах, боже мій! Та ім'я сирени, або, вірніше, архангела, якого я щойно слухав.

– А для чого вам це ім'я, графе? – суворо заперечив Порпора.

– Скажіть, пане професоре, чому ви хочете зробити з нього таємницю?

– Я вам поясню причину, якщо ви попередньо відкриєте

мені, чому ви так наполегливо домагаєтеся почути це ім'я.

– Хіба не природним є непереборне бажання довідатися, побачити й назвати те, чим захоплюєшся?

– Так дозвольте ж мені викрити вас, шановний графе, – це не єдина ваша підстава: ви великий аматор і знавець музики, це я знаю, але до того ж ви ще й власник театру Сан-Самуеле¹⁹. Не стільки заради вигоди, скільки заради слави ви залучаєте до себе кращі таланти й кращі голоси Італії. Ви прекрасно знаєте, що ми добре вчимо, що в нас серйозно поставлена справа й що з нашої школи виходять великі артистки. Ви вже викрали в нас Кориллу, а оскільки не сьогодні-завтра у вас її у свою чергу може переманити який-небудь інший театр, то ви й бродите навколо нашої школи, щоб виглядіти, чи не підготували ми для вас нової Корилли... От де істина, пане графе. Зізнайтеся, що я сказав правду.

– Ну, а якби й так, дорогий маестро, – заперечив граф усміхаючись, – яке зло вбачаєте ви в цьому?

– А таке зло, пане графе, що ви розбещуєте, ви губите ці бідні створіння.

– Одначе що ви хочете цим сказати, лютий професоре? Відколи ви стали хранителем цих тендітних чеснот?

– Я хочу сказати те, що є в дійсності, пане графе. Я не піклююся ні про їхню чесноту, ні про те, наскільки міцна ця

¹⁹ ...власник театру Сан-Самуеле. – У 7-й книзі «Сповіді» у числі своїх венеціанських знайомих Руссо називає володаря театру сенатора Дзустіньяні, але не може згадати, який із театрів йому належав – Сен-Лука чи Сан-Самуеле.

чеснота: я просто піклююся про їхній талант, котрий ви псуєте й принижуйте на підмостках своїх театрів, даючи їм виконувати вульгарну музику поганого смаку. Хіба це не жах, не ганьба бачити, як та сама Корилла, що вже починала було посправжньому розуміти серйозне мистецтво, опустилася від духовного співу до світського, від молитви – до ігрових пісеньок, від вітваря – на підмостки, від великого – до смішного, від Аллегрі²⁰ й Палестріни²¹ – до Альбіноні²² й циркульника Аполліні?²³

– Отже, ви настільки непохитні, що відмовляєтеся відкрити мені ім'я цієї дівчини, хоча я не можу розраховувати на неї, не знаючи ще, чи є в неї якості, необхідні для сцени?

– Рішуче відмовляюся.

– І ви гадаєте, я його не відкрию?

– На жаль! Задавшись цією метою, ви його відкриєте, але знайте, що я зі свого боку зроблю все можливе, щоб перешкодити вам викрасти в нас цю співачку.

– Прекрасно, маестро, тільки ви вже наполовину переможені: ваше таємниче божество я бачив, угадав, упізнав...

– Он як! Ви переконані в цьому? – недовірливо й стрима-

²⁰ *Аллегрі* Грегоріо (бл. 1582—1652) – композитор і півчий Сікстинської капели, автор знаменитого церковного піснеспіву «Мізерере».

²¹ *Палестріна* Джованні П'єрлуїджі (бл. 1525—1594) – видатний композитор, один із реформаторів хорової музики.

²² *Альбіноні* Томмазо (1671—1750) – відомий венеціанський композитор.

²³ *Аполліні* Сальваторе (дати народження та смерті невідомі) – венеціанський скрипаль і композитор початку XVIII століття.

но мовив професор.

– Мої очі й серце відкрили мені її, на доказ чого я зараз накидаю її портрет: вона високого зросту – це, здається, найвища із усіх ваших учениць, – біла, як сніг на вершині Фріуля²⁴, рум'яна, як небокрай на зорі прекрасного дня. У неї золотаве волосся, сині очі й приємна повнота. На одному пальчику перстеник із рубіном, – доторкнувшись до моєї руки, він обпалив мене, мов іскра чарівного вогню.

– Браво! – глумливо вигукнув Порпора. – У такому разі мені нема чого від вас таїти: ім'я цієї красуні – Клоринда. Ідіть до неї зараз же з вашими звабними пропозиціями, дай-те їй золота, діамантів, ганчірок! Вона, звичайно, охоче погодиться вступити до вашої трупи й, імовірно, зможе замінити Кориллу, тому що нині публіка ваших театрів віддає перевагу гарним плечам над гарними звуками і зухвалим поглядам – над високим розумом.

– Невже я так помилився, мій дорогий учителю, і Клоринда всього лише пересічна краля? – з деякою зніяковілістю мовив граф.

– А що, коли моя сирена, моє божество, мій архангел, як ви її називаєте, зовсім негарна собою? – лукаво запитав маестро.

– Якщо вона почвара, благаю вас, не показуйте її мені: мою мрію було б занадто жорстоко розбито. Якщо вона тіль-

²⁴ Фріуль (італ. Фріулі) – місцевість у Карнійських Альпах, на північний схід од Венеції.

ки некрасива, я міг би ще обожнювати її, але не став би запрошувати до свого театру: на сцені талант без краси часто є для жінки нещастям, боротьбою, катуванням. Одначе що це ви там побачили, маестро, і чому ви раптом зупинилися?

– Ми якраз біля пристані, де зазвичай стоять гондоли, але зараз я не бачу жодної. А ви, графе, куди дивитеся?

– Погляньте на того молодика, що сидить коло досить непоказного дівчиська, – чи не мій це вихованець Андзолето, найтямущіший і найкрасивіший із наших юних плебеїв? Зверніть на нього увагу, маестро. Це так само цікаво для вас, як і для мене. У цього хлопчика кращий тенор у Венеції, жагуча любов до музики й виняткові здібності. Я давно вже хочу поговорити з вами й просити вас позайматися з ним. От його я дійсно готую для свого театру й сподіваюся, що через кілька років матиму винагороду за свої турботи про нього. Агов, Дзото, йди-но сюди, мій хлопчику, я відрекомендую тебе знаменитому маестро Порпорі.

Андзолето витяг свої босі ноги з води, де вони безтурботно бовталися в той час, як він просвердлював товстою голкою гарненькі мушлі, які у Венеції так поетично називають *fiori di mare*²⁵. Весь його одяг складався з дуже поношених штанів і досить тонкої, але зовсім розідраної сорочки, крізь яку проглядали його білі, виточені, немов у юного Вакха, плечі. Він дійсно відзначався грецькою вродою молодого фавна, а в обличчі його було поєднання мрійливого смутку

²⁵ Морськими квітами (*итал.*).

й безтурботної іронії, що так часто трапляється в язичеській скульптурі. Його кучеряве й разом з тим тонке біляве волосся, позолочене сонцем, незліченними короткими крутими локонами вилося навколо його алебастрової шиї. Всі риси його лиця були ідеально правильні, але в пронизливих чорних, як чорнило, очах прозирало щось занадто зухвале, і це не сподобалося професорові. Почувши голос Дзустіньяні, хлопчик підхопився, кинув усі черепашки на коліна дівчинки, що сиділа з ним поруч, і в той час як вона, не встаючи з місця, продовжувала нанизувати їх на нитку впереміж із золотавим бісером, підійшов до графа й, за місцевим звичаєм, поцілував йому руку.

– Справді гарний хлопчик! – мовив професор, лагідно поплескавши його по щоці. – Але мені здається, що він займається занадто вже дитячою для свого віку справою; адже йому, напевно, років вісімнадцять?

– Незабаром буде дев'ятнадцять, *signor profesor*²⁶, – відповів Андзолето по-венеціанськи. – А морочуся з черепашками тільки тому, що хочу допомогти маленькій Консуело, яка робить із них намиста.

– Я й не підозрював, Консуело, що ти любиш прикраси, – мовив Порпора, підходячи із графом і Андзолето до своєї учениці.

– О, це не для мене, пане професоре, – відповіла Консуело, підводячись тільки наполовину, щоб не впустити у воду

²⁶ Пане професоре (*итал.*).

черепашки з фартуха, – це наміста для продажу, щоб купити потім рису й кукурудзи.

– Вона бідна, і їй іще доводиться годувати свою матір, – пояснив Порпора. – Послухай, Консуело, – сказав він дівчинці, – коли у вас із матір'ю нестаток, звертайся до мене, але я забороняю тобі просити милостиню, зрозуміла?

– О, вам нема чого забороняти їй це, *signor profesor*, – із жвавістю заперечив Андзолето. – Вона сама ніколи б не стала просити милостиню, та й я не допустив би цього.

– Але ж у тебе самого зовсім нічого немає! – сказав граф.

– Нічого, крім ваших милостей, ваша ясновельможносте, але я ділюся із цією дівчинкою.

– Вона твоя родичка?

– Ні, вона чужинка, це Консуело.

– Консуело? Яке дивне ім'я, – зауважив граф.

– Прекрасне ім'я, синьйоре, – заперечив Андзолето, – воно означає «розрада»...

– Час добрий! Як видно, вона твоя подруга?

– Вона моя наречена, синьйоре.

– Он як! Ці діти вже мріють про весілля.

– Ми обвінчаємося в той день, коли ви, ваша ясновельможносте, підпишете мій ангажемент до театру Сан-Самуеле.

– У такому разі, діти мої, вам доведеться ще довго чекати.

– О, ми почекаємо, – мовила Консуело з веселим спокоєм цнотливості.

Граф і маестро ще кілька хвилин бавилися наївними відповідями юної пари, потім професор звелів Андзолето прийти до нього наступного дня, обіцявши послухати його, і вони пішли, полишивши юнака на його серйозні заняття.

– Як вам ця дівчинка? – запитав професор графа.

– Я вже бачив її сьогодні і вважаю, що вона досить некрасива, щоб виправдати прислів'я: «В очах вісімнадцятирічного хлопчика кожна жінка – красуня».

– Чудово, – відповів професор, – тепер я можу вам відкрити, що ваша божественна співачка, ваша сирена, ваша таємнича красуня – Консуело.

– Як? Вона? Ця замазура? Цей чорний худенький коник? Бути не може, маестро!

– Саме вона, ясновельможний графе. Хіба ви не вважаєте, що вона була б звабною примадонною?

Граф зупинився, обернувся, ще раз подивився здалеку на Консуело і, склавши руки, з комічним розпачем вигукнув:

– Праведне небо! Як можеш ти допускати такі помилки, наділяючи вогнем геніальності таких погануль!

– Виходить, ви відмовляєтеся від ваших злочинних намірів? – запитав професор.

– Авжеж.

– Ви обіцяєте мені це? – додав Порпора.

– О, присягаюся вам! – відповів граф.

Розділ 3

Народжений під небом Італії, вирощений волею випадку, як морський птах, бідний сирота, занедбаний, одначе щасливий у сьогодні й такий, що вірить у майбутнє, Андзолето, цей безсумнівний плід любові, цей дев'ятнадцятирічний красень юнак, що безборонно проводив цілі дні біля маленької Консуело на кам'яних плитах Венеції, аж ніяк не був новачком у любові. Пізнавши радощі легких перемог, які не раз випадали на його долю, він би вже зносився та, можливо, розбестився, якби жив у нашому сумному кліматі й якби природа не обдарувала його таким міцним організмом. Одначе, рано розвинувшись фізично, призначений для довгої й сильної зрілості, він іще зберіг чисте серце, а незайманість його стримувалася волею. Випадково він зустрівся з маленькою іспанкою, що набожно виспівувала молитви перед статуєю мадонни; і, щоб повправляти свій голос, він співав із нею при світлі зірок цілими вечорами. Зустрічалися вони й на піщаному морському узбережжі Лідо, збираючи черепашки: він – для їжі, вона – щоб робити з них чотки та прикраси; зустрічалися й у церквах, де вона молилася Богові всім серцем, а він видивлявся на гарних дам. І при всіх цих зустрічах Консуело здавалася йому такою доброю, лагідною, послужливою й веселою, що він, сам не знаючи як і чому, зробився її другом і нерозлучним супутником. Дотепер Андзолето знав

у любові лише насолоду. До Консуело він почував дружбу, але як син народу й краши, де пристрасті мають перевагу над прихильностями, він не зумів дати дружбі цій іншої назви, як любов. Коли він заговорив про це з Консуело, та лише зауважила: «Якщо ти в мене закоханий, виходить, ти хочеш зі мною одружитися?» На що він відповів: «Звичайно, якщо ти згодна, ми одружимося».

Відтоді це було справою вирішеною. Можливо, для Андзолето любов ця й була забавою, але Консуело вірила в неї найсерйознішим чином. Безсумнівним було одне: юне серце Андзолето вже знало ті суперечливі почуття, ті заплутані, складні переживання, які тривожать і порушують спокій людей пересичених і вносять розлад у їхнє існування.

Полишений на свої бурхливі інстинкти, жадібний до задоволень, люблячи тільки те, що могло дати йому щастя, і ненавидячи й уникаючи всього, що заважає веселошам, прагнучи жити й відчувати життя з незвичайною гостротою, як артист аж до самих кісток, він дійшов висновку, що коханки змушують його зазнавати всіх мук і небезпеки пристрасті, не вміючи викликати в нього по-справжньому цю пристрасть. Однак, ваблений хтивістю, він час від часу сходився з жінками, але незабаром кидав їх від пересичення або з досади. А потім, розтративши негідним чином, низько надмір сил, цей дивний юнак знову відчував потребу в товаристві своєї лагідної подруги, у чистих, світлих виливах. Він міг уже сказати, як Жан-Жак Руссо: «Воістину, нас прив'язує до жінок

не стільки розпуста, скільки задоволення жити біля них»²⁷. Отже, не усвідомлюючи ще того зачарування, що тягло його до Консуело, ще не вміючи сприймати прекрасне, не знаючи навіть, гарна вона собою чи бридка, Андзолето бавився з нею дитячими іграми, як хлопчик, але в той же час свято поважав її чотирнадцять років як чоловік і вів з нею серед юрби, на мармурових сходах палаців і на каналах Венеції, життя, таке ж щасливе, таке ж чисте, таке ж усамітнене й майже таке ж поетичне, яким було життя Павла й Вірґінії²⁸ в помаранчевих гаях пустельного острова. Користуючись необмеженою й небезпечною свободою, не маючи родини й пильної ніжної матері, яка б піклувалася про їхню моральність, не маючи відданого слуги, який би відводив їх вечорами додому, не маючи навіть собаки, що міг би попередити їх про небезпеку, полишені цілком на самих себе, вони, однак, уникли падіння. Будь-якої години й у будь-яку погоду носилися вони по лагунах удвох, у відкритому човні, без весел і керма; без провідника, без годинника, забуваючи про приплив, бродили вони лиманом; до пізньої ночі співали на перехрестях вулиць, біля оповитих виноградом каплиць, а постіллю їм слугували до ранку білі плити бруківки, які ще зберегли тепло сонячних променів. Зупинившись перед театром Пуль-

²⁷ «Воістину, нас прив'язує до жінок...» – Руссо, «Сповідь», кн. 7.

²⁸ Павло і Вірґінія – герої однойменного роману Бернарден де Сен-П'єра (1731—1814), юнак і дівчина, що виростили на лоні незайманої природи тропічного острова. Моральна чистота Павла й Вірґінії протиставляється в романі штучній цивілізації та зіпсованості вищого світу.

чинелли²⁹, забувши, що ще не снідали й навряд чи будуть вечеряти, вони з пильною увагою стежили за фантастичною драмою прекрасної Коризанди, цариці маріонеток. Нестримно веселилися вони під час карнавалу, не маючи, звичайно, можливості по-справжньому нарядитися: він – вивернувши свою стару куртку, вона – причепивши собі на голову пишний бант зі старих стрічок. Вони розкішно бенкетували на поруччі мосту або на сходах якого-небудь палацу, уминаючи «морські фрукти»³⁰, стебла кропу й лимонні кірки. Словом, не знаючи ні небезпечних пестоців, ні закоханості, вони вели таке ж веселе й привільне життя, яке могли б вести два незіпсованих підлітки одного віку й однієї статі. Минали дні й роки. В Андзолето з'являлися нові коханки, Консуело ж і не підозрювала, що можна любити іншою любов'ю, а не так, як любили її. Ставши дорослою дівчиною, вона навіть не подумала, що варто бути більш стриманою з нареченим. Він же, бачачи, як вона росте й змінюється на його очах, не відчував ніякого нетерпіння, не хотів ніякої переміни в їхній дружбі, такій безхмарній і спокійній, вільній од усяких таємниць і докорів совісті.

²⁹ *Пульчинелла* – персонаж італійської комедії дель арте, горбань із довгим гачкуватим носом. Батьківщина його – Південна Італія. Селянин, який потрапив у міське середовище, Пульчинелла показував на сцені найрізноманітніші професії та заняття, поєднуючи в собі риси сільського простака та спритного, тямущого городянина.

³⁰ Різні сорти дешевих черепашок, улюблена страва простого народу у Венеції. (Прим. автора.)

Минуло вже чотири роки відтоді, як професор Порпора та граф Дзустіньяні відрекомендували один одному своїх *маленьких музикантів*. Граф і думати забув про юну виконавицю духовної музики. Професор теж забув про існування красеня Андзолето, позаяк, проекзаменувавши його тоді, не знайшов у ньому жодної з якостей, яких він вимагав од учня: насамперед – серйозного й терплячого складу розуму, потім – скромності, доведеної до повного самознищення учня перед учителем, і, нарешті, відсутності будь-якого попереднього музичного навчання. «Не хочу навіть і чути про учня, – говорив він, – чий мозок не буде в моєму цілковитому розпорядженні, як чиста скрижаль, як незайманий віск, на якому я можу зробити перший відбиток. Я не маю часу на те, щоб протягом цілого року відучувати учня, перш ніж почати його вчити. Якщо ви бажаєте, щоб я писав на грифельній дошці, дайте мені її чистою, та й це ще не все: вона має бути гарної якості. Якщо вона занадто товста, я не зможу писати на ній; якщо вона занадто тонка, я її негайно розіб'ю». Словом, Порпора хоча й визнав надзвичайні здібності в юного Андзолето, але після першого ж уроку оголосив графові з деякою досадою й іронічною смиренністю, що метода його не придатна для настільки просунутого учня й що досить взяти першого-ліпшого вчителя, щоб *загальмувати й сповільнити природні успіхи й нездоланий ріст цієї чудової індивідуальності*.

Граф направив свого вихованця до професора Мелліфьо-

ре, і той, переходячи від рулад до каденцій, від трелі до групето, довів блискучі дані свого учня до повного розвитку. Коли Андзолето виповнилося двадцять три роки, він виступив у салоні графа, і всі, хто слухав його, визнали, що він може з безсумнівним успіхом дебютувати в театрі Сан-Самуеле на перших ролях.

Якось увечері всіх аристократів-аматорів і найзнаменитіших артистів Венеції запросили бути присутніми на останньому вирішальному випробуванні. Уперше в житті Андзолето скинув своє плебейське рам'я, одягся в чорний фрак, шовковий жилет, високо зачесав і напудрив своє розкішне волосся, взув черевики із пряжками й, прибравши поважного вигляду, навшпиньках прослизнув до клавесина. Тут, при світлі сотні свічок, під поглядами двохсот або трьохсот пар очей, він, виждавши вступ, набрав повітря в легені й із властивими йому сміливістю та честолюбством ринувся зі своїм грудним *до* на ту небезпечну царину, де не журі й не знавці, а публіка тримає в одній руці пальмову галузку, а в іншій – свисток.

Нема чого говорити, що Андзолето хвилювався в душі, але його хвилювання майже не було помітно; його зіркі очі, що крадькома запитували жіночі погляди, прочитали в них безмовне схвалення, у якому рідко відмовляють молодому красеневі; і тільки-но донісся до нього схвальний шепіт аматорів, здивованих потужністю його тембру й легкістю вокалізації, як радість і надія заповнили всю його істоту. Ан-

дзолето, що дотепер навчався й виступав у пересічному середовищі, уперше в житті відчув, що він людина неабияка, і, в захваті від усвідомлення свого успіху, заспівав із різкою силою, своєрідністю й вогнем. Звичайно, його смак не завжди був тонким, а виконання протягом усієї арії не завжди бездоганим, але він щоразу виправляв свої промахи сміливістю прийомів і поривами натхнення. Він не передав тих ефектів, про які мріяв композитор, але знайшов нові, про які ніхто не думав – ні автор, який їх створив, ні професор, який їх витлумачив, і ніхто з віртуозів, які раніше виконували цю річ. Його зухвалі знахідки привабили й захопили всіх. За один новий відтінок йому прощали десять промахів, за один вияв індивідуального почуття – десять порушень методи. Так у мистецтві найменший проблиск таланту, найменше прагнення до нових завоювань полонить людей скоріше, ніж усі завчені, загальновідомі прийоми.

Можливо, ніхто навіть не усвідомлював того, чим саме викликався такий ентузіазм, але всі були охоплені ним. Корилла виступила на початку вечора з великою арією, чудово проспівала, і їй багато аплодували, однак успіх молодого дебютанта так затьмарив її власний, що вона розлютилася. Обсипаний похвалами й компліментами, Андзолето повернувся до клавесина, біля якого вона сиділа, і, нахилившись до неї, промовив шанобливо й разом з тим сміливо:

– Невже у вас, царице співу, царице краси, не знайдеться жодного схвального погляду для нещасного, який тремтить

перед вами й обожнює вас?

Примадонна, здивована такою зухвалістю, подивилася впритул на красиве обличчя, яке дотепер ледь удостоювала поглядом, – яка марнолюбна жінка на вершині слави й успіху зверне увагу на безрідного, бідного юнака? Тепер нарешті вона його помітила й була вражена його красою. Його вогняний погляд проник їй у душу. Переможена, зачарована, вона у свою чергу кинула на нього довгий і багатозначний погляд, і цей погляд став немовби печаткою на патенті його нової слави. Цього пам'ятного вечора Андзолето полонив усіх своїх слухачів і обеззброїв найгрізнішого свого ворога, адже прекрасна співачка панувала не тільки на сцені, але й в адміністрації театру й навіть у самому кабінеті графа Дзустіньяні.

Розділ 4

У цьому вибуху одностайних і навіть дещо перебільшених оплесків, викликаних голосом і манерою дебютанта, тільки один із слухачів, – він сидів на краєчку стільця, стиснувши коліна й нерухомо простягнувши на них руки, мовби єгипетське божество, – залишався мовчазним, як сфінкс, і загадковим, як ієрогліф; то був учений професор і знаменитий композитор Порпора. У той час як його чемний колега, професор Мелліфьоре, приписуючи собі всю честь успіху Анджолето, розсипався перед дамами й низько кланявся чоловікам, дякуючи навіть за погляд, професор духовної музики сидів опустивши очі в землю, насупивши брови, стиснувши губи, немов поринув у глибокий роздум. Коли все товариство, запрошене цього вечора на бал до догареси³¹, потроху роз'їхалося й біля клавесина залишилися тільки особливо завзяті аматори музики, кілька дам і найвідоміших артистів, Дзустіньяні підійшов до суворого маестро.

– Дорогий професоре, – сказав він, – ви занадто суворо дивитеся на все нове, і ваше мовчання мене не лякає. Ви вперто хочете залишитися глухим до світської музики, що зачаровує нас, і до її нових прийомів, але ваше серце мимоволі розкрилося й ваші вуха сприйняли звабну отруту.

³¹ *Догареса* – дружина дожа, глави державної влади у Венеціанській республіці.

– Послухайте, *sigor profesor*, – сказала по-венетіанськи чарівна Корилла, беручи зі своїм старим учителем пустотливий тон, як у минулі роки в *scuola*³², – я хочу вас просити про одну милість...

– Геть, нещасна! – з посмішкою вигукнув маестро, напівсердито відстороняючи невірну ученицю, що горнулася до нього. – Що спільного тепер між нами? Ти більше для мене не існуєш. Даруй іншим свої чарівні посмішки й підступне щebetання.

– Він уже зм'якшується, – мовила Корилла, однією рукою взявши за руку дебютанта, а іншою не перестаючи смикати пишну білу краватку професора... – Йди сюди, Дзото, стань на коліна перед найбільшим учителем співу всієї Італії. Принизься, упокорся перед ним, мій хлопчику, обеззброй його суворість. Одне слово цієї людини, якщо ти його доможешся, має більше значення, ніж усі труби, що пророкують славу.

– Ви були дуже суворі до мене, пане професоре, – мовив Андзолето, відважуючи йому уклін із дещо глузливою скромністю. – Однак усі ці чотири роки я тільки й жив думкою домогтися того, щоб ви змінили свій суворий вирок. І якщо це не вдалося мені сьогодні, то я не знаю, де взяти сміливість з'явитися ще раз перед публікою під тягарем вашої анафеми.

– Хлопчику, полиши жінкам медоточиві, лукаві слова, – сказав професор, стрімко підводячись із місця й говорячи

³² Школі (*итал.*).

з такою переконливістю, що його зазвичай зігнута й похмура постать якось одразу стала й вищою і шляхетнішою, – не принижуйся ніколи до лестоців навіть перед вищими, а тим більше перед людиною, думку якої ти, по суті, зневажаєш. Якусь годину тому ти сидів там, у кутку, бідний, невідомий, боязкий; усе твоє майбуття трималося на волоску, все залежало від звучності твого голосу, від миттєвого промаху, від капризу твоїх слухачів. І ось випадок і порив в одну мить зробили тебе багатим, знаменитим, зарозумілим. Артистична кар'єра відкрилася перед тобою. Біжи ж уперед, поки вистачить сил! Але вислухай мене добре, тому що вперше, а може, й востаннє ти почувеш правду. Ти на поганій дорозі, співаєш погано й любиш погану музику. Ти нічого не знаєш, ти нічого не вивчив ґрунтовно. У тебе є тільки техніка й легкість. Зображуючи пристрасть, ти залишаєшся холодним. Ти воркочеш і цвірінчиш як гарненькі, кокетливі дівиці, що їм прощають поганій спів заради їхньої манірності. Ти не вмієш фразувати, у тебе вульгарна вимова, фальшивий, низькопробний стиль. Одначе не втрачай надію: хоча в тебе є всі ці вади, але є й те, за допомогою чого ти можеш їх перебороти. Ти маєш якості, які не залежать ні від навчання, ні від роботи, у тобі є те, чого не в силах у тебе відняти ні погані поради, ні погані приклади: у тебе є божественний вогонь... геніальність!.. Але, на жаль, вогню цьому не судилось опромінити нічого великого, талант твій буде марним... Я прочитав це у твоїх очах, відчув у твоїх гру-

дах; у тебе немає схиляння перед мистецтвом, у тебе немає віри у великих учителів, немає поваги до великих творінь; ти любиш славу, тільки славу, і любиш її винятково для себе самого. Ти б міг... ти зміг би... але ні... занадто пізно. Твоя доля буде долею метеора, подібно...

Тут професор, швидко насунувши на голову капелюх, повернувся й вийшов, ні з ким не попрощавшись, зайнятий, мабуть, подальшим обмірковуванням свого загадкового вироку.

Хоча всі присутні й намагалися підняти на сміх витівку професора, проте на короткий час в усіх залишилося тяжке відчуття чогось сумного, тривожного... Андзолето, очевидно, перший перестав думати про це, хоча слова професора й викликали в ньому радість, гордість, гнів і сум'яття почуттів, яким судилося накласти відбиток на все його подальше життя. Здавалося, він був цілком поглинений самою лише Кориллою і так встиг переконати її в цьому, що вона не на жарт закохалася в нього з першої ж зустрічі. Граф Дзустіньяні не дуже ревнував її: можливо, у нього були підстави не дуже її утискувати. Найдужче він цікавився блиском і славою свого театру, – не тому, що був *жадібний до багатства*, а тому, що був, як мовиться, справжнім *фанатиком красних мистецтв*. На мою думку, це слово визначає досить поширене серед італійців почуття, що відзначається великою пристрасністю, але не завжди вмінням розмежувати гарне й погане... *Культ мистецтва* – вираз занадто сучасний, невідомий сто років

тому, – означає зовсім не те, що *смак до красних мистецтв*. Граф був людиною з *артистичним смаком* у тому значенні, як це тоді розуміли: аматор, та й годі. Задоволення цього смаку й було головною справою його життя. Він цікавився думкою публіки й прагнув зацікавити її собою, полюбляв мати справу з артистами, бути законодавцем мод, змусити говорити про свій театр, про свою розкіш, про свою люб'язність і щедрість. Словом, у нього була пристрасть, яка переважає в провінційної знаті, – показне марнославство. Бути власником і директором театру – це був найкращий спосіб догодити всьому місту й надати йому розвагу. Ще більше задоволення дістав би граф, якби зміг пригощати за своїм столом усю республіку. Коли іноземцям траплялося розпитувати професора Порпору про графа Дзустіньяні, він зазвичай відповідав: «Це чоловік, який надзвичайно любить пригощати: у своєму театрі він подає музику точнісінько так, як фазанів за своїм столом».

Запівніч гості почали розходитися.

– Андоло, де ти живеш? – запитала дебютанта Корилла, залишившись із ним удвох на балконі.

При цьому несподіваному запитанні Андолето почервонів і відразу сплотнів. Як зізнатися цій блискучій, пишній красуні, що в нього немає свого кутка? Хоча в цьому йому, мабуть, легше було б зізнатися, ніж назвати ту жалюгідну халупу, де він ночував тоді, коли не спав просто неба із власної охоти або з необхідності.

– Що ти знаходиш дивного в моєму запитанні? – сміючись над його зниковілістю, запитала Корилла.

З надзвичайною винахідливістю Андзолето поспішив відповісти:

– Я запитую себе, який королівський палац, палац якої чарівниці гідний прийняти гордого смертного, котрий приніс би туди спомини про ніжний погляд Корилли?

– Що ти, підлеснику, хочеш цим сказати? – заперечила вона, спрямовуючи на нього погляд, найпекучіший із усього її диявольського арсеналу.

– Що це щастя мені ще не дано, але коли б я був цим щасливцем, то, захоплений гордістю, жадав би жити між небом і морями, подібно до зірок.

– Або подібно до сиссали³³! – голосно сміючись, вигукнула співачка.

Відомо, що морські чайки вкрай невибагливі, і венеціанська приказка прирівнює до них легковажну, химерну людину, як французька – до жука: «Легковажний, мов жук».

– Насміхайтеся з мене, зневажайте мене, – відповів Андзолето, – тільки думайте про мене хоч трохи.

– Ну, якщо ти хочеш говорити зі мною самими метафорами, – заперечила вона, – то я відвожу тебе у своїй гондолі; і якщо ти опинишся далеко від свого будинку, нарікай на себе.

– Так ось чому ви цікавилися, де я живу, синьйоро! У такому разі моя відповідь буде коротка та ясна: я живу на схо-

³³ Морських чайок (*итал.*).

дах вашого палацу.

– Ну, так іди ж і чекай мене на сходах того палацу, у якому ми перебуваємо зараз, – мовила Корилла, притишивши голос, – а то, чого доброго, Дзустіньяні ще лишиться незадоволеній поблажливістю, з якою я вислуховую твої дурниці.

У пориві вдоволеного марнославства Андзолето відразу кинувся до пристані палацу, а звідти стрибнув на ніс гондоли Корилли, відраховуючи секунди за швидким биттям свого сп'янілого серця. Але ще до того, як Корилла з'явилася на сходах палацу, багато думок пронеслося в гарячковому мозку честолюбного дебютанта. «Корилла всемогутня, – говорив він собі, – але що, коли, сподобавшись їй, я тим самим накличу на себе гнів графа? Що, коли внаслідок моєї занадто швидкої перемоги він кине свою легковажну коханку й вона втратить свою могутність?»

І ось, коли крайній сумнівами Андзолето, вимірюючи поглядом сходи, по яких він міг би ще піти, подумував уже про втечу, портик раптом освітився смолоскипами й красуня Корилла в горностаєвій пелерині показалася на верхніх сходах, оточена кавалерами, що змагалися між собою за честь провести її, за венеціанським звичаєм, до гондоли, підтримуючи під круглий лікоть.

– А ви що тут робите? – звернувся до розгубленого Андзолето гондольєр примадонни. – Заходьте скоріше до гондоли, якщо це вам дозволено, а ні – то втікайте берегом: із синьорою йде сам граф.

Андзолето, не усвідомлюючи до пуття, що він робить, забився в глиб гондоли. Він зовсім втратив розум. Але, опинившись усередині, він уявив собі, до чого буде здивований і розгніваний граф, коли, увійшовши з коханкою до гондоли, побачить там свого зухвалого вихованця. Його страх був тим болісніший, що тривав більше п'яти хвилин. Синьйора, зупинившись на середині сходів, розмовляла, сміялася, сперечалася зі своїм почтом щодо якоїсь рулади, причому навіть голосно виконувала її на різні лади. Її чистий і дзвінкий голос ширяв серед палаців і куполів каналу, подібно до того як крик півня, що прокинувся вдосвіта, розлягається в сільській тиші. Андзолето, не в силах терпіти довше таке напруження, вирішив стрибнути у воду з боку, протилежного сходам. Він уже опустив було скло в оксамитовій чорній рамі, уже заніс ногу за борт, коли другий гондольєр, що сидів на кормі, нагнувся до нього й прошепотів:

– Позаяк співають, виходить, вам треба сидіти сумирно й чекати безбоязно.

«Я ще не знаю цих звичаїв», – подумав Андзолето й став чекати, не зовсім, утім, спекавшись свого болісного страху. Корилла зробила собі приємність змусити графа провести її до самої гондоли. Стоячи вже на носі, вона не переставала посилати йому побажання *felicissima notte*³⁴ доти, поки гондола відчалила від берега. Потім вона всілася біля свого нового коханця так спокійно та просто, немов не ризикувала ні

³⁴ Щасливої ночі (*итал.*).

його життям, ні своєю долею в цій зухвалій грі.

– Бач яка Корилла! – говорив у цей час Дзустіньяні графові Барберіго. – Даю собі відтяти голову: вона не сама в гондолі.

– А чому вам могло спасти на думку таке? – запитав Барберіго.

– Тому що вона всіляко наполягала, щоб я провів її до її палацу.

– І ви не ревнуєте?

– Я давно вже вилікувався від цієї слабості й дорого б дав, якби наша примадонна серйозно захопилася ким-небудь, хто змусив би її віддати перевагу перебуванню у Венеції над мріями про подорож, якою вона мені загрожує. Втішитися в її зраді мені неважко, а от замінити її, знайти інший такий голос, талант – це складніше: хто, крім неї, зможе так приваблювати публіку в Сан-Самуеле й доводити її до шаленства?

– Розумію. Але хто ж, одначе, щасливий коханець цієї химерної принцеси на сьогоднішній вечір?

Тут граф із приятелем почали перебирати всіх, на кому Корилла протягом вечора могла зупинити свій вибір. Андзолето був єдиний, про кого вони не подумали.

Розділ 5

Тим часом жорстока боротьба відбувалася в душі цього щасливого коханця в той час, як ніч і хвилі у своєму тихому мороці несли його в гондолі, розгубленого й тремтячого, поруч зі славнозвісною красунею Венеції. З одного боку, Андзолето почував наростання пристрасті, ще більш розпалюваної вдоволенням марнославством; з іншого боку, його запал охолоджувався страхом швидко потрапити в немилість, бути осміяним, випровадженим, по-зрадницькому виданим графові. Обережний і хитрий як справжній венеціанець, він, прагнучи цілих шість років потрапити на сцену, був добре обізнаний із навіженством і владолюбством жінки, що стояла на чолі всіх театральних інтриг. У нього була цілковита підстава припускати, що його царюванню біля неї незабаром надійде край; і якщо він одразу не ухилився від цієї небезпечної честі, то тільки тому, що не припускав свою перемогу такою близькою й був підкорений і викрадений раптово. Він гадав, що його лише терпітимуть за його чемність, а його вже полюбили – за молодість, красу, за славу, що народжується! «Тепер, аби уникнути важкого й гіркого пробудження відразу після мого торжества, мені нічого більше не залишається, як змусити її боятися мене, – вирішив Андзолето з тією швидкістю міркування й умовиводу, якими володіють інші дивно влаштовані голови. – Але як я, нікчемний молодик,

умудрюся вселити страх цій втіленій цариці пекла?» – думав він. Одначе він незабаром зміркував: розіграв недовіру, ревності, образу, і з таким захопленням, з такою пристрасстю, що примадонна була вражена. Всю їхню палку й легковажну бесіду можна звести ось до чого:

Андзолето. Я знаю, що ви мене не любите й ніколи не полюбите. Ось чому я такий смутний і стриманий біля вас.

Корилла. А якби я раптом тебе полюбила?

Андзолето. Я був би в повному розпачі, тому що ризикував би звалитися з неба просто в прірву і, завоювавши вас ціною всього мого майбутнього щастя, втратити вас через яку-небудь годину.

Корилла. Що ж змушує тебе припускати таку мінливість з мого боку?

Андзолето. По-перше, моя власна нікчемність, а по-друге, все те погане, що про вас говорять.

Корилла. Хто ж так злословить про мене?

Андзолето. Усі чоловіки, тому що всі вони обожнюють вас.

Корилла. Виходить, якби я мала дурість закохатися в тебе й зізнатися тобі в цьому, ти, мабуть, відштовхнув би мене?

Андзолето. Не знаю, чи знайду я в собі сили втікати від вас, але якби знайшов, то, звичайно, ніколи не став би більше з вами зустрічатися.

– У такому разі, – заявила Корилла, – мені хочеться просто із цікавості провести цей дослід... Андзолето, мені

здається, що я тебе люблю.

– А я цьому не вірю. І якщо не втікаю від вас, то тільки тому, що дуже добре розумію – ви з мене смієтесь. Але ви не збентежите мене такою грою й навіть не скривдите.

– Ти, здається, хочеш здолати мене хитрістю?

– А чом би й ні? Але я не такий страшний, оскільки сам даю вам засіб перемогти мене.

– Який же?

– Спробуйте повторити серйозно те, що ви сказали жартома. Я злякаюся на смерть і кинуся навтіки.

– Який ти дивний! Я бачу, що з тобою треба бути насторожі. Ти з тих, кому мало аромату троянди, а потрібно її зірвати та ще сховати під скляний ковпак. Я не очікувала, що у твої роки ти такий сміливий і свавільний!

– І ви зневажаєте мене за це?

– Навпаки, ти мені такий більше подобаєшся. Добраніч, Андзолето, ми скоро побачимось.

Вона простягла йому свою красиву руку, й він жагуче поцілував її.

«Спритно ж я відкараскався», – думав він, біжучи по галереях уздовж каналу.

Не сподіваючись такої пізньої години достукатися в халупу, де він зазвичай ночував, Андзолето вирішив простягтися біля першого-ліпшого порога й насолодитися тим райським спокоєм, що його знають лише діти й бідняки. Але вперше у житті він не зміг знайти жодної плити, достатньо чистої,

щоб зважитися на неї лягти. Хоча бруківка Венеції й чистіша та біліша за всяку іншу на світі, все-таки вона занадто курна для елегантного чорного костюма із найтоншого сукна. До того ж ті самі човнярі, які зазвичай уранці обережно крокували сходами, намагаючись не зачепити лахміття юного плебея, тепер, попадися тільки він їм під ноги, могли покепкувати з нього сонного і навмисно забруднити розкішну ліврею «дармоїда». Дійсно, що б подумали ці човнярі про людину, що спить просто неба у шовкових панчохах, у тонкій білизні, у мереживному жабо й мереживних манжетах? У цю хвилину Андзолето пошкодував про свій милий плащ із коричневої й червоної вовни, щоправда, вицвілий, потертий, але ще міцний і здатний відмінно захистити від нездорових туманів, що піднімаються вранці над каналами Венеції. Був кінець лютого, і хоча в тутешніх краях у таку пору року сонце вже світить і гріє по-весняному, ночі бувають іще дуже холодні. Андзолето спало на думку забратися в одну з гондол, які стояли біля берега; на лихо, всі вони виявилися замкненими. Нарешті йому вдалося відчинити двері однієї з них, але, пролазячи всередину, він наткнувся на ноги сплячого човняра й звалився на нього.

– Якого диявола! – почувся грубий, захриплий голос із глибини. – Хто ви й чого вам треба?

– Це ти, Дзането? – відповів Андзолето, впізнавши голос гондольєра, що зазвичай ставився до нього досить дружеско-любно. – Дозволь мені лягти коло тебе й виспатися під твоїм

навісом.

– А ти хто?

– Андзолето. Хіба ти не впізнаєш мене?

– Ні, чорт забирай, не впізнаю! На тобі такий одяг, якого в Андзолето бути не може, якщо тільки він його не вкрав. Іди собі! Якби це був сам дож, я б не відчинив дверцят своєї гондоли людині, у якої ошатний одяг і немає кутка, де спати.

«Поки що, – подумав Андзолето, – заступництво та милості графа Дзустиньяні принесли мені більше неприємностей, ніж користі. Треба, щоб мої кошти відповідали моїм успіхам. Пора мені мати в кишені кілька цехінів, аби виконувати ту роль, яку мені дали!»

Не в гуморі, він пішов блукати порожніми вулицями, боячись зупинятися, щоб не вхопити застуду, – від утоми й гніву його пройняв піт.

«Тільки б мені не захрипнути через усе це, – думав він, – завтра пан граф зажадає, щоб його юного феноменального співака прослухав який-небудь дурний і суворий критик, і якщо я після безсонної ночі, проведеної без відпочинку й даху, буду хоч трохи хрипіти, той заявить негайно, що в мене немає голосу. А граф, якому добре відомо, що це не так, заперечить: «Ах, якби ви чули його вчора!» – «Так він не завжди однаковий? – запитає інший. – Чи не слабкого він здоров'я?» – «А може, він перевтомився вчора? – додасть третій. – Справді, він занадто молодий для того, щоб співа-ти кілька днів підряд. Вам, бач, перш ніж випускати його на

сцену, варто було б почекати, поки він зміцніє та змужніє». На це граф, мабуть, відповідь йому: «Чорт забирай! Якщо він може захрипнути від двох арій, то він мені зовсім не потрібний». І тоді, аби переконатися, що я сильний і здоровий, мене день у день змусять вправлятися до знемоги й, бажаючи впевнитися, що в мене здорові легені, надірвуть мені горло. До дідька заступництво знатних вельмож! Ах, скоріше б мені позбутися його, і тоді, здобувши славу, прихильність публіки, користуючись конкуренцією театрів, я співатиму в їхніх салонах уже тільки з люб'язності й триматимуся з ними на рівній нозі».

Так, міркуючи сам із собою, Андзолето дійшов до однієї з маленьких площ, які у Венеції називають corti, хоча це зовсім не двори, а збіговисько будинків, які виходять на спільний майданчик, – те, що тепер у Парижі називається cite – кварталом. Одначе щодо правильності розташування, вишуканості й благоустрою, то цим «дворам» далеко до наших сучасних кварталів. Це скоріше маленькі темні майданчики, що іноді являють собою тупики, а іноді слугують проходом з одного кварталу в інший; вони малолюдні, населяють їх зазвичай люди бідні й мізерні, усе більше простий люд – робітники й пралі, що розвішують білизну на мотузках, протягнених через дорогу, – незручність, яку перехожий терпляче переносить, бо знає, що і його самого також тільки терплять, а права на прохід він, власне, не має. Лихо бідному артистові, змушеному, відчинивши вікна своєї кімнатки, вдихати по-

вітря цих завулків, – у самому центрі Венеції, за два кроки від великих каналів і розкішних будинків перед ним розкривається раптом життя незаможного класу з його галасливими сільськими й не завжди охайними звичками. Лихо артистові, якщо для роздумів йому потрібна тиша: від світанку до ночі шум, створений курми, собаками, дітьми, що граються й репетують на цьому тісному просторі, нескінченна балаканина жінок на порогах будинків, пісні робітників у майстернях – усе це не дасть йому жодної хвилини спокою. Добре ще, якщо не з'явиться *імпровізатор* і не почне горланити свої сонети й дифірамби доти, поки збере по одному сольдо з кожного вікна. А то прийде ще Бригелла³⁵, розставить серед площі свій балаганчик і терпляче візьметься за повторення своїх розмов із *avocato*, з *tedesco*, з *diavolo*³⁶, поки виснажить марно все своє красномовство перед обдертими дітлахами – щасливими глядачами, які не мають ні гроша в кишені, але ніколи не соромляться подивитися й послухати.

Зате вночі, коли все змовкає й лагідний місяць струмить своє білувате світло на кам'яні плити, всі ці будинки різних епох, які приліпилися один до одного без усякої симетрії та без претензії, з таємничими тінями в заглибленнях, являють собою картину надзвичайно мальовничого безладу, повного

³⁵ *Бригелла* – персонаж комедії дель арте, перший із двох типів «дзанні» (служників), хитрий і спритний хлопець, виверткий, який не гребує ніякими засобами. Зазвичай протистояв іншому дзанні – простакуватому й безпомічному Арлекіну.

³⁶ Із адвокатом, з німцем, з дияволом (*итал.*).

химерної витонченості. Все гарнішає під місячними променями: найменший архітектурний ефект підсилюється і набуває оригінальності, кожний балкон, повитий виноградом, переносить нас до романтичної Іспанії, населяє уяву пригодами лицарів плаща та шпаги³⁷. А прозоре небо, в якому над цими темними кострубатими контурами тонуть бліді куполи далеких будівель, лле на все якесь непевне, повне гармонії світло, навіваючи нескінченні мрії...

Якраз тієї хвилини, коли всі годинники, немов перегукуючись, пробили другу годину ночі, Андзолето опинився на КORTE-Мінеллі, біля церкви Сан-Фантіно³⁸. Таємний інстинкт привів його до житла тієї, чие ім'я та образ жодного разу не промайнули в його пам'яті цього дня від самого заходу сонця. Не встиг він ступити на майданчик, як ніжний голос тихо назвав його зменшувальним ім'ям; підвівши очі, він побачив ледве окреслений силует на одній із найжалюгідніших терас цього провулка. Ще хвилина, двері халупи відчинились, і Консуело в ситцевій спідниці, закутана в стару чорну шовкову мантилю, що колись слугувала її матері,

³⁷ ...пригодами лицарів плаща та шпаги. – Маються на увазі герої побутової іспанської комедії епохи Відродження, яка дістала свою назву за типовим дворянським убранням того часу. Комедії плаща та шпаги, які відзначалися швидким темпом дії, були насичені різноманітними пригодами, сценами дуелей, переслідуваннями, переодяганнями.

³⁸ Церква Сан-Фантіно розташована в центрі Венеції, неподалік від площі Святого Марка. Тут, поблизу КORTE-Мінеллі, мешкала й сама Жорж Санд під час своєї подорожі до Венеції 1834 року.

протягла йому руку, приклавши палець іншої руки до губ на знак мовчання. Навпомацки, навшпиньках піднялися вони ветхими звивистими дерев'яними сходами, що ведуть на дах, і, всівшись на терасі, завели розмову пошепки, перериваючи її поцілунками; цей шепіт, немов таємничий вітерець або лепет духів, які пурхають попарно в тумані, ширяє щоночі над химерними, немов червоні чалми, димарями венеціанських будинків.

– Як? Ти чекала мене досі, моя бідолашечка? – прошепотів Андзолето.

– Але ж ти обіцяв, що прийдеш розповісти мені про свій сьогоднішній виступ! Ну, говори, говори ж скоріше, чи добре ти проспівав, чи сподобався, чи аплодували тобі, чи одержав ангажемент?

– А ти, моя добра Консуело, скажи, ти не гнівалася на мене за тривалу відсутність? Не дуже втомилася, чекаючи на мене? Не промерзла на цій терасі? Чи вечеряла ти? Не дуже турбувалася? Не сварила мене? – розпитував свою подругу Андзолето, відчувши докори сумління за такої довіри й лагідності бідної дівчини.

– Анітрошки, – відповіла вона, невинно обіймаючи його за шию. – Якщо я й гнівалася, то не на тебе. Якщо втомилася, якщо змерзла, то я вже про все це забула, адже ти зі мною. Чи вечеряла я? Далєбі, не знаю! Чи турбувалася? И не думала! Чи сварила тебе? Ніколи в житті!

– Ти просто ангел, – сказав Андзолето, цілуючи її. – О моя

розрадо! Які жорстокі й підступні інші серця!

– Що ж трапилось? Чим так засмутили «сина моєї душі»? – вигукнула Консуело, влітаючи в милу венеціанську говірку сміливі та жагучі метафори своєї рідної мови.

Андзолето розповів про все, що сталося, навіть про своє залицання до Корилли, і особливо докладно зупинився на її кокетливому дражнінні. Але він розповів усе це по-своєму, передаючи тільки те, що не могло засмутити Консуело: адже він не хотів зраджувати й не зрадив її, і все це було *майже* цілковитою правдою. Однак існує одна сота частка правди, що її ніяке судове слідство ніколи не змогло виявити, у якій жоден клієнт ніколи не зізнався своєму адвокатові й до якої жоден суддя не добирався інакше, як чисто випадково, тому що саме в цій невисвітленій невеликій кількості фактів або намірів і криється привід, причина, мета – словом, ключ усіх тих гучних процесів, де захист рідко буває на висоті, а вирок рідко буває справедливий, хоч як палко ллються промови ораторів, хоч які холонокровні судді.

Щодо Андзолето, нема чого й говорити, про які свої грішки він змовчав, які палкі відчуття, пережиті перед публікою, він висвітлив зовсім інакше, а про свої страх та хвилювання у гондолі він і зовсім забув згадати. Найімовірніше, він зовсім нічого не сказав про гондолу, а свої влєсливі милі речі на адресу примадонни зобразив у вигляді дотепних глузувань, завдяки яким він урятувався від небезпечних тенет підступної жінки, умудрившись притому не розгнівати її. Але, за-

питаєте ви, мила читачко, навіщо, не бажаючи й не маючи можливості розповісти про все так, як воно було насправді, тобто про найсильніші спокуси, перед якими він устояв тільки завдяки розсудливості й умілому поведженню, – навіщо, повторюю, було цьому юному хитрунові будити ревності в Консуело? Ви задаєте це запитання, пані? Так хіба ви самі не розповідаєте коханому або, скажімо, обраному вами чоловікові про всіх своїх шанувальників, яких ви віднадили, про всіх його суперників, якими ви пожертвували, – і не тільки до заміжжя, але й потім на всіх балах, учора ще, навіть сьогодні вранці?! Послухайте, пані, якщо ви гарні, у чому я не сумніваюся, можу поручитися головою, що ви чините так само, як Андзолето, і робите це не заради вигоди, не для того, щоб терзати ревниву душу, не для того, щоб іще більше запишався той, кого ви любите, але просто тому, що приємно мати біля себе істоту, якій можна розповісти все це, начебто виконуючи свій обов'язок, і, сповідаючись, похвастатися перед своїм духівником. Тільки вся річ у тім, пані, що ви при цьому розповідаєте *майже* все, замовчуючи яку-небудь дрібницю, – про неї ви ніколи не згадаєте, – той ваш погляд, ту посмішку, які й викликали зухвале освідчення самовпевненого нахаби. От цим поглядом, цією посмішкою, цією дрібницею саме й була гондола, про яку Андзолето, з насолодою переживаючи знову весь захват вечора, забув розповісти Консуело. Маленька іспанка, на щастя для неї, ще не знала ревностей: це гірке, похмуре почуття властиве

душам, які вже багато страждали, а Консуело була досі так само щаслива своєю любов'ю, як і добра. Єдине, що справило на дівчину найсильніше враження, – це втішний, але суворий вирок, виголошений шановним маестро, професором Порпорою, її обожнюваному Андзолето. Вона змусила юнака ще раз повторити слова вчителя й, після того як він знову точно передав їх, довго мовчала, глибоко замислившись.

– Консуеліно, – мовив Андзолето, не звертаючи великої уваги на її замисленість, – стає щось дуже прохолодно, ти не боїшся застудитись? Подумай, люба, адже все наше майбутнє залежить од твого голосу – більше навіть, аніж од мого.

– Я ніколи не застуджуюся, – відповіла вона, – а от тобі холодно у твоєму чудовому костюмі. На, закутайся в мою мантилю.

– Чим допоможе мені цей шматок дірявої тафти? Я волів би з півгодини погрітись у твоїй кімнаті.

– Добре, – відповіла Консуело, – але нам тоді доведеться помовчати, а то сусіди нас почують і, мабуть, засудять. Люди вони непогані й не дуже допікають мене за наше кохання, тому що знають: ти ніколи не приходиш до мене вночі. Справді, краще було б, якби ти пішов спати до себе.

– Це неможливо: до світанку мені не відчинять, і мені доведеться мерзнути ще цілих три години. Чуєш, як у мене від холоду цокотять зуби?

– У такому разі ходімо, – мовила Консуело, підводячись. – Я замкну тебе у своїй кімнаті, а сама буду спати на терасі:

якщо хто стежить за нами, нехай бачить, що я поводжуся скромно.

І вона дійсно провела його до себе в кімнату, доволі велику, але вбогу; квіти, колись написані на стінах, прозирали тепер там і сям крізь другий шар пофарбування, ще більш грубого й майже такого ж облізлого. Велике дерев'яне ліжко з матрацом із прибережника, ситцева стьобана ковдра, бездоганно чиста, але вся в різнобарвних латках, солом'яний стілець, невеликий столик, старовинна гітара та філігранне розп'яття становили все багатство, залишене Консуло матір'ю. Маленький спінет³⁹ і купа напівзотлілих нот, які великодушно позичав їй професор Порпора, доповнювали все умеблювання юної артистки, дочки бідної циганки, учениці великого артиста, закохані в красивого шукача пригод.

Оскільки в кімнаті був усього один стілець, а стіл був завалений нотами, то Андзолето не залишалося нічого більше, як сісти на ліжко, що він зараз же й зробив без церемоній. Ледве він присів на самий краєчок ліжка, як, змучений утомою, повалився на велику подушку.

– Моя люба, моя гарна дружинонько, – промурмотав він, – я зараз віддав би всі роки, які мені залишається жити, за одну годину міцного сну й усі скарби світу за те, щоб укрити ноги краєчком цієї ковдри. Ніколи в житті мені не було так холодно, як у цьому проклятому фраку; після безсонної ночі мене трусить, як у лихоманці.

³⁹ *Спінет* – невеликий клавесин чотирикутної, рідше трикутної форми.

Хвилину Консуело вагалася. Вісімнадцятирічна сирота, зовсім самотня на світі, вона, по суті, відповідала за свої вчинки тільки перед Богом. Вірячи в обіцянки Андзолето, як у слова Євангелія, вона не боялася, що набридне йому або що він кине її, якщо вона поступиться всім його бажанням. Але під впливом почуття соромливості, що Андзолето ніколи не намагався в ній побороти, вона вважала його прохання трохи неделікатним. Проте вона підійшла до нього й узяла його за руку – рука була холодна, а коли Андзолето притулив її руку до свого чола, дівчина відчула, що чоло юнака гаряче.

– Ти хворий! – вигукнула вона з тривогою, відкинувши всі інші міркування. – Якщо так, звичайно, поспи годинку на моїй постелі.

Андзолето не змусив її двічі повторювати цю пропозицію.

– Добра, як сам Бог, – прошепотів він, простягаючись на матраці із прибережника.

Консуело накрила його ковдрою й, притягнувши з кутка таке-сяке своє ганчір'я, ще прикрила йому ноги. Укладаючи його з материнською дбайливістю, вона тихенько прошепотіла йому:

– Андзолето, ліжко, на якому ти зараз заснеш, – те, де я спала з моєю матір'ю протягом останніх років її життя. Тут вона померла, і я, одягнувши її в саван, стояла біля неї й молилася, поки похоронний човен не відвіз її від мене назавжди. Отож, я хочу зараз розповісти тобі, що вона змусила мене обіцяти їй у свої останні хвилини. «Консуело, – сказала во-

на, – запряисягнися мені перед розп'яттям, що Андзолето ляже в це ліжко на моє місце не раніше, ніж ви з ним обвінчаєтеся в церкві».

– І ти запряисяглася?

– І я запряисяглася. Але, дозволивши тобі спати тут зараз, я поступилася тобі не місцем матері, а моїм власним.

– А ти, бідолашко, так і не заснеш? – вигукнув Андзолето, роблячи над собою зусилля й підводячись. – Який я, одначе, негідник! Зараз же піду спати на вулицю!

– Ні! Ні! – сказала Консуело, лагідно змушуючи його лягти назад на подушку. – Ти хворий, а я здорова. Мати моя померла щирою католичкою, вона тепер на небі й постійно дивиться на нас звідти. Вона знає, що ти дотримався даної їй обіцянки – не покинув мене. Вона знає також, що наша любов не менш чиста тепер, ніж була при ній. Вона бачить, що й у цю мить я не подумую ні про що погане, не роблю нічого поганого. Упокій, Господи, її душу!

Тут Консуело перехрестилась. Андзолето вже заснув. Виходячи, Консуело прошепотіла:

– Там, на терасі, я помолюся, щоб ти не занедужав.

– Добра, як Бог, – у півсні повторив Андзолето, навіть не помітивши, що наречена залишила його самого.

Консуело дійсно пішла молитися на терасу. Через якийсь час вона повернулася глянути, чи не гірше йому, і, побачивши, що він безтурботно спить, довго, зосереджено дивилася на його красиве бліде лице, осяяне місяцем.

Потім, не бажаючи піддаватися сну й згадавши, що хвилювання сьогоднішнього вечора перешкодили їй займатися, вона знову засвітила лампу, сіла за свій столик і почала наносити на нотний папір завдання з композиції, задане на завтрашній день її вчителем Порпорою.

Розділ 6

Граф Дзустіньяні, незважаючи на всю свою філософську байдужність і свої нові захоплення – Корилла досить незграбно прикидалася, начебто ревнує його, – далеко не був так байдужий до зухвалих капризів своєї шаленої коханки, як намагався це показати. Добрий, слабохарактерний і легковажний, він був розпусним більше на словах і з огляду на своє суспільне становище. Тому він не міг не страждати в глибині душі від тої невдячності, якою ця жінка відповіла на його великодушність. І хоча в ті часи у Венеції, як і в Парижі, ревнувати вважалося межею непристойності, його італійська гордість повставала проти смішної й жалюгідної ролі, яку Корилла змушувала його грати.

І ось того самого вечора, коли Андзолето так блискуче виступав у його палаці, граф, весело пожартувавши зі своїм другом Барберіго над витівками Корилли, дочекався, поки роз'їдуться всі гості й погасять вогні, накинув плащ, узяв шпагу і для власного заспокоєння вирушив до палацу, де жила його коханка.

Упевнившись, що вона сама, Дзустіньяні, не задовольняючись цим, вступив потихеньку в розмову з гондольєром, що ставив гондолу примадонни під портиком, спеціально для цього пристосованим. Трохи цехінів розв'язали гондольєрові язик, і граф незабаром переконався, що не помилився,

припустивши, що в Корилли в гондолі був супутник, з'ясувати ж, хто саме, йому так і не вдалося: гондольєрові ця людина була невідома; хоча він і бачив сотні разів Андзолето, як той вештався біля театру й палацу Дзустіньяні, однак уночі, у чорному фрак, напудреного, він його не впізнав.

Ця непроникна таємниця ще дужче збільшила досаду графа. Він навіть не міг утішитися глузуваннями над своїм суперником – єдиною помстою гарного тону, настільки ж жорстокою в цю епоху показних залицянь, як убивство в епоху серйозних пристрастей. Усю ніч він не зімкнув очей і ще раніше тої години, коли Порпора починав свої заняття в консерваторії для бідних дівчат, попрямував до школи Мендіканті й пройшов до зали, де мали зібратись юні учениці.

Ставлення графа до вченого професора останніми роками значно змінилося. Дзустіньяні вже не був його музичним супротивником, – навпаки, він був тепер його союзником і навіть до певної міри начальником: граф зробив значне пожертвування установі, якою завідував учений маестро, і на знак вдячності йому було доручено керівництво школою. Відтоді ці двоє друзів жили в добрій злагоді, наскільки це було можливим при нетерпимості професора до модної світської музики, – нетерпимості, яку він змушений був трохи зрадити, бачачи, що граф витрачає сили й кошти на викладання та поширення серйозної музики. До того ж граф поставив на сцені свого театру Сан-Самуеле оперу, яку Порпора щойно написав.

– Шановний маестро, – сказав граф, відводячи його вбік, – необхідно, щоб ви не тільки погодилися на викрадення однієї з ваших учениць, але щоб ви самі вказали ту, яка краще за всіх могла б замінити в театрі Кориллу. Артистка стомлена, вона втрачає голос, її капризи розоряють нас, не сьогодні-завтра вона набридне й публіці. Справді, потрібно подумати про те, щоб знайти їй *succeditrice*⁴⁰. (Вибач, дорогий читачу, так говорять італійською, і граф не винайшов неологізму.)

– У мене немає того, що вам потрібно, – сухо відповів Порпора.

– Як, маестро! – вигукнув граф. – Ви знову впадаєте у чорну меланхолію? Чи можливо, щоб після всіх доказів моєї відданості вам і всіх жертв з мого боку ви, коли я звертаюся до вас за допомогою й порадою, відмовили мені в найменшій послuzі?

– Я вже не маю на це права, графе, але те, що я вам сказав, – щира правда. Повірте людині, яка по-справжньому до вас прихильна і бажала б зробити вам послугу: у моїй вокальній школі немає нікого, хто б міг замінити Кориллу. Я анітрошки не переоцінюю її, але хоча в моїх очах талант цієї жінки й не є серйозним талантом, все-таки я не можу не визнати за нею знання справи, звички до сцени, мистецтва впливати на почуття публіки, що здобувається довголітньою практикою й не швидко дасться дебютантці.

⁴⁰ Спадкоємицю (*итал.*).

– Все це так, – сказав граф, – але ж ми самі створили Кориллу: ми керували її першими кроками, ми змусили публіку її оцінити; решту зробила її краса. А у вас у школі є чарівні учениці, не гірші за неї. Вже цього ви не будете заперечувати, маестро! Погодьтеся, що Клоринда – найкрасивіше створіння у світі.

– Але вона неприродна, манірна, взагалі нестерпна... Втім, можливо, публіка й знайде чарівним це смішне кривляння... А співає вона фальшиво, у ній немає ні душі, ні розуміння... Щоправда, у публіки теж немає вух... Але у Клоринди до того ж немає ні пам'яті, ні спритності; її не врятує від провалу навіть те легке шарлатанство, що вдається багатьом.

При цих словах професор мимоволі подивився на Андзолето, який, користуючись своїм становищем улюбленця графа, прослизнув у клас (буцімто для того, щоб переговорити з ним) і, стоячи поблизу, слухав на всі вуха.

– Однаково, – сказав граф, не звертаючи уваги на злісний випад професора, – я стою на своєму. Давно я не чув Клоринди. Покличмо її сюди; нехай вона прийде з п'ятьма-шістьма найкрасивішими ученицями. Слухай, Андзолето, – додав він, сміючись, – ти так вирядився, що можеш здатися молодим професором. Іди у сад, вибери там найгарніших учениць і скажи їм, що професор і я чекаємо їх тут.

Андзолето послухався. Але, задля розваги чи з іншою метою, він привів найнезугарніших. От коли Жан-Жак Руссо

міг би вигукнути: «Софі була одноока, а Каттіна кульгава». ⁴¹

До цього непорозуміння поставилися добродушно й, посміявшись під сурдинку, відправили дівиць назад, доручивши їм прислати учениць за вказівкою самого професора. Незабаром з'явилася група чарівних дівчат із красунею Клориндою на чолі.

– Що за прекрасне волосся! – прошепотів граф на вухо Порпори, коли повз нього пройшла Клоринда зі своїми чудовими білявими косами.

– *На цій голові набагато більше, ніж усередині*, – відповів, навіть не притишуючи голосу, суворий критик.

Цілу годину тривала проба голосів, і граф, не в змозі витримати довше, вийшов зовсім пригнічений, не забувши наділити співачок найлюб'язнішими похвалами, а професорові прошепотіти: «Нема чого й думати про таких папуг».

– Якщо його ясновельможність дозволить мені сказати два слова щодо тієї справи, що так його турбує... – прошепотів Андзолето на вухо графові, спускаючись із ним сходами.

– Говори! Чи, бува, не знаєш ти те чудо, що ми шукаємо? – запитав граф.

– Так, ваша ясновельможносте.

– У глибині якого моря виловиш ти цю перлину?

– У глибині класу, куди хитрий професор Порпора ховає її в ті дні, коли ви, ваша ясновельможносте, робите огляд своєму жіночому батальйону.

⁴¹ «Софі була одноока, а Каттіна кульгава». – Руссо, «Сповідь», кн. 7.

– Як? Ти говориш, що в школі є діамант, блиску якого мої очі ніколи ще не бачили? Якщо маестро Порпора зіграв зі мною такий жарт...

– Діамант, про який я говорю, не належить до числа учениць школи. Це бідна дівчина, що співає тільки в хорі, коли її запрошують; професор дає їй приватні уроки з милості, але ще більше з любові до справи.

– Виходить, у цієї дівчини зовсім виняткові здібності: адже задовольнити професора нелегко й він не дуже щедрий ні на свій час, ні на свою працю. Можливо, я чув її коли-небудь, але не знав, що це співає саме вона?

– Ваша ясновельможність чули її давно, коли вона була ще дитиною. Тепер це доросла, сильна дівчина, старанна і вчена, як сам професор; якби вона проспівала на сцені три такти поруч із Кориллою, ту б одразу освистали.

– І вона ніколи не співає привселюдно? Невже професор не змушує її виступати на своїх великих вечернях?

– Раніше професор охоче слухав її спів у церкві, але відтоді як заздрісні й мстиві учениці пригрозили вигнати її з хорів, якщо тільки вона з'явиться серед них...

– Так, виходить, це дівчина поганої поведінки?

– О Боже милостивий! Вона чиста, як двері раю, ваша ясновельможносте. Але вона бідна й низького походження... як і я, ваша ясновельможносте, якого, одначе, ви милостиво наближаєте до себе. А ці злі відьми загрожували професорові поскаржитися вам на те, що він, у супереч правилам

школи, приводить у клас приватну ученицю.

– Де ж я можу послухати це чудо?

– Накажіть, ваша ясновельможносте, професорові, щоб він змусив її проспівати у вашій присутності, і тоді ви самі будете мати можливість судити про її голос і величезне обдаровання.

– Твоя впевненість мимоволі змушує мене повірити тобі. Так ти говориш, що я колись чув її... Я намагаюся пригадати, але...

– У церкві Мендіканті в день генеральної репетиції «Salve, Regina» Перголезе...

– Згадав! – вигукнув граф. – Голос, виразність, розуміння надзвичайні!

– І вона ж була тоді зовсім дитиною, ваша ясновельможносте, їй було всього чотирнадцять років.

– Так, але... пригадується, вона некрасива.

– Некрасива, ваша ясновельможносте? – перепитав здивований Андзолето.

– Як її звали?.. Здається, це була іспанка... ще таке дивне ім'я...

– Консуело, ваша ясновельможносте.

– Так, так, це вона! Ти хотів тоді одружитися з нею, і ми з професором іще посміялися з вашого роману. Консуело! Так, так... улюблениця професора, розумниця, але дуже вже некрасива.

– Некрасива? – повторив приголомшений Андзолето.

– Авжеж, мій хлопчику. А ти все ще в неї закоханий?

– Вона моя подруга, ваша ясновельможносте.

– «Подругою» ми називаємо й сестру, й коханку. Хто ж вона тобі?

– Сестра, ваша ясновельможносте.

– Тоді ти не засмутишся, якщо я скажу те, що думаю. У твоїй пропозиції немає жодної краплі здорового глузду. Щоб замінити Кориллу, треба бути ангелом краси, твоя ж Консуло, я добре пригадую тепер, не тільки некрасива, а просто потворна.

У цю мить до графа підійшов один із приятелів і відвів його вбік, а Андзолето все стояв, вражений, і, зітхаючи, повторював: «Вона потворна!»

Розділ 7

Вам, може, здасться дивним, ласкавий читачу, а тим часом це правда, що в Андзолето не було сформованої думки щодо того, гарна чи некрасива Консуело. Вона була істотою, настільки відособленою від усіх і непомітною у Венеції, що нікому й на думку не спадало відхилити її покрив забуття й мороку, аби глянути, під якою оболонкою – привабливою чи непримітною – виявляються її розум і доброта. Порпора, для якого нічого не існувало, крім мистецтва, бачив у ній тільки артистку. Сусіди її по Кортє-Мінеллі не ставили їй у докір цнотливу любов до Андзолето: у Венеції не дуже суворі в цьому відношенні. Але часом вони все-таки попереджали її, що вона буде нещасна з цим бездомним юнаком, і радили їй вийти заміж за чесного, сумирного робітника. А позаяк вона зазвичай відповідала, що їй, дівчині без родини й опори, Андзолето саме й підходить, і до того ж за всі шість років не було дня, коли б їх не бачили разом, причому молоді люди із цього не робили таємниці й ніколи не сварилися, то зрештою всі звикли до їхнього вільного й нерозривного союзу. Ніхто із сусідів ніколи не упадав за «подругою» Андзолето. Чи тому, що вона вважалася його нареченою, чи внаслідок її вбогості? Чи її зовнішність нікого не приваблювала? Найбільш правдоподібним є останнє припущення.

А тим часом усім відомо, що дівчатка-підлітки від два-

надцяти до чотирнадцяти років бувають зазвичай худі, незграбні, що в рисах їхнього лица, у фігурі, у рухах немає гармонії. До п'ятнадцяти років вони мовби «переробляються», за висловом літніх французенок із простолюду, і ось та, котра здавалася колись потворою, раптом стає якщо не гарною, то принаймні миловидною. Є навіть прикмета, що для майбутності дівчинки невігідно, якщо вона занадто рано стає гарненькою...

Увійшовши в пору юності, Консуело погарнішала, як це відбувається з усіма дівчатами, і про неї перестали говорити, що вона некрасива; так, вона й справді не була вже некрасивою. Але оскільки вона не була ні дофіною, ні інфантою і її не оточували придворні, волаючи про те, як з кожним днем розквітає краса царственої дитини, оскільки нікому було піклуватися з ніжною турботою про її майбутність, то ніхто й не потрудився сказати Андзолето: «Тобі не доведеться червоніти перед людьми за твою наречену».

Андзолето чув, що її називали поганулею в ті часи, коли це для нього не мало ніякого значення, а відтоді як про зовнішність Консуело більше не говорили ні добре, ні погано, він і зовсім перестав про це думати. Його марнославство було спрямоване тепер в інший бік – він мріяв про театр, про славу; йому було не до того, щоб хвастатися своїми любовними перемогами. До того ж пекучу цікавість, цей супутник ранньої чуттєвості, було в нього значною мірою вгамовано. Я говорив уже, що у вісімнадцять років для нього не було

таємниць у любові, у двадцять два роки він уже був майже розчарований, і у двадцять два роки, як і у вісімнадцять, його прихильність до Консуело, незважаючи на кілька поцілунків, зірваних без трепету й повернутих без зніяковілості, була так само безтурботною, як і колись.

Такий спокій і така чеснота в парубка, який узагалі ними не відзначався, пояснювалися тим, що безмежна воля, що нею, як згадувалося на початку цієї розповіді, насолоджувалася юна пара, поступово обмежувалася й помалу, із часом, майже зникла. Консуело було близько шістнадцяти років, і вона все ще продовжувала вести бродяче життя, втікаючи після занять у консерваторії на П'яццетту⁴² розучувати свій урок і ласувати рисом у товаристві Андзолето, коли мати її, украй виснажена, перестала співати вечорами у різних кав'ярнях, де вона дотепер виступала, граючи на гітарі та збираючи гроші в дерев'яну тарілочку. Бідна жінка знайшла притулок на одному із найбільш злидарських горищ Корте-Мінеллі й там повільно згасала на жалюгідному одрі. Тоді добра Консуело, щоб не залишати матір одну, зовсім змінила свій спосіб життя. За винятком тих годин, коли професор удостоював давати їй уроки, вона або вишивала, або писала роботи з контрапункту, не залишаючи узголів'я своєї владної, але вбитої нуждою матері, що суворо поводитися з нею в дитинстві, а тепер являла собою жахливе видовище агонії

⁴² *П'яццетта* – «мала площа», слугує мовби переддвер'ям, яке сполучає площу Святого Марка з морським каналом.

без мужності й без смиренності. Любов до матері та спокійна самовідданість Консуело ні на мить не зрадили її. Радощі дитинства, волю, бродяче життя, навіть любов – усе вона принесла в жертву без гіркоти й без вагань. Андзолето часто скаржився на це, але, бачачи, що його докори марні, вирішив махнути рукою й почав розважатись. Однак це виявилось неможливим. Андзолето не був таким посидючим у роботі, як Консуело; він похапцем і погано займався на уроках, які давав йому так само похапцем і погано його професор заради плати, обіцяної графом Дзустіньяні. На щастя для Андзолето, природа, щедро обдарувавши його, допомагала йому, наскільки можливо, надолужувати згаяний час і загладжувати результати поганого навчання; але в підсумку в нього виявлялося багато годин для гультайства, і тоді йому страшно не вистачало товариства відданої й життєрадісної Консуело. Він спробував поринути у пристрасті, властиві його віку й становищу: відвідував шинки, програвав із різними джигунами подачки, одержувані часом від графа Дзустіньяні. Таке життя тривало тижнів два-три, після чого він відчув, що його загальне самопочуття, його здоров'я й голос помітно погіршуються... Він зрозумів, що неробство й розбещеність – різні речі, а до розбещеності в нього схильності не було. Позбувшись порочних пристрастей, звичайно, тільки з любові до самого себе, він усамітнився й спробував засісти за навчання, але це усамітнення здалося йому тяжким і нудним. Він відчув, що Консуело так само необхідна для його таланту, як

і для щастя. Старанна й наполеглива, Консуело, для якої музика була такою ж рідною стихією, як повітря для птаха або вода для риби, любила переборювати труднощі й, немов дитина, не усвідомлювала при цьому значущості своїх досягнень; прагнучи побороги перешкоди й проникнути в тайники мистецтва з огляду на той самий інстинкт, який змушує паросток пробиватися крізь землю до світла, вона належала до тих рідкісних щасливих натур, для яких праця – насолода, щирий відпочинок, необхідний, нормальний стан, а бездіяльність – важка, болісна, просто згубна, якщо вона взагалі можлива. Але вона їм незнайома: навіть коли здається, начебто вони ледарюють, вони й тоді працюють; у них немає мріянь, а є міркування. Коли бачиш їх за справою, думаєш, що вони саме в цей час створюють щось, тоді як у дійсності вони тільки виявляють те, що вже створено ними раніше. Мабуть, ти скажеш мені, любий читачу, що не знав таких виняткових натур. На це я можу відповісти тобі, що на своєму віку зустрів тільки одну таку істоту, але ж я старший за тебе. Ах, чому я не можу сказати тобі, що мені вдалося простежити на прикладі власного бідного розуму божественну таємницю цієї розумової діяльності! Але, на жаль, друже читачу, ні ти, ні я не будемо вивчати її на нас самих.

Консуело працювала не покладаючи рук і завжди із задоволенням. Цілими годинами вільно розспівуючи або читаючи ноти, вона переборювала труднощі, які злякали б Андзолето, якби він був полишений на самого себе; ненавмисно,

не думаючи ні про яке змагання, вона між вибухами дитячого сміху, серед польотів поетичної та творчої фантазії, властивої людям із народу в Іспанії та Італії, змушувала його рухатися за нею, вторити їй, розуміти її, відповідати їй. Андзолето, сам того не усвідомлюючи й не помічаючи, протягом ряду років переймався геніальністю Консуело, всотуючи її немов біля самого джерела. Але внаслідок своїх лінощів він являв собою в музиці дивне поєднання знання й неуцтва, натхнення й легкодумства, сили й незграбності, сміливості й безсилля – всього того, що при останньому його виступі занурило Порпору в цілий лабіринт думок і припущень. Старий музикант не підозрював, що всі ці скарби знання Андзолето викрав у Консуело. Пояснюється це тим, що, пробравши один раз дівчинку за дружбу з таким шалапутом, він ніколи більше не зустрів їх разом. Консуело, прагнучи зберегти прихильність свого вчителя, намагалася не попадатися йому на очі в товаристві Андзолето, а коли вони були разом, вона, ще здалеку помітивши професора, ховалася зі спритністю кошеняти за найближчу колону або забивалася в яку-небудь гондолу.

Цих застережних заходів уживалося й пізніше, коли Консуело зробилася доглядальницею біля постелі матері. Андзолето, не в силах більше терпіти розлуку з Консуело, відчуваючи, що без неї він не може ні жити, ні сподіватися, ні спалахувати натхненням, ні навіть дихати, вирішив ділити з нею її самотницьке життя й із вечора у вечір вислуховувати

кпини та відчувати на собі спалахи роздратування її вмираючої матері. Нещасна жінка за кілька місяців до смерті стала менше страждати й під впливом своєї набожної дочки сама зм'якшилася. Помалу вона звикла до послуг Андзолето, і сам він, хоча зовсім не був створений для такої ролі, звик ставитися до слабості й до страждання лагідно, з веселою готовністю допомогти. В Андзолето була розважлива вдача і приємні манери. Його вірність стосовно Консуело та її самої нарешті скорила серце матері, і перед смертю вона змусила їх заприсягтися, що вони ніколи не розлучаться. Андзолето дав слово й у цю урочисту хвилину навіть пережив ніколи досі не відчуте глибоке розчулення. Він з тим більш легким серцем дав цю обіцянку, що вмираюча сказала: «Хоч ким би вона була для тебе – подругою, сестрою, коханкою чи дружиною, не кидай її, адже вона тільки тебе й визнає, тільки тебе й слухає». Потім, прагнучи дати дочці розумну й корисну пораду й, не замислюючись над тим, наскільки вона здійсненна, мати, як ми вже бачили, взяла особливу обітницю з Консуело, що та не буде належати своєму коханому до вінця. Дівчина заприсяглася, не передбачаючи перешкод, які могли виникнути через невір'я й незалежний характер Андзолето.

Осиротівши, Консуело продовжувала заробляти шиттям, але в той же час займалася й музикою, вбачаючи в ній їх спільну з Андзолето майбутність. Протягом двох останніх років, коли Консуело жила сама на своєму горищі, Андзолето зустрічався з нею щодня, але не відчував до неї ніякої при-

страсті. Втім, він не відчував пристрасті й до інших жінок, віддаючи перевагу над усім принадності дружньої близькості з Консуело та *задоволенню жити біля неї*.

Не осягаючи до пуття величезних здібностей своєї подруги, він усе-таки настільки встиг розвинути в собі музичний смак і розуміння, аби усвідомлювати, що в неї більше вміння й можливостей, ніж у всіх співачок театру Сан-Самуеле, не виключаючи самої Корилли. І ось до його прихильності приєдналася надія, майже впевненість у тому, що, об'єднавши свої інтереси, вони з часом вибудують блискучу кар'єру. Консуело не мала звички думати про майбутнє; передбачати було не в її характері. Вона була готова займатися музикою винятково за покликанням, а спільність інтересів, що виникла в неї з Андзолето завдяки тому, що вони обоє займалися цим мистецтвом, уявлялась їй тільки як джерело ще більшої взаємної прихильності й щастя. Тому, раптом вирішивши прискорити здійснення їхніх мріянь, Андзолето навіть не попередив її. У ту хвилину, коли Дзустіньяні був заклопотаний, ким замінити Кориллу, з рідкісною проникливістю вгадавши думки свого покровителя, юнак вніс ту несподівану пропозицію, про яку вже йшлося.

Потворність Консуело, ця несподівана, дивна перешкода, непереборна, якщо тільки граф не помилявся, внесла страх і сум'яття в душу Андзолето. У такому стані побрів він на Кортє-Мінеллі. Зупиняючись на кожному кроці, він силкувався уявити собі образ подруги й усотє запитував себе: «Так

вона некрасива? Потворна? Бридка?»»

Розділ 8

– Що ти так дивишся на мене? – запитала Консуело, бачачи, що Андзолето, увійшовши до кімнати, мовчки розглядає її з якимось дивним виглядом. – Можна подумати, що ти мене ніколи не бачив.

– Це правда, Консуело, – відповів він, – я ніколи тебе не бачив.

– Що ти говориш? Ти сповна розуму?

– О господи! – вигукнув Андзолето. – У мене в мозку немов якась чорна пляма, через яку я не бачу тебе.

– Боже милосердний! Та ти хворий, мій друже!

– Ні, люба моя, заспокойся, і постараймося все з'ясувати.

Скажи мені, Консуело, ти вважаєш мене красивим?

– Ну звичайно, адже я тебе люблю.

– А якби ти мене не любила, яким би я тобі здавався?

– Звідки мені знати?

– Але, коли ти дивишся на інших чоловіків, розрізняєш же ти, красиві вони чи некрасиві?

– Розрізняю, але для мене ти гарніший усіх красенів.

– Через те, що я дійсно красивий, чи через те, що ти мене любиш?

– І через те й через інше. Втім, усі вважають тебе красивим, і ти сам це добре знаєш. Але яке тобі до цього діло?

– Мені хочеться знати, чи любила б ти мене, якби я був

потворний?

– Мабуть, я й не помітила б цього.

– Виходить, на твою думку, можна любити й некрасивого?

– Чому ж ні? Адже любиш ти мене.

– Виходить, ти некрасива, Консуело? Говори, відповідай же! Ти справді некрасива?

– Мені завжди це говорили. А сам ти хіба цього не бачиш?

– Ні, ні, справді не бачу.

– Ну, тоді я вважаю себе досить гарною й дуже задоволена цим.

– От зараз, Консуело, ти дивишся на мене такими добрими, щирими, люблячими очима, що здаєшся мені прекраснішою за Кориллу. Але мені хочеться знати, чи дійсно це так чи це тільки моя омана. Розумієш, я добре знаю твоє лице, знаю, що воно чесне й подобається мені. Коли я роздратований, воно діє на мене заспокійливо, коли я сумний, утішає мене, коли я пригнічений, надихає мене. Але я не знаю твоєї зовнішності. Я не знаю, Консуело, чи дійсно ти некрасива.

– Я ще раз запитую: яке тобі до цього діло?

– Мені необхідно це знати. Як ти гадаєш, чи може красивий чоловік любити некрасиву жінку?

– Але ж любив ти мою бідолашну матір, а вона зробилася під кінець цілковитим страховиськом. А я ж бо як її любила!

– І ти вважала її потворною?

– Ні. А ти?

– Я й не думав про її зовнішність. Але це зовсім не те,

Консуело... Я говорю про іншу любов – про пристрасну; адже я тебе люблю саме такою любов'ю, чи не правда? Я не можу обходитися без тебе, не можу з тобою розлучитись. Адже це справжня любов, правда?

– А чим іншим могло б це бути?

– Дружбою.

– Так. Можливо, що це і є дружба.

Тут здивована Консуело замовкла й уважно подивилася на Андзолето. А той, поринувши в роздуми, уперше сушив собі голову над тим, що він відчував до Консуело – любов чи дружбу, і про що говорили цей спокій почуттів і ця цнотливість, яку він так легко зберігав біля неї, – про повагу чи про байдужість? Уперше подивився він на дівчину очима молодого чоловіка, не без деякого хвилювання розбираючи й оцінюючи її чоло, очі, фігуру – все те, що дотепер жило в його уяві у вигляді якогось затуманеного ідеального цілого. Уперше схвильована Консуело була збентежена поглядом свого друга: вона зашарілася, серце її забилося, і, не маючи сили дивитись у вічі Андзолето, вона відвернулася. Андзолето все ще продовжував зберігати мовчання. Не зважуючись його перервати, Консуело раптом відчула невимовну тривогу, великі сльози одна за одною покотилися по її щоках, і, затуляючи лице руками, вона вигукнула:

– О, я бачу, ти прийшов мені сказати, що не хочеш більше, аби я була твоєю подругою.

– Ні, ні, ніколи я цього не говорив і не говорю! – вигук-

нув Андзолето, наляканий її слізьми, які бачив уперше, і поспішно по-братському обійняв її.

Але в цю мить Консуело відвернулась, і тому замість свіжої, прохолодної щоки поцілунок його зустрів гаряче плече, ледь прикрите косинкою із грубого чорного мережива.

Коли перший спалах пристрасті виникне в сильній молодій істоті, яка зберегла всю свою дитячу чистоту, але вже досягла повного розквіту, він викликає приголомшливе, майже болісне відчуття.

– Не знаю, що зі мною, – мовила Консуело, вириваючись із обіймів свого друга із страхом, якого досі не відчувала, – але мені зле, мені здається, начебто я вмираю...

– Не треба вмирати, люба, – говорив Андзолето, ніжно підтримуючи її, – тепер я переконаний, що ти красуня, справжня красуня.

Дійсно, Консуело була дуже гарна в цю мить. І Андзолето, відчувши це всією своєю істотою, не міг стриматися, щоб не висловити їй свого захоплення, хоча й не був упевнений у тім, що її краса відповідає вимогам сцени.

– Та скажи нарешті, навіщо тобі знадобилося сьогодні, щоб я була красива? – запитала Консуело, зненацька сполотнівши й знесилівши.

– А хіба тобі самій не хочеться бути красивою, мила Консуело?

– Так, для тебе.

– А для інших?

– Яке мені до них діло?

– А якби від цього залежало наше майбутнє?

Тут Андзолето, бачачи, як збентежив він свою подругу, відверто розповів їй про те, що сталося між ним і графом. Коли він передав їй не дуже втішні для неї слова Дзустіньяні, добродушна Консуело, що зрозуміла тепер, у чому річ, і встигла заспокоїтися, витерла сльози і розсміялася.

– Як, – вигукнув Андзолето, уражений такою цілковитою відсутністю марнославства, – ти нітрохи не схвильована, не збентежена? О, я бачу, Консуело, що ви маленька кокетка й чудово знаєте, що ви не потворні.

– Послухай, – відповіла вона, всміхаючись. – Позаяк ти надаєш такого значення усіляким дурницям, я мушу тебе трохи заспокоїти. Я ніколи не була кокеткою: при моїй зовнішності це було б смішно. Одначе безсумнівно, що я тепер уже не потворна.

– Справді? Ти це чула? Хто ж говорив тобі це, Консуело?

– По-перше, моя мати, її ніколи не бентежила моя некрасивість. Вона не раз повторювала, що це мине й що сама вона в дитинстві була ще гірша. А тим часом я від багатьох, хто знав її, чула, що у двадцять років вона була найкрасивішою дівчиною в Бургосі. Пам'ятаєш, коли вона співала в кав'ярні, не раз доводилося чути: «Яка, мабуть, ця жінка була гарна в молодості». Бачиш, друже мій, для бідняків краса – це справа однієї миті: сьогодні ти *ще* не красива, а завтра *вже* перестала бути красивою. Можливо, і я ще буду гарненькою,

тільки б мені не перевтомлюватися, висипатися добре та не дуже голодувати.

– Консуело, ми з тобою не розлучимося. Я незабаром розбагатію, ти ні в чому не будеш мати потреби й зможеш гарнішати, скільки тобі заманеться.

– У добрий час! Нехай допоможе нам Господь в усьому іншому!

– Так, але все це не вирішує справи зараз: необхідно дізнатися, чи вважатиме тебе граф достатньо красивою для сцени.

– Клятий граф! Тільки б він не був занадто вимогливим.

– Ну, принаймні ти не погануля.

– Так, я не погануля. Ще недавно я чула, як скляр, – той, що живе напроти нас, – сказав своїй дружині: «А знаєш, Консуело зовсім непогана з лиця, до того ж у неї чудова фігура, а коли вона сміється, так просто серце радіє; коли ж заспіває – робиться й зовсім красивою».

– А що відповіла на це його дружина?

– Вона відповіла: «А тобі що до цього, дурню? Ліпше займайся своєю справою: одруженому чоловікові нема чого заглядатися на дівчат».

– І, скажи, видно було, що вона гнівається?

– Ще й як!

– Так, це гарна ознака. Вона вважала, що чоловік її не помилився. Ну, а ще що?

– А потім графиня Моченіго, – я шию на неї, і вона завжди турбувалася про мене, – отож минулого тижня входжу

я до неї, а вона й говорить докторові Анчилло: «Подивіться, докторе, як ця дівчинка виросла, побіліла, яка в неї чарівна фігура».

– А доктор що відповів?

– Він відповів: «Так, дійсно, пані, я не впізнав би її, присягаюся вам! Вона з тих флегматичних натур, які біліють, коли починають повніти; побачите, з неї вийде красуня».

– Чи не чула ти ще чого?

– Ще ігуменя монастиря Санта-К'яра, – вона замовляє мені вишивки для своїх віттарів, – теж сказала одній з черниць: «Хіба не моя була правда, коли я говорила, що Консуело схожа на нашу святу Цецилію⁴³? Щоразу, молячись перед образом, я мимоволі думаю про цю дівчинку, думаю й прошу Бога, щоб вона не впала в гріх і завжди співала тільки в церкві».

– А що відповіла сестра?

– Вона відповіла: «Ваша правда, мати ігуменя, суцця правда». Зараз же після цього я побігла до їхньої церкви подивитися на святу Цецилію. Її написав великий художник, і вона така красуня!

– І вона схожа на тебе?

– Трошки.

– Чому ж ти мені ніколи про це не говорила?

⁴³ *Свята Цецилія* – згідно з католицькою легендою, знатна римлянка, що прийняла мученицьку смерть за християнство. Вважалася покровителькою музики, особливо церковної.

– Та я якось не думала про це.

– Мила моя Консуело, так, виходить, ти красива?

– Цього я не думаю, але я вже не така погана собою, як говорили раніше. У всякому разі, про свою потворність я більше не чую. Щоправда, може, причина в тому, що люди не хочуть мене засмучувати тепер, коли я стала дорослою.

– Ну, Консуело, подивись-но на мене гарненько! Почати з того, що в тебе найкрасивіші у світі очі.

– Зате рот занадто великий, – вставила, сміючись, Консуело, розглядаючи себе в осколок розбитого дзеркала.

– Рот не малий, але які чудові зуби, – продовжував Ан-дзолето, – просто перлини! Так і сяють, коли ти смієшся.

– У такому разі, коли ми з тобою будемо у графа, ти мусиш неодмінно розсмішити мене.

– А волосся яке чудове, Консуело!

– Оце правда. На, подивися...

Вона витягла шпильки, і цілий потік чорного волосся, у якому сонце відбилось, як у дзеркалі, спустився до землі.

– У тебе високі груди, тонка талія, а плечі... До чого вони гарні! Навіщо ти ховаєш їх від мене, Консуело? Адже я хочу бачити тільки те, що тобі неминуче доведеться показувати публіці.

– Нога в мене досить маленька, – бажаючи перемінити розмову, сказала Консуело, виставляючи свою крихітну, чудову ніжку – ніжку справжньої андалузки, яку майже неможливо зустріти у Венеції.

– Ручка – теж чудова, – додав Андзолето, вперше цілуючи їй руку, яку дотепер тільки по-товариському потискував. – Ну, покажи мені свої руки вище!

– Ти ж їх сто разів бачив, – заперечила вона, знімаючи мітенки.

– Та ні ж бо! Я ніколи ще їх не бачив, – сказав Андзолето.

Це безневинне й разом з тим небезпечне розслідування починало дивним чином хвилювати юнака. Він якось одразу замовк і все дивився на дівчину, а та під впливом його поглядів з кожною хвилиною перетворювалась, роблячись усе гарнішою й гарнішою.

Можливо, він був не зовсім сліпий і раніше; можливо, вперше Консуело, сама того не усвідомлюючи, скинула із себе вираз безтурботності, припустимий лише при бездоганній правильності ліній. У цю мить, іще схвильована ударом, який уразив її в саме серце, та вже знову простодушна й довірлива, однак іще відчуваючи легку зніяковілість, що виникала не від кокетства, яке прокинулося, а від почуття соромливості, пережитого й зрозумілого нею, вона прозорою білизною лиця й чистими, ясними очима дійсно нагадувала святу Цецилію з монастиря Санта-К'яра. Андзолето не в силах був одірвати від неї очей. Сонце зайшло. У великій кімнаті з одним маленьким вікном швидко темніло, і в цьому напівсвітлі Консуело стала ще гарнішою, – здавалося, начебто навколо неї розвівається подих невловимих насолод. У голові молодого Андзолето пронеслася думка віддатися при-

страсті, що пробудилася в ньому з незнаною дотепер силою, але негайно ж холодний розум узяв гору над цим поривом. Йому хотілося своїм палким захватом схвилювати Консуело й перевірити, чи може її краса розбудити в ньому таку ж пристрасть, яку будили всіма визнані красуні, що ними він уже володів. Але він не посмів піддатися цій спокусі, недостойній тієї, що викликала в ньому такі думки. Хвилювання його все росло, а страх втратити це нове для нього солодке відчуття змушувало бажати, щоб ця мить тривала якомога довше.

Раптом Консуело, що не могла вже терпіти довше зняковілість, яка охопила її, зробила над собою зусилля і, щоб знову повернутися до колишньої безтурботної веселості, почала походжати по кімнаті, наспівуючи з перебільшеною експресією уривки з ліричної драми й супроводжуючи спів, немов на сцені, трагічними жестами.

– Так це ж чудово! – захоплено вигукнув Андзолето, бачачи, що вона здатна вдаватися до сценічних трюків, чого він у ній ніколи не підозрював.

– Зовсім не чудово! – сказала Консуело, сідаючи. – Сподіваюся, ти це говориш жартома?

– Запевняю тебе, це було б чудово на сцені. Повір, тут немає нічого зайвого. Корилла луснула б від заздрості: це так само ефектно, як те, за що їй аплодують з таким шаленством.

– Мій милий Андзолето, я зовсім не хочу, щоб вона луснула від заздрості до такого фіглярства. І якби публіка зду-

мала аплодувати мені тільки тому, що я вмію передражнювати Кориллу, то перед такою публікою я більше не захотіла б і з'являтися.

– Ти, виходить, сподіваєшся її перевершити?

– Так, сподіваюся або відмовлюся від усього.

– Як же ти це зробиш?

– Поки ще не знаю...

– Спробуй.

– Ні, все це лише мрії; і поки не буде вирішено, погана я собою чи гарна, нам нема чого будувати повітряні замки. Може, ми обоє з тобою несповна розуму і, як висловився пан граф, Консуело дійсно потворна.

Це останнє припущення дало Андзолето сили піти.

Розділ 9

У цю смугу свого життя, майже невідому його біографам, Нікколо Порпора, один із кращих композиторів Італії та найбільший професор співу XVIII століття, учень Скарлатті, вчитель співаків Гассе⁴⁴, Фаріnellі⁴⁵, Кафареллі⁴⁶, Салімбені⁴⁷, Уберто⁴⁸ (відомого під ім'ям Порпоріно)⁴⁹ і співачок

⁴⁴ *Гассе* Йоганн-Адольф (1699—1783) – один з найвидатніших і найбільш плідних оперних композиторів XVIII ст. Народився в Гамбурзі. Молодість провів в Італії, де здобув музичну освіту й уславився своїми першими операми. 1731 р. Гассе разом з дружиною – співачкою Фаустиною Бордоні – вирушив до Дрездена і став капельмейстером придворної італійської опери. 1763 р. переїхав до Відня, 1773 р. повернувся до Італії. Помер у Венеції.

⁴⁵ *Фаріnellі* (справжнє ім'я – Карло Брості, 1705—1782) – співак-сопраніст, який дістав у себе на батьківщині прізвисько «дитя». Співав в оперних театрах Італії, Відня, Лондона та Мадрида. Уславився не тільки як співак-віртуоз, але і як видатний актор.

⁴⁶ *Кафареллі* (Кафаріелло; справжнє ім'я – Гаetano Майорано, 1710—1783) – співак-сопраніст, поживав лаври в Лондоні, Відні та Парижі. Портрет Кафареллі дано в другій половині роману, де описується життя героїні у Відні.

⁴⁷ *Салімбені* Феліче (бл. 1712—1751) – сопраніст, виступав в Італії, Відні, Берліні, Дрездені.

⁴⁸ *Уберті* Антоніо, прозваний Порпоріно (1696—1783) – контральтист, за походженням німець (справжнє ім'я – Губерт), був придворним співаком прусського короля Фрідріха II.

⁴⁹ *Фаріnellі, Кафареллі, Салімбені, Уберті* (Ж. Санд називає останнього Уберто) – знамениті співаки-кастрати. Оскоплення з метою збереження дитячого голосу стало широко практикуватися в Італії з кінця XVIII ст., після нечуваного успіху кількох співаків, яким у ранньому віці зробили цю операцію. У залежно-

Мінготті⁵⁰, Габріеллі⁵¹, Мольтені⁵², – словом, родоначальник найзнаменитішої школи співу свого часу, Нікколо Порпора животів у Венеції, у стані, близькому до вбогості й розпачу. А тим часом колись він стояв на чолі консерваторії Оспедалетто в цьому самому місті, і то був найблискучіший період його життя. Саме в ту пору ним було написано й поставлено його кращі опери, кращі кантати й усі його головні твори духовної музики. Викликаний 1728 року до Відня, він, щоправда не без деяких зусиль, домігся там заступництва імператора Карла VI⁵³. Він користувався також прихильністю саксонського двору⁵⁴, а потім був запрошений до Лондона, де протягом дев'яти чи десяти років мав честь суперничати із самим великим Генделем, зірка якого саме в цю пору трохи потьмяніла⁵⁵. Але зрештою геній Генделя запанував, і Пор-

сті від голосу вони називалися сопраністами або контральтистами.

⁵⁰ *Мінготті* Реджина (1722, за іншими даними 1728—1807) дебютувала у придворному театрі Дрездена, де суперничала з Бордоні-Гассе, виступала разом із Фаріеллі в Мадриді, співала в Лондоні.

⁵¹ *Габріеллі* Катаріна (1730—1796) виступала у Відні, Пармі, Петербурзі, Венеції та Мілані.

⁵² *Мольтені* Бенедетта Емілія (1722– бл. 1780) була співачкою Берлінської опери.

⁵³ *Карл VI* (1685—1740) – австрійський імператор (1711—1740). Захоплювався музикою, протегував композиторів і співаків.

⁵⁴ Нікколо Порпора давав там уроки співу й композиції принцесі Саксонській, пізніше французькій дофіні, матері Людовіка XVI, Людовіка XVIII і Карла X. (Прим. автора.)

⁵⁵ ...до Лондона, де... мав честь суперничати із самим великим Генделем... –

пора, уражений у своїй гордості та майже без грошей, повернувся до Венеції, де не без труднощів посів місце директора вже іншої консерваторії⁵⁶. Він написав тут ще кілька опер і поставив їх на сцені, але це було нелегко; остання ж опера, хоча й написана у Венеції, ішла тільки в лондонському театрі, де не мала ніякого успіху. Генієві його було завдано жорстокого удару; слава й успіх могли б ще відродити його, але невдячність Гассе, Фаріnellі й Кафареллі, які все більше й більше забували свого вчителя, остаточно розбила його серце, озлобила його, отруїла йому старість. Відомо, що він помер у Неаполі на вісімдесятому році життя у злиднях і горі.

У той час, коли граф Дзустіньяні, передбачаючи відхід Корилли й майже бажаючи його, підшукував їй заступницю, Порпора переживав якраз один із нападів озлоблення, і його роздратування мало деяку підставу. Якщо у Венеції любили й виконували музику Йомеллі⁵⁷, Лотті⁵⁸, Каріссімі⁵⁹, Гас-

Запрошення Порпори до Лондона (1733) було пов'язане з боротьбою, яку вели проти Генделя його супротивники, підтримувані принцом Уельським. Опера Порпори «Аріадна» йшла одночасно з «Аріадною» Генделя і взяла гору завдяки більш сильному складу виконавців. Порпора намагався змагатися з Генделем і у створенні ораторій, протиставивши його «Деборі» «Давида і Вірсавію». До 1737 р. оперна трупа Порпори розпалась, і він змушений був повернутися до Венеції.

⁵⁶ ...посів місце директора вже іншої консерваторії. – Ідеться про Ospedale della Pietá.

⁵⁷ *Йомеллі* Нікколо (1714—1774) – видатний композитор, творчість якого сприяла оновленню традиційного жанру італійської серйозної опери (опери-серія).

⁵⁸ *Лотті* Антоніо (бл. 1667—1740) – венеціанський композитор, писав оперну

паріні⁶⁰ й інших чудових майстрів, то це не заважало публіці одночасно захоплюватися, не перебираючи, легкою музикою Кокі⁶¹, Буїні⁶², Сальваторе Аполліні й інших більш або менш бездарних композиторів, що лестили пересічним людям своїм легким і вульгарним стилем. Опері Гассе не могли подобатися його вчителів, справедливо розгніваному на нього. Маститий і нещасний Порпора, що закрити серце й вуха для сучасної музики, намагався задушити її славою й авторитетом старих. Із надмірною суворістю він гудив граціозні твори Галуппі⁶³ й навіть оригінальні фантазії Кьодзетто⁶⁴ – популярного у Венеції композитора. З ним можна бу-

та церковну музику.

⁵⁹ *Каріссімі* Джакомо (1605—1674) – композитор, капелмейстер і органіст; був відомий своїми ораторіями.

⁶⁰ *Гаспаріні* Франческо (1668—1727) – композитор і капелмейстер. Створив понад шістьдесят опер і велику кількість творів церковної музики. Викладав у Ospedale della Pietá.

⁶¹ *Коккі* Джоакіно (1715—1804) – оперний співак. Викладав музику у Венеції та в Лондоні.

⁶² *Буїні* Джузеппе Марія (бл. 1695—1739) – поет і композитор, представник опери-буфу, яка зароджувалася в Італії на початку XVIII століття.

⁶³ *Галуппі* Бальдассаре (1706—1785) – композитор і капелмейстер, один із найвидатніших майстрів опери-буфу. Значну кількість його творів написано на лібрето Гольдоні. Працював у багатьох містах Європи, в тому числі в Петербурзі, де в 1743—1748 рр. керував придворною співочою капелюю.

⁶⁴ *Кьодзетто* (справжнє ім'я – Джованні Кроче, бл. 1537—1609) – плодовитий венеціанський композитор, який писав мадригали, канцонети, гумористичні пісеньки (капричі).

ло розмовляти лише про падре Мартіні⁶⁵, про Дуранте⁶⁶, про Монтеверді⁶⁷, про Палестріну; не знаю, чи був прихильним він навіть до Марчелло⁶⁸ й Лео⁶⁹. Ось чому перші спроби графа Дзустіньяні запросити на сцену його невідому ученицю, бідну Консуело, якій він бажав, однак, і слави й щастя, були зустрінуті Порпорою холодно й зі смутком. Він був занадто досвідченим викладачем, аби не знати ціни своїй учениці, не знати, на що вона заслуговує. Сама думка, що цей істинний талант, вирощений на шедеврах старих композиторів, буде піддано профанації, жахала старого. Опустивши голову, пригніченим голосом він відповів графу:

– Ну що ж, беріть цю незаплямовану душу, цей чистий розум, киньте його собакам, віддайте на поживу звірам, якщо вже така в наші дні доля генія.

⁶⁵ *Мартіні* Джованні Баттіста (1706—1784) – композитор і теоретик контрапункту, автор тритомної «Історії музики».

⁶⁶ *Дуранте* Франческо (1684—1755) – неаполітанський композитор і педагог, писав переважно церковну музику.

⁶⁷ *Монтеверді* Клаудіо (1567—1643) – найвидатніший італійський композитор XVII ст. Створив новий тип опери, що відзначалася емоційною схвилюваністю, глибиною музично-психологічних характеристик, багатством ансамблевих і аріозних форм.

⁶⁸ *Марчелло* Бенедетто (1686—1739) – композитор і поет. Писав опери, кантати, меси, ораторії; уславився написанням музики до 50-ти псалмів, перекладених віршами Джіроламо Асканіо Дзустіньяні. Є автором сатири «Модний театр» (бл. 1720 р.), написаної у формі іронічних порад оперним композиторам.

⁶⁹ *Лео* Леонардо (1694—1744) – неаполітанський оперний композитор, який виявив себе як у жанрі опери-серія, так і в жанрі опери-буфу.

Ця серйозна, глибока й разом з тим комічна печаль старого музиканта піднесла Консуело в очах графа: якщо цей суворий учитель так цінує її, значить є за що.

– Це дійсно ваша думка, шановний маестро? Справді Консуело така незвичайна, божественна істота?

– Ви її почуєте, – мовив Порпора з виглядом людини, що скорилася неминучому, і повторив: – Така її доля.

Граф усе-таки зумів розсіяти зневіру маестро, обнадіявши його обіцянкою серйозно переглянути оперний репертуар свого театру. Він обіцяв виключити з репертуару, як тільки йому вдасться позбутися Корилли, погані опери, що ставилися, за його словами, лише за її примхою і заради її успіху. Він натякнув досить спритно, що буде дуже стриманий відносно постановок опер Гассе, і навіть заявив, що у разі, якщо Порпора побажає створити оперу для Консуело, то день, коли учениця вкриє свого вчителя подвійною славою, передавши його думки у відповідному стилі, буде торжеством для оперної сцени Сан-Самуеле й найщасливішим днем у житті самого графа. Порпора, переконаний його доводами, трохи полагіднішав і потай уже бажав, щоб дебют його учениці, якого він спочатку побоювався, гадаючи, що вона могла б надати нового блиску творам його суперника, відбувся. Однак, оскільки граф висловив побоювання щодо зовнішності Консуело, він навідріз відмовився дати йому можливість прослухати її у вузькому колі й без підготовки. На всі наполягання й запитання графа він відповідав:

– Я не стверджуватиму, що вона красуня. Дівчина, так бідно одягнена, природно, губиться перед таким вельможею й цінителем мистецтва, як ви; дитя народу, вона не зустрічала в житті ніякої уваги і, ясна річ, має потребу в тім, аби трохи зайнятися своїм туалетом і підготуватися. До того ж Консуело належить до числа людей, чиї обличчя дивно перетворюються під впливом натхнення. Треба одночасно й бачити й чути її. Доручіть це мені; якщо вам вона не підійде, я візьму її до себе й знайду спосіб зробити з неї гарну черницю, яка прославить школу, де буде викладати.

Така була в дійсності та майбутність, про яку дотепер мріяв Порпора для Консуело.

Побачивши потім свою ученицю, він оголосив, що їй доведеться співати в присутності графа Дзустіньяні. Коли дівчина наївно висловила побоювання, що граф визнає її некрасивою, вчитель, переконавши її в тому, що граф сидітиме в церкві під час богослужіння й не побачить її за ґратами органа, та все-таки порадив одягтися пристойніше, тому що після служби він відрекомендує її графові. Хоч який був бідний сам шляхетний старий, він дав їй для цієї мети невелику суму, і Консуело, схвильована й розгублена, вперше зайнялася своєю особою й нашвидкуруч підготувала свій туалет. Вона вирішила також випробувати й свій голос і, заспівавши, відчула його таким сильним, свіжим і гнучким, що кілька разів повторила зачарованому й також схвильованому Андзолето:

– Ах! Навіщо потрібно співакці ще щось, окрім уміння

співати?

Розділ 10

Напередодні врочистого дня Андзолето застав двері в кімнату своєї подруги зачиненими на засувку і, тільки прождавши на сходах близько чверті години, зміг нарешті ввійти й глянути на Консуело у святковому вбранні, яке їй хотілося йому показати. Вона надягла гарненьке ситцеве плаття у великих квітах, мереживну косинку й напудрила волосся. Це так змінило її вигляд, що Андзолето простояв у здивуванні кілька хвилин, не розуміючи, чи виграла вона, чи втратила від такого перетворення. Нерішучість, яку Консуело прочитала в його очах, уразила її, немов удар кинджала.

– Ну от! – вигукнула вона. – Я бачу, що не подобаюся тобі в цьому вбранні. Хто зможе визнати мене хоча б терпимою, якщо навіть той, хто мене любить, не відчуває, дивлячись на мене, ні найменшого задоволення.

– Зажди, зажди, – заперечив Андзолето, – насамперед я уражений твоєю чарівною фігурою в цьому довгому ліфі; до того ж мереживна косинка надає тобі такого шляхетного вигляду. Спідниця падає широкими складками й сидить на тобі чудово... Однак мені жаль твого чорного волосся... Так, мені здається, що перед цим було краще. Але що поробиш! Воно гарне для плебейки, а завтра ти маєш бути синьорою.

– А навіщо мені потрібно бути синьорою? Я ненавиджу цю пудру, вона знебарвлює й старить найкрасивіших, а під

усіма цими оборками я здаюся собі чужою. Словом, я сама собі не подобаюся й бачу, що й ти такої ж думки. Знаєш, сьогодні я була на репетиції, і при мені Клоринда теж приміряла нове плаття. Яка вона ошатна, смілива, красива! (От щасливиця, на неї не потрібно дивитися двічі, щоб переконатися в її красі.) Мені дуже страшно з'явитися перед графом поряд із нею.

– Будь спокійна, граф не тільки бачив її, але й чув.

– І вона співала погано?

– Так, як співає завжди.

– Ах, друже мій, суперництво псує душу. Ще недавно, якби Клоринда – при всьому своєму марнославстві вона ж зовсім не погана дівчина – зазнала фіаско перед знавцем музики, я від усієї душі пожаліла б її й розділила з нею її горе. А сьогодні я ловлю себе на тому, що могла б порадіти її провалу. Боротьба, заздрість, прагнення звести зі світу одна одну... І все через кого? Через людину, яку не тільки не любиш, але навіть не знаєш! Як це сумно, любий мій! І мені здається, що я однаково боюся й успіху, й провалу. Мені здається, що настав край нашому з тобою щастю й що завтра, хоч який би був результат випробування, я повернуся в цю вбогу кімнату зовсім іншою, не тією, що жила в ній дотепер.

Дві великі сльози скотилися по щоках Консуело.

– Плакати тепер? Як можна! – вигукнув Андзолето. – У тебе потьмяніють очі, розпухнуть повіки! А твої очі, Консуело... Гляди не псуй їх – вони найкрасивіше, що в тебе є.

– Або менш некрасиве, ніж усе інше, – мовила вона, втираючи сльози. – Виявляється, коли віддаєш себе сцені, то не маєш права навіть плакати.

Андзолето намагався її втішити, але вона була сумна протягом усього дня. А ввечері, залишившись на самоті, вона струсила пудру зі свого прекрасного, чорного як смола волосся, пригладила його, приміряла ще не старе чорне шовкове платтячко, яке зазвичай надягала щонеділі, й, побачивши себе у дзеркалі такою, якою звикла себе бачити, заспокоїлася. Потім, палко помолившись, почала думати про свою матір, розчулилася й заснула у сльозах. Коли Андзолето наступного ранку зайшов за нею, щоб разом іти до церкви, він застав її біля спінета, одягнену й причесану, як зазвичай щонеділі, – вона репетирувала арію, яку мала виконувати.

– Як! Іще не причесана, не одягнена! Адже незабаром іти, про що ти думаєш, Консуело?

– Друже мій, я одягнена, причесана та спокійна. І я хочу залишитися в такому вигляді, – сказала вона рішучим тоном. – Усі ці ошатні плаття зовсім мені не личать. Моє чорне волосся тобі більше подобається, ніж напудрене. Цей ліф не заважає мені дихати. Будь ласка, не супереч: ця справа вирішена. Я просила Бога надихнути мене, а матінку наставити, як мені поводитися. І от Господь переконав мене бути скромною і простою. А матінка сказала мені уві сні те, що говорила завжди: «Постарайся добре проспівати, а все інше в руках Божих». Я бачила, як вона взяла моє ошатне плат-

тя, мої мережива, стрічки й сховала їх у шафу, а моє чорне платтячко й білу серпанкову косинку поклала на стілець біля мого ліжка. Прокинувшись, я сховала своє вбрання до шафи, як зробила це вона уві сні, надягла своє чорне платтячко, косинку, і от я готова. І почуваюся куди хоробрішою відтоді, як стала знову сама собою. Послухай краще мій голос, – усе залежить од нього.

І вона виконала руладу...

– О господи! Ми пропали! – вигукнув Андзолето. – Голос твій звучить глухо, і очі зовсім червоні. Ти, напевно, вчора ввечері плакала! Гарна, нема чого казати! Повторюю тобі: ми пропали! Ти просто з глузду з'їхала! Одягтися в жалобу святкового дня! Це й нещастя приносить, і робить тебе набагато гіршою, ніж ти є. Скоріше, скоріше переодягайся, а я поки що збігаю за рум'янами. Ти бліда як мрець.

Між ними розгорілася палка суперечка. Андзолето був навіть дещо грубий. Бідолашна дівчина знову засмутилася й розплакалася. Це ще більше вивело із себе Андзолето, і суперечка була в повному розпалі, коли на годиннику пробило за чверть другу: залишалось рівно стільки часу, щоб, засапавшись, добігти до церкви. Андзолето вибухнув прокльонами. Консуело, блідіша від ранкової зірки, що дивиться у воду лагун, востаннє зазирнула у своє розбите дзеркальце й рвучко кинулася в обійми Андзолето.

– Друже мій! – вигукнула вона. – Не свари; не проклинай мене! Краще поцілуй мене міцніше, щоб розрум'янити мої

побілілі щоки. Нехай твій поцілунок буде жертовним вогнем на вустах Ісайї⁷⁰; і нехай Господь не покарає нас за те, що ми засумнівалися в його допомозі!

Поспішно накинувши на голову косинку, вона схопила ноти й, тягнучи за собою коханого, що розгубився, побігла з ним до церкви Мендіканті. Церква була вже заповнена шанувальниками прекрасної музики Порпори. Андзолето ні живий ні мертвий пішов до графа, який задалегідь умовився зустрітися з ним тут, а Консуело піднялася на хори. Хористки вже стояли в бойовій готовності, а професор чекав біля пюпітра. Консуело й не підозрювала, що з того місця, де сидів граф, прекрасно видно хор і що він, не спускаючи очей, стежить за кожним її рухом.

Але обличчя її він іще не міг розгледіти: прийшовши, вона відразу опустила на коліна й, затуливши обличчя руками, почала гаряче молитися. «Господи, – шепотіла вона, – ти знаєш, що я прошу піднести мене, не прагнучи при цьому принизити моїх суперниць. Ти знаєш також, що, присвячуючи себе світу й світському мистецтву, я не хочу забути тебе, не хочу вести порочного життя. Тобі відомо, що в душі моїй немає марнославства, і я благаю підтримати мене, облагородити звук мого голосу й додати йому проникливість, коли я співатиму хвалу тобі, лише заради того, щоб з'єднатися з

⁷⁰ *Нехай твій поцілунок буде жертовним вогнем на вустах Ісайї...* – До Ісайї, якому належало стати пророком, явився серафим з палаючим вугіллям у руці і, доторкнувшись до його вуст, очистив його від гріха (Ісайя, VI, 6—7).

тим, кого мені дозволила любити моя мати, щоб ніколи не розлучатися з ним, дати йому радість і щастя».

Коли пролунали перші акорди оркестру, що закликали Консуело зайняти своє місце, вона повільно підвелася з колін, косинка її сповзла на плечі, – тут граф і Андзоле-то, сповнені нетерпіння й занепокоєння, нарешті змогли побачити її. Але що за чудесне перетворення сталося із цією юною дівчиною, ще за хвилину перед тим такою блідою, пригніченою, втомленою, переляканою! Навколо її високого чола, здавалося, маяло небесне сяйво; ніжна знемога була розлита по шляхетному, спокійному й ясному обличчю. У її безтурботному погляді не видно було дрібної жадоби успіху. В усій її істоті відчувалося щось серйозне, глибоке, таємниче, що зворушувало та вселяло повагу.

– Кріпись, дочко моя, – прошепотів їй професор, – ти виконуватимеш твір великого композитора в його присутності; він тут і слухатиме тебе.

– Хто, Марчелло? – запитала здивована Консуело, бачачи, що професор кладе на пюпітр псалми Марчелло.

– Так, Марчелло. А ти співай, як завжди, не краще й не гірше, і все буде чудово.

Справді, Марчелло, що у цей час доживав останній рік свого життя, приїхав попрощатися з рідною Венецією, яку він тричі уславив – і як композитор, і як письменник, і як державний діяч⁷¹. Він виявив багато уваги Порпорі, який

⁷¹ ...тричі уславив – і як композитор, і як письменник, і як державний діяч. –

і попросив іменитого гостя прослухати його учениць. Професор, бажаючи зробити сюрприз маститому композиторові, поставив першим номером його чудовий псалом «I cieli immensi narrano», який Консуело виконувала досконало. Жоден твір не міг більше гармоніювати з релігійним екстазом, яким була сповнена в цю хвилину шляхетна душа дівчини. Щойно Консуело пробігла очима перший рядок цього глибокого, захоплюючого псалма, вона перенеслася в інший світ. Забувши про графа, про суперниць, що злобують, про самого Андзолето, вона пам'ятала тільки про Бога та про Марчелло. У композиторі вона бачила посередника між собою й цими сяючими небесами, славу яких вона готувалась оспівати. Чи міг який-небудь сюжет бути прекраснішим, чи могла бути піднесенішою ідея!

*I cieli immensi narrano*⁷²
Del grande Iddio la gloria;
Il firmamento lucido,
All' universo annunzia,
Quanto sieno mirabili
*Delia sua destra le opere.*⁷³

Див. прим, до стор. 56. (Марчелло).

⁷² «*I cieli immensi narrano*» – цей псалом Марчелло не раз виконувала подруга Жорж Санд – знаменита співачка Поліна Віардо.

⁷³ Безмірнеє небо глаголить Творця-Вседержителя славу; І звід променистий віщає По всьому безмежному світу Про те, що великі й чудові Десниці Господньої справи (італ.).

Чарівний рум'янець залив її щоки, священний вогонь запалав у великих чорних очах, і під зводами церкви пролунав її незрівнянний голос, чистий, могутній, величний, – голос, який міг іти лише від істоти, що має винятковий розум і велике серце. Після декількох тактів сльози розчулення заструменіли з очей Марчелло. Граф, не в змозі перебороти хвилювання, вигукнув:

– Присягаюся Богом, ця жінка прекрасна! Це свята Цецилія, свята Тереза⁷⁴, свята Консуело! Це уособлення поезії, музики, віри!

В Андзолето підкошувалися ноги, він ледве стояв, судорожно стискаючи руками ґрати підвищення, поки нарешті, задихаючись, близький до непритомності, не опустився на стілець, сп'янілий із радості й гордості.

Лише повага до святого місця стримувала численних аматорів і юрбу, що наповнювала церкву, від бурхливих оплесків, доречних у театрі. У графа не вистачило терпіння дочекатися кінця відправи, і він піднявся на хори, щоб висловити свій захват Порпорі й Консуело. Ще під час богослужіння, поки духівництво читало молитви, Консуело попросили піднятися на підвищення, де сиділи граф і Марчелло. Композитор захотів подякувати їй і висловити їй свої почуття. Він був ще такий схвильований, що ледве міг говорити.

⁷⁴ *Свята Тереза* (Тереза де Сепеда-і-Аумада, 1515—1582) – іспанська письменниця, черниця. Представниця католицької містики, що проповідувала ідею безпосереднього спілкування людини з Богом. Зазнала переслідувань інквізиції. 1622 р. була приєднана Папою Римським до святих.

– Дочко моя, – почав він уривчастим голосом, – прийми подяку й благословення вмираючого. Ти в одну мить змусила мене забути цілі роки смертельних мук. Коли я слухав тебе, мені здавалося, що зі мною сталося чудо й жорстокий біль, який безперестанно роздирає мене, зник назавжди. Якщо ангели на небесах співають, як ти, я жадаю покинути землю, щоб утішитися вічною насолодою, яку я спізнав завдяки тобі. Благословляю тебе, дитя моє! Будь щаслива в цьому світі, як ти цього заслуговуєш. Я чув Фаустину⁷⁵, Романіну⁷⁶, Куццоні⁷⁷, всіх найбільших співачок світу; вони не варті твого мізинця. Тобі судилося дати людям те, чого вони ще ніколи не чули, тобі судилося змусити їх відчувати те, чого дотепер не відчув іще жоден смертний!

Пригнічена, мовби знищена цією високою похвалою, Консуело низько схилилася, наче намагаючись стати навколішки, і, не спроможна вимовити ні слова, тільки піднесла до губ мертво-бліду руку великого старця. Але, підводячись, вона кинула на Андзолето погляд, що, здавалося, говорив йо-

⁷⁵ *Фаустіна* – імя Бордоні-Гассе (1710—1781), знаменитої співачки, дружини композитора Йоганна-Адольфа Гассе. Співала на сценах Венеції, Неаполя, Дрездена і Лондона.

⁷⁶ *Романіна* – «Римляночка» – прізвисько співачки Маріанни Бульгаріні (1688—1734).

⁷⁷ *Куццоні* Франческа (1700—1770) – видатна співачка, яка виступала з величезним успіхом у Лондоні – спершу в театрі, яким керував Гендель, а потім у театрі його супротивників, суперничаючи з Бордоні-Гассе. Співала також в Австрії, Італії та Голландії. Померла в злиднях.

му: «Невдячний, і ти не розгадав мене!»»

Розділ 11

Протягом решти богослужіння Консуело виявила стільки енергії й такі природні дані, що всі вимоги, які міг би ще поставити граф Дзустіньяні, виявилися задоволеними. Вона вела за собою, підтримувала й надихала весь хор і в міру виконання своїх партій виявила величезний діапазон голосу й усю розмаїтість його достоїнств, а також невичерпну силу своїх легенів, або, вірніше, досконалість свого мистецтва: адже той, хто вміє співати, не знає втоми, а співати для Консуело було так само легко, як для інших дихати. Її чистий, звучний голос вирізнявся серед сотні голосів її подруг, і їй не треба було для цього кричати, як бездарним і безголосим співачкам. До того ж вона почувала й розуміла до найтонших відтінків думку композитора. Словом, вона одна була й артистом, і майстром серед усього цього гурту пересічних співачок із млявим темпераментом, хоча й зі свіжими головами. Природно, не хвастаючись цим, вона панувала, і, поки тривав спів, усім, хто співав, здавалося, що інакше й бути не може. Але коли хор змовк, ті самі хористки, які під час виконання поглядом благали Консуело про допомогу, тепер у глибині душі були сердиті на неї за це й усі похвали на адресу школи Порпори приписували собі. Всі ці похвали Порпора вислуховував мовчки, всміхаючись, але при цьому він дивився на Консуело, й Андзолето чудово розумів, що гово-

рив його погляд.

По закінченні богослужіння граф в одній із приймалень монастиря запропонував хористкам пишне частування. Грати розділяли два великі столи, поставлені у формі півмісяця один проти одного: просвіт, розрахований на розмір величезного пирога, був залишений посередині грат для того, щоб передавати страви, які граф сам люб'язно пропонував старшим черницям і вихованкам. Одягнені послушницями, останні приходили по дванадцятро зразу й по черзі всідалися на вільні місця в глибині зали. Ігуменя сиділа біля самих грат, праворуч од графа, що сидів у зовнішній частині зали, а ліворуч од нього було вільне місце. Далі сиділи Марчелло, Порпора, парафіяльний священник, старші священники, що брали участь у церковній відправі, трохи аристократів – amatorів музики, світські попечителі школи, і, нарешті, красень Андзолето у своєму парадному чорному костюмі, при шпазі. Зазвичай за таких обставин молоді співачки бували дуже жваві: їх приводили у приємний і збуджений стан смачні страви, товариство чоловіків, бажання подобатися або хоча б бути поміченими, і вони весело базікали навперебій. Але цього разу учта проходила невесело й якось натягнуто. Задум графа перестав бути таємницею (хіба є секрет, що якимось чином не просочиться крізь щілини монастирських стін?), і от кожна з молодих дівчат у глибині душі мріяла, що саме її Порпора запропонує графові замість Корилли. Сам професор хитро підтримував у деяких з них

цю ілюзію: в одних – аби змусити їх краще співати в присутності Марчелло, в інших – щоб неминучим розчаруванням помститись їм за все те, що він перетерпів од них на своїх уроках. Так чи інакше, прихожа учениця школи Клоринда вичепурилася цього дня геть-чисто, збираючись сидіти поруч із графом. Якою ж була її лють, коли вона побачила, що ця *старчиха* Консуело у своєму чорному платтячку, ця погануля, відтепер визнана кращою співачкою школи та єдиною її окрасою, сідає з незворушним виглядом за стіл між графом і Марчелло! Злість спотворила її лице, вона стала такою некрасивою, якою ніколи не була Консуело й якою стала б сама Венера під впливом настільки нищих і злісних почуттів. Андзолето, тріумфуючи перемогу, бачив, що відбувається в душі Клоринди; він підсів до неї й розсипався у вульгарних компліментах, які та мала дурість прийняти за чисту монету. Це незабаром її втішило: вона уявила, що, заповонивши увагу нареченого Консуело, може помститись їй, і пустила в хід усі свої чари. Та вона була занадто обмеженою, а Андзолето занадто хитрим, і ця нерівна боротьба неминуче мала б поставити її в смішне становище.

Тим часом граф, розмовляючи з Консуело, все більше й більше дивувався, бачачи, що такт, здоровий глузд і чарівність, які виявляє вона в розмові, не менш значні, ніж талант і вміння, виявлені в церкві. За цілковитої відсутності кокетства в ній було стільки щирості, веселості, доброти, довірливості, що при першому ж знайомстві вона вселяла непере-

борну симпатію. Після вечері граф запросив Консуело проїхатися разом з ним і його друзями в гондолі, подихати вечірнім повітрям. Марчелло не міг через хворобу брати участь у цій прогулянці, але Порпора, граф Барберіго й кілька інших аристократів із задоволенням прийняли пропозицію графа. Андзолето був також допущений. Консуело із зніяковілістю подумала про те, що їй доведеться бути самій в такому великому чоловічому товаристві, і тихенько попросила графа запросити також і Клоринду.

Дзустіньяні, який не розумів причини залицяння Андзолето до бідолашної красуні, був навіть задоволений, що той під час прогулянки буде більше зайнятий нею, ніж своєю нареченою. Доблесний граф, завдяки своєму легкодумству, гарній зовнішності, багатству, власному театру, а також легким вдачам свого народу й свого століття, був наділений чималою зарозумілістю. Збуджений випитим грецьким вином і музикою, прагнучи помститися якнайскоріше *підступний* Кориллі, граф, вважаючи це цілком природним, одразу почав упадати коло Консуело. Всівшись поруч із нею й улаштувавши так, що інша юна пара опинилася на протилежному кінці гондолою, він досить виразно впився поглядом у свою нову жертву. Але простодушна Консуело нічого не зрозуміла. Їй, такий чистій і чесній, навіть на думку спасти не могло, щоб покровитель її друга був здатний на таку ницість. До того ж через свою звичайну скромність, яку не зміг похитнути навіть блискучий нинішній успіх, Консуело не допускала й

гадки про бажання графа поупадати коло неї. Вона так само продовжувала ставитися шанобливо до знатного вельможі, покровителя її й Андзолето, і простодушно, по-дитячому насолоджувалася приємною прогулянкою.

Її спокій і довірливість настільки вразили графа, що він не знав, віднести їх до веселої невимушеності жінки, що не помишляє про опір, чи до нашої дурості зовсім незайманої істоти. В Італії дівчина у вісімнадцять років досить освічена, – я хочу сказати, *була освічена*, особливо сто років тому, та ще маючи такого *друга*, як Андзолето. Здавалося б, усе сприяло сподіванням графа. А тим часом щоразу, коли він брав Консуело за руку або збирався обійняти її, його втримувала незбагненна зниковілість, він відчував непевність, ледве не шанобливість, якої не міг усвідомити.

Барберіго також вважав, що Консуело надзвичайно приваблива своєю простотою, і охоче розраховував би на неї так само, як і граф, але вважав неделікатним іти всупереч намірам свого друга. «По заслугах і честь, – думав він, бачачи, як блукають у солодкому захваті погляди графа. – Ще надійде й моя черга». Поки ж, не маючи звичаю милуватися зірками під час прогулянок із жінками, молодий Барберіго задав собі запитання, на якій підставі цей нікчемний хлопчисько Андзолето захопив собі біляву Клоринду, і, підійшовши до неї, дав зрозуміти юному тенорові, що було б більш до речно, якби замість залицяння він узявся за весла. Андзолето, незважаючи на свою надзвичайну проникливість, був

усе-таки недостатньо добре вихований, аби розуміти з пів-слова. До того ж він узагалі тримав себе з аристократами із зарозумілістю, яка переходила у нахабство. Він ненавидів їх усім серцем, а його поступливість стосовно них була тільки хитрістю, за якою ховалося найглибше презирство. Барберіго, зрозумівши, що тенорові хочеться його позлити, задумав жорстоко помститися йому.

– Подивіться, яким успіхом користується ваша подруга Консуело, – голосно звернувся він до Клоринди. – До чого вона дійде сьогодні? Їй недостатньо фурору, що вона вчинила своїм співом у всьому місті, – вона ще пускає бісики нашому бідолашному графу. Якщо він іще й не втратив остаточно голови, то, вже напевно, втратить, і тоді лихо синьйорі Кориллі.

– О, цього можна не боятися! – лукаво заперечила Клоринда. – Консуело закохана ось у цього самого Андзолето, вона його наречена. Вони палають одне до одного прихемно бозна-скільки років.

– Багато років любові можуть бути забуті в одну мить, – заперечив Барберіго, – особливо коли очі Дзустіньяні метають свої смертоносні стріли. Хіба ви цього не бачите, прекрасна Клориндо?

Андзолето несила було довго терпіти такі глузи. Тисячі змії уже починали ворухитися в його серці. Дотепер така підозра не спадала йому на думку: ні про що не думаючи, він насолоджувався перемогою своєї подруги, і якщо протя-

гом двох годин він і бавився жартами над нещасною жертвою сьогоднішнього захоплюючого дня, то робив це лише для того, щоб якось упоратися зі своїм захватом і вдовольнити марнославство. Перекинувшись із Барберіго кількома жартами, Андзолето зробив вигляд, що зацікавився диспутом про музику, який розгорівся в цей час на середині човна між Порпорою та іншими гістьми графа, і, поступово віддаляючись від того місця, за яке йому вже не хотілося більше змагатися, він прослизнув, користуючись темнотою, на ніс гондоли. Тут Андзолето відразу помітив, що його поява не припала до смаку графові: той відповів холодно й навіть сухо на кілька беззмістовних запитань юнака й порадив йому піти послуhati глибокодумні міркування великого Порпори про контрапункт.

– Великий Порпора не мій учитель, – зауважив Андзолето жартівливим тоном, намагаючись приховати закипілу в ньому лють, – він учитель Консуело, і якщо вашій ясновельможності завгодно, щоб моя бідна Консуело не брала ніяких інших уроків, як тільки у свого старого професора... – ласкаво й вкрадливо продовжував юнак, нагинаючись до графа.

– Наймиліший Дзото, – перебив його граф теж ласкаво, але з превеликим лукавством, – мені треба щось вам сказати на вухо. – І, нагнувшись до нього, промовив: – Ваша наречена, одержавши, мабуть, од вас уроки чесноти, невразлива, але, якби я здумав дати їй уроки іншого роду, думаю, що я мав би право зайнятися цим протягом хоча б одного вечо-

ра...

Андзолето похолов із голови до ніг.

– Ваша наймилостивіша ясновельможність, можливо, не відмовить висловитися ясніше, – задихаючись, промовив він.

– Це можна зробити двома словами, ласкавий друже: *«гондола за гондолу»*, – відрізав граф.

Андзолето так і завмер від жаху, зрозумівши, що графові відома його прогулянка наодинці з Кориллою. Шалена й зухвала жінка похвасталася цим під час своєї останньої жорстокої сварки із Дзустіньяні. Марно винуватий намагався прибрати здивованого вигляду.

– Ідіть же й послухайте, що говорить Порпора про основи неаполітанської школи⁷⁸! – незворушно промовив граф. – Потім розповісте мені, це дуже мене цікавить...

– Я це бачу, ваша ясновельможносте, – відповів розлютований Андзолето, який у цю мить здатний був погубити все

⁷⁸ ...що говорить Порпора про основи неаполітанської школи! – Мається на увазі найбільша композиторська та вокально-виконавська школа кінця XVII—XVIII ст. Найвидатніші її представники – Скарлатті, Дуранте, Порпора, Лео, Вінчі, Йомеллі, Перголезе, Чімароза. Одним із провідних оперних жанрів неаполітанської школи, поширених також за межами Італії, була опера-серія. Сюжети опер запозичувалися з античної історії та міфології, особлива увага зверталася на красу мелодії. Неаполітанська школа сприяла значному піднесенню мистецтва сольного співу, поклавши початок епосі бельканто. Одначе захоплення віртуозністю на шкоду музично-драматичному змісту поступово призвело до кризи опери-серія. Реакцією на далеку від дійсності героїку опери-серія стало виникнення в тому ж Неаполі опери-буфу.

своє майбутнє.

– Так що ж ти баришся? – наївно запитала здивована його нерішучістю Консуело. – У такому разі піду я, пане графе. Ви побачите, що я завжди готова служити вам.

І перш ніж граф устиг її зупинити, вона легко перестрибнула через лавку, що відокремлювала її від старого вчителя, і присіла біля нього навпочіпки.

Граф, бачачи, що його залицання до Консуело мало зрушилося, визнав за потрібне прикинутися.

– Андзолето, – посміхаючись, сказав він, смикаючи досить сильно свого вихованця за вухо, – ось уся моя помста, далі цього вона не піде. Зізнайтеся, вона далеко не відповідає вашій провині. Чи можна порівняти задоволення, отримане мною від короткої безневинної розмови з вашою коханою на очах у десяти присутніх, із тим, чим ви насолодилися наодинці з моєю коханкою в її наглухо закритій гондолі?

– Ваша ясновельможносте, – у сильному хвилюванні скрикнув Андзолето, – запевняю вас честю...

– Де вона, ваша честь? Чи не в лівому вусі? – запитав граф, роблячи вигляд, що збирається проробити над цим бідолашним вухом те, що вже проробив над правим.

– Невже ви, ваша ясновельможносте, припускаєте так мало розсудливості у своєму вихованці, що вважаєте його здатним зробити таку дурість? – розв'язно запитав Андзолето, до якого встигла повернутися його звичайна винахідливість.

– Зробив він її чи не зробив, у цю хвилину мені глибо-

ко байдуже, – сухо відповів граф, підвівся й, підійшовши до Консуело, сів біля неї.

Розділ 12

Диспути про музику тривали й у палаці Дзустіньяні, куди вся компанія повернулася близько півночі й де гостям був запропонований шоколад і шербети. Від техніки мистецтва перейшли до стилю, до ідей, до стародавніх і сучасних музичних форм, нарешті торкнулися способів вираження й тут, природно, заговорили про артистів і про різну манеру відчувати й виражати музику. Порпора із захватом згадував свого вчителя Скарлатті, який уперше надав духовній музиці патетичного характеру. Але далі цього професор не йшов: він був проти того, щоб духовна музика вторгалася в галузь музики світської й дозволяла собі її прикраси, пасажі та рулади.

– Чи означає це, що ви відкидаєте важкі пасажі й фіоритури⁷⁹, які, одначе, створили успіх і популярність вашому знаменитому учневі Фарінееллі? – запитав його Андзолето.

– Я відкидаю їх у церкві, – відповів маестро, – а в театрі вітаю їх. Але й тут я хочу, щоб вони були на місці й, головне, – щоб ними не зловживали; я вимагаю дотримання строгого смаку, оригінальності, добірності, вимагаю, щоб модуляції відповідали не тільки даному сюжету, але й герою п'єси, почуттям, які він передає, і самому становищу,

⁷⁹ *Фіоритура* (від італ. *fioritura* – цвітіння) – різноманітні мелодичні прикраси (трелі, групето та ін.), що широко використовувалися в сольному співі, особливо в оперних аріях.

в якому він перебуває. Нехай німфи й пастушки щебечуть, як пташки, і своїми голосами наслідують дзюрчання фонтанів і струмочків, але Медея або Дідона⁸⁰ може тільки ридати або ричати, як поранена левиця. Кокетка, наприклад, може перевантажувати примхливими й вишуканими фіюритурами свої легковажні каватини. Корилла чудова в цьому жанрі, але якби вона спробувала передати глибокі почуття й бурхливі пристрасті, їй це зовсім не вдасться. І даремно буде вона хвилюватися, напружувати свій голос і легені: недоречний пасаж, безглузда рулада в одну мить перетворять у смішну пародію те велике, до чого вона прагнула. Ви всі чули Фаустіну Бордоні, нині синьйору Гассе. Так от, вона в деяких ролях, що відповідають їй блискучим даним, не мала собі рівних. Але з'явилася Куццоні, що передавала із властивою їй чистою, глибокою проникливістю скорботу, благоання, ніжність, – і сльози, які вона викликала у вас, миттєво виганяли з вашого серця спогад про всі чудеса, які марнувала перед вашим слухом Фаустіна. І це тому, що існує талант, так би мовити, матеріальний, та існує геній душі. Є те, що забавляє, і те, що зворушує... Є те, що зворушує... Є те, що дивує, і те, що захоплює... Я чудово знаю, що вокальні фокуси тепер у моді; але якщо я й показував їх своїм учням як корисні аксесуари, то майже готовий у цьому розкаятися,

⁸⁰ ...*Медея або Дідона*... – Міф про Медею було покладено в основу опери «Медея і Язон» (1726) Джованні Франческо Бруси та опери «Медея впізнана» (1735) Леонардо да Вінчі. Оповідь про Дідону використано в опері Йомеллі «Покинута Дідона» на текст ліричної драми Метастазів.

чуючи, як більшість моїх учнів ними зловживає, жертвуючи необхідним заради зайвого й тривалим розчуленням публіки заради скороминутих вигуків подиву й гарячкового захвату.

Ніхто не заперечував цієї думки, безумовно правильної стосовно всіх видів мистецтва взагалі; піднесені артистичні натури завжди будуть дотримуватись її. Тим часом граф, згоряючи від бажання дізнатись, як виконує Консуело світську музику, почав для годиться суперечити занадто суворим поглядам Порпори. Але бачачи, що скромна учениця не тільки не спростовує ересі свого старого вчителя, а навпаки, не зводить очей з нього, мовби спонукаючи його вийти переможцем із цього диспуту, граф вирішив звернутися просто до неї самої із запитанням, чи зможе вона, на її думку, співати на сцені з тим же вмінням і чистотою, як співала в церкві.

– Сумніваюся, – відповіла вона відверто, із щирою смиренністю, – щоб я могла так само відчувати натхнення на сцені; боюся, що там я багато втрачу.

– Ця скромна й розумна відповідь заспокоює мене, – сказав граф, – я впевнений у тому, що публіка, пристрасна, захоплива, щоправда, трохи примхлива, надихне вас і ви зволите вивчити ті важкі, але повні блиску арії, яких публіка з кожним днем жадає все більше й більше.

– Вивчити! – з наголосом промовив Порпора, саркастично посміхаючись.

– Вивчити! – вигукнув Андзолето з гордим презирством.

– Так, так, звичайно вивчити, – погодилася зі звичайною

своєю лагідністю Консуело. – Хоч я трохи і вправлялася в цьому жанрі, але не думаю, щоб уже могла суперничати зі знаменитими співачками, що виступали на нашій сцені...

– Ти брешеш! – з гарячністю скрикнув Андзолето. – Ваша ясновельможносте, вона бреше. Змусьте її проспівати найважчі колоратурні арії вашого репертуару, і ви побачите, на що вона здатна!

– Якби тільки я не боявся, що вона втомилася... – нерішуче промовив граф, а очі його вже запалали нетерпінням і очікуванням.

Консуело по-дитячому питально глянула на Порпору, мовби очікуючи його наказів.

– Ну що ж, – сказав професор, – вона не так легко втомлюється, і оскільки тут зібрався настільки тісний і приємний гурток, давайте проекзаменуємо її за всіма статтями. Чи не хотілося б вам, високошановний графе, вибрати арію й самому проакомпанувати їй на клавесині?

– Її спів і близькість так схвилюють мене, що я, мабуть, буду помилятися й фальшивити, – відповів Дзустіньяні. – Чому б, маестро, вам самому не акомпанувати їй?

– Мені б хотілося бачити, як вона співає. Сказати по правді, слухаючи її, я жодного разу не подумав глянути на неї під час співу. А мені треба знати, як вона тримається, що проробляє зі своїм ротом і очима. Іди ж, дочко моя, в числі твоїх екзаменаторів буду і я.

– У такому разі я сам буду їй акомпанувати, – заявив Ан-

дзолето, всідаючись за клавесин.

– Ви мене будете занадто бентежити, маестро, – звернулася Консуело до Порпори.

– Збентеження – ознака дурості, – відповів учитель, – той, хто істинно любить мистецтво, нічого не боїться. Якщо ти боїшся, виходить, ти марнолюбна. Якщо будеш не на висоті, виходить, здібності твої дуті, і я перший заявлю: «Консуело ні на що не здатна!»

І, анітрошки не турбуючись про те, як згубно може подіяти таке ніжне підбадьорення, професор надяг окуляри, всівся проти своєї учениці й почав відбивати такт, аби дати правильний темп ритурнелі⁸¹. Вибір припав на блискучу, химерну та важку арію з комічної опери Галуппі «*Diavolessa*»⁸²: граф хотів одразу перейти на жанр, діаметрально протилежний тому, в якому Консуело викликала такий фурор цього ранку. Завдяки своєму величезному обдарованню дівчина, майже не вправляючись, самостійно домоглася вміння проробляти своїм гнучким і сильним голосом усі відомі на той час вокальні фігури. Щоправда, Порпора сам радив їй робити ці вправи й зрідка змушував повторювати їх, бажаючи переконатися, що вона не зовсім їх закинула, але, загалом, приділяв цьому жанру так мало уваги, що навіть не підозрював,

⁸¹ *Ритурнель* (від італ. *ritorno* – повернення) – у вокальній музиці – інструментальні епізоди, виконувані на початку й наприкінці кожної строфи пісні або арії.

⁸² «Дияволиця» (*итал.*) «*Diavolessa*» – опера Галуппі, написана на сюжет однойменної комедії Гольдоні; її було поставлено у Венеції в театрі Сан-Самуеле 1755 року.

на що здатна в ньому його дивовижна учениця. Щоб помститися вчителеві за виявлену ним жорстокість, Консуело наважилася задля жарту оздобити вигадливу арію з «Diavolessa» фіоритурами й пасажами, які вважалися доти нездійсненими. Вона імпровізувала їх так просто, начебто вони були вписані в ноти й старанно розучені. У її імпровізаціях було стільки майстерних модуляцій, стільки виразності та чогось воістину диявольського, а крізь найбуйніші веселощі в них проривалися такі похмурі співзвуччя, що слухачі переходили від захвату до жаху, а Порпора, підхопившись із місця, закричав:

– Та ти сама втілений диявол!

Консуело завершила арію сильним крещендо, що викликало шалений захват, і зі сміхом опустилася на стілець.

– Ах ти ж капосне дівчисько! – вигукнув Порпора. – Тебе мало повісити! Ну й пожартувала ж ти з мене! Приховала від мене половину своїх знань, половину можливостей! Давно мені не було чого тебе вчити, а ти лицемірно продовжувала брати в мене уроки, – можливо, для того, щоб викрасти всі мої таємниці композиції й викладання, перевершити мене в усьому, а потім виставити мене старим педантом.

– Маестро, я тільки повторила те, що ви самі проробили з імператором Карлом. Пам'ятаєте, ви мені розповідали про цей епізод? Імператор не терпів трелей і заборонив вам вводити їх у вашу ораторію, і от ви, утримавшись од них до кінця, в останній фюзі приготували йому гарненький дивер-

тисмент: ви почали фугу чотирма висхідними трелями, а потім повторювали їх нескінченно в прискореному темпі всіма голосами. Ви щойно засуджували зловживання вокальними фокусами, а потім самі звеліли мені виконувати їх. От чому я й піднесла їх вам у такій кількості – хотіла довести, що я теж здатна зловживати таким пороком, і тепер прошу простити мене.

– Я вже сказав тобі, що ти суцільний диявол, – відповів Порпора. – А тепер проспівай-но нам що-небудь людське. І співай, як сама знаєш, – я бачу, що більше не в змозі бути твоїм учителем.

– Ви завжди будете моїм шановним і улюбленим учителем! – вигукнула дівчина, рвучко кидаючись йому на шию й із силою стискаючи у своїх обіймах. – Цілих десять років ви годували й навчали мене. О, шановний учителю! Кажуть, вам знайома людська невдячність, нехай же Бог відніме в мене любов, нехай відніме голос, якщо в серці моєму знайдеться хоч одна отруйна крапля гордовитості й невдячності.

Порпора зблід, пробурмотів кілька слів і по-батьківськи поцілував свою ученицю в чоло, зронивши на нього сльозу. Консуело не зважилася стерти її й довго відчувала, як на її чолі висихала ця холодна, болісна сльоза занедбаної старості, невизнаного генія. Сльоза ця справила на неї глибоке враження, наповнила душу якимось містичним жахом, убивши в ній на весь залишок вечора жвавість й веселість. Після цілої години захоплених похвал, вигуків здивування й мар-

них зусиль розсіяти її смуток усі почали просити її показати себе і в трагічній ролі. Вона виконала велику арію з опери «Покинута Дідона» Йомеллі. Ніколи дотепер не відчувала вона такої потреби вилити свою тугу. Вона була чудова, проста, велична й іще більш прекрасна, ніж у церкві: гарячковий рум'янець залив їй щоки, очі метали іскри. Зникла свята, на її місці була жінка, що пожирається любов'ю. Граф, його друг Барберіго, Аццолето, всі присутні, здається, навіть старий Порпора зовсім збожеволіли. Клоринда задихалася від розпачу. Граф оголосив Консуело, що завтра ж буде складено й підписано її ангажемент, і вона попросила його обіцяти їй іще одну милість, причому обіцяти це так, як колись робили лицарі, – не запитуючи, у чому ця милість буде полягати. Граф дав їй слово, і всі розійшлися, переживаючи те чудове хвилювання, яке викликає в нас усе велике й геніальне.

Розділ 13

У той час як Консуело здобувала перемогу за перемогою, Андзолето жив тільки нею, зовсім забувши про себе; але коли граф, прощаючись із гістьми, оголосив про ангажемент його нареченої, не сказавши ні слова про його власний, він згадав, яким холодним був із ним Дзустіньяні всі останні години, і страх втратити назавжди його прихильність отруїв усю радість юнака. У нього майнула думка залишити Консуело на сходах у товаристві Порпори, а самому повернутися до свого покровителя й кинутися до його ніг, але позаяк він у цю хвилину ненавидів графа, то, до честі його хай буде сказано, все-таки утримався від такого приниження. Коли ж, попрощавшись із Порпорою, він зібрався було піти з Консуело вздовж каналу, його зупинив гондольєр графа і сказав, що за наказом його ясновельможності гондола очікує синьйору Консуело, щоб відвезти її додому. Холодний піт виступив на чолі Андзолето.

– Синьйора звикла ходити власними ногами, – грубо відрізав він. – Вона дуже вдячна графу за його люб'язність.

– А з якого права ви відмовляєтеся за неї? – запитав граф, який ішов за ними слідом.

Оглянувшись, Андзолето побачив Дзустіньяні; граф був не в тому вигляді, в якому звичайно господарі проводжають своїх гостей, а в плащі, при шпазі, з капелюхом у руці, як

людина, що приготувалася до нічних пригод. Андзолето так розлютився, що готовий був устроити у груди Дзустіньяні той добре нагострений ніж, що його всякий венеціанець із народу завжди ховає в якій-небудь потайній кишені свого одягу.

– Сподіваюся, синьйоро, – звернувся граф до Консуело рішучим тоном, – ви не захочете скривдити мене, відмовившись од моєї гондоли, а також не побажаєте засмутити мене, не дозволивши мені посадовити вас у неї.

Довірлива Консуело, зовсім не підозрюючи того, що відбувалося навколо неї, погодилася на пропозицію, подякувала й, обпершись своїм гарним округлим ліктем на руку графа, без церемоній стрибнула в гондолу. Тут між графом і Андзолето виник безмовний, але виразний діалог. Граф, стоячи однією ногою на березі, а іншою в човні, зміряв поглядом Андзолето, а той, застигши на останній приступці сходів, теж упився поглядом у Дзустіньяні. Розлютований, він тримав руку на грудях під курткою, стискаючи руків'я ножа. Ще один крок до гондоли – і граф зустрів би смерть. Чисто венеціанською рисою в цій миттєвій мовчазній сцені було те, що обоє суперників, не поспішаючи, спостерігали один за одним і ні той, ні інший не прагнув прискорити неминучу катастрофу. Граф, по суті, лише мав намір своєю гаданою нерішучістю помучити суперника, і помучив його всмак, хоча бачив і відмінно зрозумів жест Андзолето, який приготувався заколотити його. В Андзолето теж вистачило витримки че-

кати, не видаючи себе, поки граф зболить скінчити свій жорстокий жарт або попрощається з життям. Тривало це хвилини дві, що здалися йому вічністю. Граф, витримавши їх зі стоїчним презирством, шанобливо поклонився Консуело і, повернувшись до свого вихованця, сказав:

– Я дозволяю вам також увійти до моєї гондоли, надалі будете знати, як має поводитися вихована людина.

Він відступився, щоб пропустити Андзолето, і, наказавши гондольєрам гребти до Корте-Мінеллі, залишився на березі, непорушний, як статуя. Здавалося, він спокійно чекав нового замаху на своє життя з боку приниженого суперника.

– Звідки графові відомо, де ти живеш? – було перше, про що запитав Андзолето свою подругу, тільки-но палац Дзустіньяні зник із-перед очей.

– Я сама сказала йому, – відповіла Консуело.

– А навіщо ти сказала?

– Бо він мене запитав.

– Невже ти не здогадуєшся, для чого йому знадобилося це знати?

– Очевидно, для того, щоб наказати відвезти мене додому.

– Ти гадаєш, тільки для цього? А чи не для того, щоб самому з'явитися до тебе?

– З'явитися до мене? Яка дурниця! У таку жалюгідну халупу? Це було б з його боку надмірною люб'язністю, чого я зовсім не хочу.

– Добре, що ти цього не хочеш, Консуело, тому що резуль-

татом цієї надмірної честі могла б бути надмірна для тебе ганьба.

– Ганьба? Чому? Далєбі, я зовсім тебе не розумію, мій милий Андзолето. І мене дуже дивує, чому, замість того щоб радіти зі мною нашому сьогоднішньому несподіваному й неймовірному успіху, ти говориш мені якісь дивні речі.

– Дійсно, несподіваному! – з гiркотою зауважив Андзолето.

– А мені здавалося, що й у церкві, й увечері в палаці, коли мені аплодували, ти був іще в більшому захваті, ніж я. Ти кидав на мене такі полум'яні погляди, що я з особливою силою відчувала своє щастя, адже я бачила, як воно відбивається на твоєму лиці. Але от уже кілька хвилин, як ти похмурий і сам не свій, – таким ти буваєш іноді, коли в нас немає хліба або коли майбутнє вимальовується нам із тобою невірним і сумним.

– А тобі хотілося б, аби я радів нашому майбутньому? Можливо, воно дійсно не таке вже й невірне, але мені ж бо радіти нема чому.

– Чого ж іще тобі потрібно? Тиждень тому ти дебютував у графа й викликав фурор...

– Твій успіх у графа затьмарив його, моя люба, ти й сама це чудово знаєш.

– Сподіваюся, що ні, але якби навіть і так, ми не можемо заздрити одне одному.

Консуело сказала це з такою ніжністю, з такою чарівною

щирістю, що Андзолето відразу заспокоївся.

– Так, твоя правда! – вигукнув він, пригортаючи наречену до грудей. – Ми не можемо заздрити одне одному, так само як не можемо обдурити одне одного.

Вимовляючи останні слова, він із каяттям совісті згадав про почату інтрижку з Кориллою, й раптом у нього майнула думка, що граф, бажаючи остаточно провчити його, неодмінно розповість про все Консуело, тільки-но йому здасться, що вона хоч трохи заохоче його сподівання. При цій думці він знову спохмурнів, Консуело також замислилася.

– Чому ти сказав, – мовила вона після деякого мовчання, – що ми не можемо ніколи обдурити одне одного? Звичайно, це найбільша правда, але з якого приводу це тобі спало на думку?

– Знаєш, облишмо цю розмову в гондолі, – прошепотів Андзолето. – Боюся, що гондольєри, підслухавши нас, передадуть усе графові. Ці фіранки з оксамиту й шовку дуже тонкі, а вуха у двірських гондольєрів разів у чотири ширші та глибші, ніж у найманих. Дозволь мені піднятися до тебе в кімнату, – попросив він Консуело, коли вони пристали до берега біля Кортє-Мінеллі.

– Ти знаєш, що це суперечить нашим звичкам і нашій угоді, – відповіла вона.

– О, не відмовляй мені, – закричав Андзолето, – не доводь мене до розпачу і люті!

Налякана його словами й тоном, Консуело не зважилася

відмовити йому. Вона засвітила лампу, опустила фіранки та, побачивши свого нареченого похмурим і замисленим, обійняла його.

– Скажи, що з тобою? – сумно запитала вона. – У тебе такий нещасний, стривожений вигляд сьогодні ввечері.

– А ти сама не знаєш, Консуело? Не здогадуєшся?

– Ні, даю тобі слово!

– Так заприсягнися мені, що ти нічого не підозрюєш, заприсягнися мені душею твоєї матері, заприсягнися розп'яттям, перед яким ти молишся вранці й увечері...

– О! Присягаюся тобі розп'яттям і душею моєї матері!

– А нашою любов'ю заприсягаєшся?

– Так, і нашою любов'ю, і нашим вічним порятунком...

– Я вірю тобі, Консуело: адже якби ти збрехала, це була б перша неправда у твоєму житті.

– Ну, а тепер ти поясниш мені, у чому річ?

– Я нічого тобі не поясню, але, можливо, дуже скоро ти зрозумієш мене... О! Коли настане ця хвилина, тобі й так усе буде занадто ясно... Лихо, лихо буде нам обом того дня, коли ти довідаєшся про мої теперішні муки!

– О боже! Яке ж жахливе нещастя загрожує нам? Боюся, що в цю вбогу кімнату, де в нас із тобою не було дотепер секретів одне від одного, ми повернулися переслідувані якоюсь злою долею. Недарма, йдучи звідси сьогодні вранці, я передчувала, що вернуся в розпачі. Що ж я такого вчинила, що мені не можна насолодитися днем, який здавався таким

чудовим! Чи я не благала Бога так щиро, так гаряче! Чи не я відкинула всякі думки про гордість! Чи не я старалася співати якомога краще! Чи не я засмучувалася приниженням Клоринди! Чи не я заручилася обіцянкою графа запросити її разом з нами на другі ролі, причому він сам не підозрює, що дав мені цю обіцянку й уже не може взяти назад своє слово. Повторюю: що ж зробила я поганого, щоб переносити ті муки, які ти мені пророкуєш і які я вже відчуваю, раз їх відчуваєш ти?

– Ти справді хочеш улаштувати ангажемент для Клоринди, Консуело?

– Я доможуся цього, якщо тільки граф – людина слова. Бідолаха завжди мріяла про театр, і це єдина можлива для неї майбутність...

– І ти сподіваєшся, що граф відмовить Розальбі, яка хоч щось знає, заради неосвіченої Клоринди?

– Розальба не розлучиться з Кориллою, адже вони сестри. Вона піде з нею. Клориндою ж ми з тобою займемося й навчимо її використовувати щонайкраще свій милий голосок. А публіка завжди буде поблажлива до такої красуні. Нарешті, якщо мені вдасться влаштувати її хоча б на треті ролі, вже й те добре – це буде першим кроком у її кар'єрі, початком її самостійного існування.

– Ти просто свята, Консуело! І ти не розумієш, що ця облогодіяна тобою дурка, яка мала б вважати себе щасливою, коли її візьмуть на треті або навіть на четверті ролі, ніколи не

простить тобі того, що сама ти на перших ролях?

– Що мені до її невдячності! На жаль! Я занадто добре знаю, що таке невдячність і невдячні!

– Ти? – І Андзолето розреготався, цілуючи її з колишньою братньою ніжністю.

– Звичайно, – відповіла вона, радіючи, що їй удалося відволікти свого друга від смутних дум. – У моїй душі постійно жив і завжди буде жити шляхетний образ Порпори. У моїй присутності він часто висловлював глибокі, повні гіркоти думки. Мабуть, він уважав, що я не здатна зрозуміти їх, але вони запали мені в душу й залишаться в ній назавжди. Ця людина багато страждала, горе гризе його, і от з його сумного життя, з його глибокого обурення, з промов, які я чула від нього, я зробила висновок, що артисти набагато небезпечніші та зліші, ніж ти, любий мій, припускаєш. Я знаю також, що публіка легковажна, забудькувата, жорстока, несправедлива. Знаю, що блискуча кар'єра – тяжкий хрест, а слава – терновий вінець! Так, усе це для мене не таємниця. Я так багато думала, так багато міркувала про ці речі, що, мені здається, ніщо вже не зможе здивувати мене, і якщо коли-небудь мені самій доведеться зіткнутись із усім цим, я знайду в собі сили не сумувати. Ось чому, як ти міг помітити, я не сп'яніла від свого сьогоднішнього успіху, ось чому також я не падаю духом од твоїх похмурих думок. Я ще не розумію їх гарненько, але впевнена, що з тобою, якщо ти любитимеш мене, я не стану людиноненависницею, як мій бі-

долашний учитель, ця шляхетна стара й нещасна дитина.

Слухаючи свою подругу, Андзолето знову підбадьорився й повеселішав. Консуело мала на нього величезний вплив. З кожним днем він виявляв у ній усе більше твердості й прямоти – якості, що їх так бракувало йому самому. Поговоривши з нею зі чверть години, він зовсім забув про муки ревності, і коли вона знову почала розпитувати про причину його пригніченого стану, йому стало соромно, що він міг запідозрити таку чисту, добродішну істоту. Він одразу придумав пояснення:

– Я одного боюся: щоб граф не знайшов мене невідповідним для тебе партнером, – він так високо цінує тебе. Сьогодні він не пропонував мені співати, а я, по правді сказати, очікував, що він запропонує нам з тобою виконати дует. Але, очевидно, він зовсім забув про моє існування; навіть не помітив того, що, акомпануючи тобі на клавесині, я зовсім непогано із цим упорався. Нарешті, говорячи про твій ангажемент, він не заїкнувся про мій. Як не звернула ти уваги на таку дивну річ?

– Мені й на думку не спало, що граф, запрошуючи мене, може не запросити тебе. Та хіба він не знає, що я погоджуся тільки за цієї умови? Хіба він не знає, що ми наречений і наречена, що ми любимо одне одного? Хіба ти не говорив йому про це з цілковитою певністю?

– Говорив, але, можливо, Консуело, він вважає це хвастощами з мого боку?

– У такому разі я сама похваляюся моєю любов'ю до тебе, Андзолето! Вже я так її розпишу, що він мені повірить! Але тільки ти помиляєшся, друже мій! Якщо граф не вважав за потрібне заговорити з тобою про ангажемент, то тільки тому, що цю справу вирішено з того самого дня, коли ти виступав у нього з таким успіхом.

– Вирішено, але не підписано! А твій ангажемент буде підписано завтра. Він сам сказав тобі про це.

– Невже ти думаєш, що я підпишу першою? Звичайно ж, ні! Добре, що ти мене застеріг. Моє ім'я буде написано не інакше, як під твоїм.

– Ти присягаєшся?

– Як тобі не соромно! Змушувати мене присягатися в тім, у чому ти впевнений! Справді, ти мене сьогодні не любиш або хочеш помучити; у тебе такий вигляд, ніби ти не віриш, що я тебе люблю.

Тут на очі дівчини навернулися сльози, і вона опустила-ся на стілець, злегка надувшись, що додало їй іще більшої чарівності.

«Справді, який я дурень, – подумав Андзолето, – зовсім з глузду з'їхав. Як я міг припустити, що граф спокусить таку чисту істоту, яка самовіддано любить мене! Він досить до-свідчений і, звичайно, зрозумів з першого погляду, що Консуело не для нього. І хіба він виявив би таку великодушність сьогодні ввечері, дозволивши мені ввійти в гондолу замість себе, якби не був упевнений, що опиниться перед нею в жа-

люгідній і смішній ролі ферта? Ні! Звичайно, ні! Моя доля забезпечена, моє становище непохитне. Нехай Консуело йому подобається, нехай він упадає коло неї, нехай навіть закохається в неї, – усе це буде тільки сприяти моїй кар'єрі: вона зуміє домогтися від нього всього, не наражаючись ні на яку небезпеку. В усьому цьому вона незабаром розбиратиметься краще за мене. Вона сильна та обережна. Домагання найласкавішого графа лише слугуватимуть мені на користь, принесуть мені славу».

І, звільнившись од усіх своїх сумнівів, він кинувся до ніг подруги й віддався пориву пристрасного захоплення, що охопило його вперше й не виявлялося протягом останніх кількох годин лише через ревності.

– Красуне моя! – вигукнув він. – Свята! Дияволице! Королево! Прости, що я думав про себе, замість того щоб, опинившись із тобою наодинці в цій кімнаті, упасти до твоїх ніг. Сьогодні вранці я вийшов звідси, сварячись із тобою, й мав би повернутися не інакше, як на колінах. Як можеш ти мене любити, як можеш іще всміхатися такій тварюці, як я? Зламай своє віяло об мою фізіономію, Консуело! Наступи мені на голову своєю гарненькою ніжкою! Ти незмірно вища за мене, і від сьогодні я навіки твій раб!

– Я не заслуговую всіх цих гучних слів, – прошепотіла вона, обіймаючи його. – А розгубленість твою я розумію й прощаю. Я бачу, що тільки страх розлуки зі мною, страх, що нашому єдиному, спільному життю буде покладено край, на-

віяв тобі цей сум і сумніви. У тебе не вистачило віри в Бога, – і це набагато гірше, ніж якби ти звинуватив мене в якій-небудь нищості. Але я буду молитися за тебе, я скажу: «Господи, прости йому, як я йому прощаю!»

Консуело була дуже гарна в цю хвилину, – вона говорила про свою любов так просто й так природно, домішуючи до неї, за своїм звичаєм, іспанську побожність, сповнену людської ніжності й наївної поступливості. Утома й хвилювання пережитого дня розлили в ній таку звабну млість, що Ан-дзолето, і без того вже збуджений її надзвичайним успіхом, побачив дівчину в зовсім новому світлі й замість звичайної спокійної та братньої любові відчув до неї приплив жагучої пристрасті. Він був із тих, хто захоплюється тільки тим, що подобається іншим, чому заздять і про що сперечаються інші. Радість усвідомлення, що він має предмет стількох жадань, які розгорілися й вирували навколо Консуело, розбудила в ньому божевільні бажання, і вперше вона була в небезпеці, перебуваючи в його обіймах.

– Будь моєю коханою! Будь моєю дружиною! – задихаючись, вигукував він. – Будь моєю, моєю назавжди!

– Коли хочеш, хоч завтра, – з ангельським усміхом відповіла Консуело.

– Завтра? Чому завтра?

– Твоя правда, тепер уже за північ, – виходить, ми можемо обвінчатися ще сьогодні. Тільки-но розвидниться, ми вирушимо до священика. Батьків у нас немає, ні в мене, ні в те-

бе, а вінчальний обряд не потребуватиме тривалих приготувань. У мене є ситцеве ненадіване плаття. Знаєш, друже мій, коли я його шила, я говорила собі: «У мене немає грошей на вінчальне плаття, і якщо моєму милому не сьогодні-завтра захочеться зі мною обвінчатися, мені доведеться бути в надіваному платті, а це, кажуть, приносить нещастя». Недарма матінка, яку я бачила вві сні, взяла його й сховала до шафи: вона, бідолашна, знала, що робить. Отже, все готово: зі сходом сонця ми з тобою заприсягнемося одне одному у вірності. Ага, негіднику, тобі потрібно було спершу переконатися в тому, що я не виродок?

– Ах, Консуело, яка ти ще дитина! Справжня дитина! – тоскно вигукнув Андзолето. – Хіба можна так раптом обвінчатися, таємно від усіх! Граф і Порпора, протегування яких нам таке ще необхідне, дуже розсердилися б на нас, якби ми зважилися на такий крок, не порадившись із ними й навіть не сповістивши їх. Твій старий учитель недолюблює мене, а граф, я це знаю з вірних джерел, не любить заміжніх співачок. Отже, нам потрібен час, аби домогтися їхньої згоди на наш шлюб. А якщо ми навіть і зважимося обвінчатися таємно, то нам знадобиться принаймні кілька днів, аби нишком улаштувати все це. Не можемо ж ми побігти в церкву Сан-Самуеле, де всі нас знають і де досить буде присутності однієї бабці, щоб звістка про це за яку-небудь годину рознеслася по всій парафії.

– Яюсь я не подумала про це, – сказала Консуело. – Так

про що ж ти мені тільки-но говорив? Навіщо ти, недобрий, сказав мені: «Будь моєю дружиною», знаючи, що поки це неможливо? Адже не я перша заговорила про це, Андзолето. Правда, я часто думала, що ми вже в тому віці, коли можна одружитись, але, хоча мені ніколи не спадали на думку ті перешкоди, про які ти говориш, я залишала вирішення цього питання тобі, твоїй розсудливості, і ще – знаєш чому? – твоїй добрій волі. Адже я прекрасно бачила, що ти з весіллям не квапишся, але не гнівалася на тебе за це. Ти часто мені повторював, що, перш ніж одружуватися, треба забезпечити майбутність своїй родині, треба мати кошти. Моя мати була тої ж думки, і я вважаю це розсудливим. Отже, прийнявши все це до уваги, треба ще зачекати з весіллям. Треба, щоб обидва наші ангажементи було підписано, чи не так? І ще – треба заручитись успіхом у публіки. Виходить, про весілля ми поговоримо знову після наших дебютів. Але чого ти так сполотнів, Андзолето? Боже мій, чого ти так стискаєш кулаки? Хіба ми не щасливі? Хіба ми неодмінно мусимо бути зв'язані клятвою, щоб любити й надіятись одне на одного?

– О Консуело! Яка ти спокійна! Яка ти чиста і яка холодна! – з якимось шалом заволав Андзолето.

– *Я?* *Я* холодна? – у свою чергу скрикнула, дивуючись, юна іспанка, червона від обурення.

– Я люблю тебе як жінку, а ти слухаєш і відповідаєш мені, мовби мале дитя. Ти знаєш тільки дружбу, ти не маєш навіть уявлення про любов. Я страждаю, палаю, я вмираю у твоїх

ніг, а ти мені говориш про якогось священика, про якийсь плаття, про театр...

Консуело, стрімко підхопившись було з місця, тепер знову сіла, збентежена, тремтячи всім тілом. Вона довго мовчала, а коли Андзолето знову захотів обійняти її, тихенько відштовхнула його.

– Послухай, – сказала вона, – нам необхідно порозумітися, спізнати одне одного. Ти, певно, і справді вважаєш мене дитиною. Було б манірністю з мого боку запевняти тебе, начебто я не розумію того, що давно вже прекрасно зрозуміла. Недарма я з різними людьми об'їздила три чверті Європи, недарма надивилася на розпусні, дикі звичаї бродячих артистів, недарма – на жаль! – здогадувалася про погано приховані таємниці моєї матері, аби не знати того, що, втім, усяка дівчина з народу моїх літ прекрасно знає. Але я не могла допустити, Андзолето, щоб ти хотів примусити мене порушити обітницю, дану мною Богові в присутності моєї вмираючої матері. Я не дуже дорожу тим, що аристократки, – до мене часом долітають їхні розмови, – називають репутацією. Я занадто непомітна у світі істота, аби звертати увагу на те, що думають про мою честь, – для мене честь полягає в тому, аби виконувати свої обіцянки, і, по-моєму, до того ж самого зобов'язує тебе й твоя честь. Можливо, я не настільки гарна католичка, як мені хотілося б, – адже мене так мало вчили релігії. Звичайно, у мене не може бути таких прекрасних правил поведінки, таких високих понять про моральність, як

в учениць, що ростуть у монастирі й слухають богословські повчання з ранку до ночі. Але в мене є свої погляди, і я дотримуюсь їх, як умію. Я не вважаю, що наша любов, стаючи з роками все більш палкою, має стати від цього менш чистою. Я не скуплюся на поцілунки, які дарую тобі, та я знаю, що ми не ослуhalися моєї матері, й не хочу ослуhatись її тільки для того, щоб задовольнити нетерплячі пориви, які легко можна приборкати.

– Легко! – скрикнув Андзолето, гаряче пригортаючи її до грудей. – Легко! Я так і знав, що ти холодна!

– Нехай я буду холодна! – вириваючись із його обіймів, вигукнула Консуело. – Але Господь, що читає в моєму серці, знає, як я тебе люблю.

– Так іди ж до нього! – крикнув Андзолето з досадою. – Зі мною тобі небезпечно. І я тікаю, щоб не стати нечестивцем.

Він кинувся до дверей, розраховуючи на те, що Консуело, яка ніколи не відпускала його без примирення, якщо між ними виникала навіть найнезначніша сварка, утримає його й цього разу. Вона дійсно стрімко кинулася було за ним, але потім зупинилася; коли він вийшов, вона підбігла до дверей, схопилася вже за ручку, щоб відчинити їх і покликати його назад, але раптом, зробивши над собою неймовірне зусилля, замкнула двері й, знесилена жорстокою внутрішньою боротьбою, непритомна впала на підлогу. Так, нерухомо, і пролежала вона до ранку.

Розділ 14

– Зізнаюся тобі, я закоханий у неї без тями, – говорив цієї самої теплої й тихої ночі граф Дзустіньяні своєму другові Барберіго, сидячи з ним на балконі свого палацу; щойно пробило другу годину.

– Цим ти даєш зрозуміти, що я не мушу в неї закохуватися, – відгукнувся юний і блискучий Барберіго. – Я підкоряюся, адже за тобою право першості. Але якщо Кориллі вдасться знову захопити тебе у свої тенета, ти вже, будь ласка, попередь мене – тоді й я пошукаю щастя...

– І не мрій про це, якщо ти мене любиш! Корилла завжди була для мене тільки забавою. Однак я бачу по твоєму обличчю, що ти смієшся з мене.

– Ні, але здається мені, що забава ця мала досить серйозний характер, позаяк вона змушувала тебе кидати стільки грошей і вчиняти стільки безумств.

– Припустимо, що я взагалі ставлюся до своїх забав з таким жаром, що готовий на все, аби тільки їх подовжити. Але цього разу це більше, ніж захоплення, – це справжня пристрасть. Я ніколи в житті не зустрічав істоти більш своєрідно гарної, ніж Консуело. Її можна зрівняти зі світильником: часом його полум'я починає згасати, але в ту мить, коли він, здається, зовсім уже готовий потухнути, раптом спалахує так яскраво, що самі зірки, висловлюючись мовою поетів, блід-

нуть перед ним.

– Ах! – зітхнув Барберіго. – Це чорне плаття, біленька ко-
синочка, це напівзлидарське, напівчернече вбрання, це блі-
де спокійне обличчя, таке непомітне на перший погляд, при-
родна манера триматися, без усякого кокетства, – як ця дів-
чина змінюється, якою божественною стає вона, коли, на-
тхнена своїм генієм, починає співати! Який ти щасливець,
Дзустіньяні, адже у твоїх руках доля цієї слави, що народ-
жується!

– Як мало вірю я в те щастя, якому ти заздриш! Навпа-
ки, боюся, що в ній немає ні однієї з тих добре знайомих
мені жіночих пристрастей, на яких так легко грати. Чи по-
віриш, друже, ця дівчинка так і залишилася для мене загад-
кою, незважаючи на те, що я цілий день стежив за нею й вив-
чав її. Мені здається, судячи з її спокою й моєї ніяковості,
що я зовсім втратив розум.

– Так, очевидно, ти закоханий у неї більш, ніж треба, по-
заяк ти зовсім осліп. Мене ж надія ще не засліпила, і зараз я в
трьох словах поясню тобі те, що тобі незрозуміло. Консуело
– квітка цнотливості; вона любить цього юнака Андзолето й
любитиме його ще протягом декількох днів. Якщо ти грубо
торкнешся цієї прихильності дитинства, ти тільки підсилиш
її, але якщо ти зробиш вигляд, начебто не звертаєш на неї
уваги, Консуело, порівнюючи вас обох, незабаром охолоне
до свого обранця.

– Але він гарний, як Аполлон, цей негідний хлопчисько!

У нього чудовий голос; він буде мати успіх. Уже й Корилла сохне за ним. Із таким суперником не можна не рахуватися, коли перед тобою дівчина, в якій є очі!..

– Так, але він бідний, а ти багатий, він невідомий, а ти всемогутній, – заперечив Барберіго. – Головне – довідатися, хто він їй: коханець чи друг. У першому випадку розчарування настане для Консуело скоріше; у другому ж між ними буде боротьба, вагання, і все це подовжить твої страждання.

– Виходить, на твою думку, мені слід бажати того, чого я страшуся, одна думка про що приводить мене в шаленство. А що ти на цей рахунок думаєш?

– На мою думку, вони не коханці.

– Але це неймовірно: хлопчисько розбещений, сміливий, палкий, зрештою звичаї таких людей...

– Консуело – чудо з усякого погляду. А ти, шановний Дзустіньяні, незважаючи на всі свої перемоги у прекрасній статі, все ще, я бачу, не досить досвідчений, якщо не зрозумів із розмов з цією дівчиною, з її поглядів, навіть з її рухів, що вона чиста, як гірський кришталь.

– Ти приводиш мене в захват!

– Бережися! Це божевілля, хибна думка! Якщо ти любиш Консуело, треба завтра ж видати її заміж. Через тиждень її повелитель дасть їй відчути всю вагу надягнутих на неї ланцюгів, усі муки ревнощів, усю нудьгу постійно мати за своєю спиною неприємного, несправедливого й невірного стража. А красень Андзолето, без сумніву, таким і буде. Я вчора до-

статньо спостерігав за ним у товаристві Консуело та Клоринди, щоб мати можливість безпомилково передбачити всі його майбутні промахи й біди. Послухайся мене, друже, і ти будеш мені вдячний. Знаєш, шлюбні узи легко розриваються між людьми цього класу, і ти сам знаєш, що любов цих жінок – полум'яна примха, а перешкоди тільки роздмухують вогонь.

– Твої слова приводять мене в розпач, а тим часом я розумію, що ти маєш рацію.

На лихо для планів графа Дзустіньяні, розмова ця мала слухача, на якого вони зовсім не розраховували і який не пропустив із неї жодного слова. Покинувши Консуело, Андзолето, знову охоплений ревнощами, вирушив блукати навколо палацу свого покровителя. Він прагнув переконатися, що граф не замишляє викрадення, які були у великій моді на той час і майже завжди минали безкарно для аристократів. Андзолето не чув продовження розмови двох друзів: місяць піднявся над палацом, тінь юнака починала все ясніше й ясніше окреслюватися на бруківці, і молоді вельможі, помітивши, що хтось стоїть під балконом, пішли в кімнати, зачинивши за собою двері.

Андзолето зник і вирушив обмірковувати те, що йому вдалося почути. Цього було цілком достатньо, щоб він зрозумів, як поводитись, як використовувати доброчесні поради, що їх дав Барберіго своєму другові. Тільки над ранок він заснув на якісь дві години, потім підхопився й побіг

на Кортє-Мінеллі. Двері в Консуело були ще замкнені, але крізь щілину йому вдалося розгледіти свою подругу, що спала одягненою на ліжку, – вона була нерухома й бліда, як труп: досвітній холод привів її до тями, і вона кинулася на своє ліжко, не маючи сил роздягнутися. Стривожений Андзолето мовчки стояв біля дверей, його мучили докори сумління. Нарешті, бачачи, що дівчина продовжує перебувати в якійсь летаргії, такій несхожій на її звичайний чутний сон, він, страшенно переляканий, вийняв ніж і, пропхавши його в щілину дверей, відсунув засув. При цьому не обійшлося без деякого шуму, але Консуело була до того змучена, стомлена, що не прокинулась. Андзолето ввійшов, замкнув за собою двері, опустився на коліна біля ложа дівчини й став чекати на її пробудження. Коли Консуело, розплющивши очі, побачила свого друга, вона скрикнула було від радості та обняла його за шию, але вслід за тим відсмикнула руки і з жахом сахнулася від нього.

– Ти, я бачу, боїшся мене тепер і, замість того щоб поцілувати мене, хочеш утекти, – з розпачем у голосі мовив Андзолето. – Як жорстоко я покараний! Прости мене, Консуело! Я більше години вартував тут твій сон. Хіба після цього ти можеш не довіряти мені? Прости, сестро, вперше і востаннє був у тебе привід розсердитися на мене, відштовхнути мене, свого брата. Ніколи більше я не скривджу нашої святої любові злочинними поривами. І якщо я не дотримаю своєї клятви, кинь мене, прожени! Отут, біля твоєї дівочької по-

стелі, де померла твоя бідна мати, я присягаюся ставитись до тебе з такою ж повагою, з якою ставився дотепер, присягаюся навіть не цілувати тебе, якщо ти цього не захочеш, поки ми не будемо повінчані. Скажи, чи задоволена ти мною, моя люба, моя свята Консуело?

Консуело мовчки пригорнула біляву голову венеціанця до своїх грудей і залилася слізьми. Сльози полегшили її душу, і, знов опустивши свою голову на маленьку тверду подушку, вона тихо мовила:

– Зізнаюся, я ледве жива; всю ніч я не зімкнула очей – ми так погано з тобою розійшлися.

– Спи, Консуело! Засни, мій янголе! – відповів лагідно Андзолето. – Пам'ятаєш ту ніч, коли ти вклала мене на своє ліжко, а сама тим часом молилась і працювала біля цього столика? Тепер моя черга вартувати й охороняти твій сон. Поспи ще, дитинко моя, а поки ти будеш дрімати годинку-другу, я перегляну твої ноти, подумки прочитаю їх. Ніхто не почне шукати нас раніше вечора, якщо взагалі хто-небудь іще думає про нас сьогодні. Спи ж, цим ти покажеш, що простила й віриш мені.

Консуело відповіла йому блаженною усмішкою. Він поцілував її в чоло, сів за столик, а вона заснула благодійним сном, сповненим найсолодших мрій.

Андзолето так довго прожив спокійно й безневинно поблизу цієї дівчини, що йому не важко було після одного дня збудження повернутися до своєї звичайної ролі брата. Ця

братня любов була, так би мовити, нормальним станом його душі. До того ж почуте минулої ночі під балконом Дзустіньяні могло тільки зміцнити його рішення.

«Спасибі вам, шановні добродії, – думав Андзолето, – ви дали мені урок вашої власної моралі, і «нікчемний хлопчисько», повірте, зуміє скористатися ним не гірше за будь-якого розпусника-джигуна вашого стану. Якщо володіння прохолоджує, якщо права чоловіка ведуть до пересиченості й відрази, ми зуміємо зберегти в недоторканності те полум'я, що його, за вашими словами, так легко загасити. Ми зуміємо втриматися й від ревнощів, і від зради, і навіть від насолод любові. Ваші пророцтва, знатний і мудрий Барберіго, ідуть на добро, корисно повчитись у вашій школі!»

Серед цих роздумів Андзолето, теж зовсім змучений безсонною ніччю, задрімав, обпершись на стіл. Але сон його був неміцний, – тільки-но сонце почало спускатися до обрію, він підхопився й підійшов подивитися, чи не прокинулася Консуело. Промені призахідного сонця, проникаючи крізь вікно, заливали чудовим пурпурним світлом і старе ліжко, і сплячу гарну дівчину. Зі своєї білої серпанкової косинки Консуело зробила щось на зразок запони, прив'язавши її до філігранного розп'яття, прибитого в головах. Це легке покривало граціозно падало на її гнучке, надзвичайно пропорційне тіло. У цій рожевій напівімлі вона лежала, мовби квітка, що схилила надвечір свою голівку. Її чудове чорне волосся розметалося по матово-білих плечах, руки були схрещені на грудях, як

у святої, – дівчина здавалася такою непорочною й була така божественно гарна, що Андзолето подумки вигукнув:

«О граф Дзустіньяні, як жаль, що ти не бачиш її в цю мить і коло неї мене, ревнивого, невсипущого стража скарбу, який ніколи не дістанеться тобі!»

У цю саму хвилину зовні почувся легкий шум; тонкий слух Андзолето вловив плескіт води об хатину, в якій жила Консуело. До Кортє-Мінеллі рідко приставали гондоли, до того ж цього дня Андзолето був особливо здогадливий. Він плигнув на стілець і дістався слухового віконечка, що було пророблене майже в стелі й виходило на маленький канал. Тут він побачив графа Дзустіньяні: вийшовши з гондоли, той підійшов до напівголих дітлахів, що гралися на березі, і почав їх про щось розпитувати. У першу хвилину Андзолето не знав, на що зважитися: чи розбудити свою подругу, чи замкнути двері. Але за ті десять хвилин, які граф ужив на розпитування й розшуки мансарди Консуело, юнак устиг озброїтися диявольською холоднокрівністю. Він відхилив двері, для того щоб у кімнату можна було безперешкодно й без шуму увійти, а сам повернувся до столика й зробив вигляд, що пише ноти. Серце його калатало в грудях, але обличчя було зовсім спокійне, нітрохи не видаючи внутрішнього хвилювання. Дійсно, граф увійшов навшпиньках, бажаючи застукати Консуело зненацька. Злидарське вмеблювання обрадувало його, видавшись найбільш сприятливою умовою спокушання. Він привіз із собою вже підписа-

ний ним контракт і сподівався, що з таким документом буде прийнятий не занадто суворо. Але при першому ж погляді на це дивне святилище, де чарівна дівчина спала ангельським сном на очах свого шанобливого чи вдоволеного коханого, бідолашний Дзустіньяні зовсім знітився, заплутався у своєму плащі, переможно перекинутому через плече, і затупцював на місці між столом і ліжком, не знаючи, до кого звернутися. Андзолето помстився за вчорашню принизливу сцену біля гондоли.

– Ваша ясновельможносте, пане графе! – вигукнув він, підводячись і роблячи вигляд, що страшенно здивований несподіваною появою графа. – Я зараз же розбуджу мою... наречену.

– Ні! – відповів граф, який уже встиг отямитися й повернувся до Андзолето спиною, щоб удосталь надивитися на Консуело. – Я щасливий, що бачу її такою, і забороняю тобі будити її.

«Так, так! Милуйся нею! – думав Андзолето. – Мені тільки цього й треба».

Консуело не прокидалась, і граф, притишивши голос, із найлагіднішим і найвеселішим обличчям почав висловлювати свій захват.

– Ти мав рацію, Дзото, – мовив він невимушено, – Консуело – найкраща співачка в усій Італії, а я помилявся, сумніваючись у тому, що вона ще й найкрасивіша жінка у світі.

– Але ж ви, ваша ясновельможність, вважали її потвор-

ною, – зазначив лукаво Андзолето.

– І ти, звичайно, передав їй усі мої грубі висловлювання? Але нічого, я сподіваюся надолужити їх таким великим штрафом, що тобі не вдасться більше шкодити мені, нагадуючи їй про мою провину.

– Шкодити вам, ваша ясновельможність? Як би я міг це зробити, хоча б навіть це й спало мені на думку?

Тут Консуело злегка поворухнулася.

– Дамо їй спокійно прокинутися, щоб не налякати її, а ти звільни мені стіл. Мені треба розкласти на ньому й перечитати контракт Консуело. Знаєш, поки вона спить, ти можеш і сам проглянути його, – мовив граф, коли Андзолето, виконавши наказ, очистив стіл.

– Контракт до пробного дебюту? Та це ж просто чудово, о мій шляхетний покровителю. І дебют негайно, до закінчення строку ангажементу Корилли?

– Це мене не бентежить. Неустойка в тисячу цехінів. Ми заплатимо їй, тільки й усього!

– А якщо Корилла пустить у хід інтриги?

– Ми за ці інтриги запроторимо її до в'язниці.

– Боже мій! Для синьйора графа немає перешкод!

– Так, Дзото, – відповів сухо граф, – ми саме такі: якщо вже чого хочемо, то досягаємо цього всупереч усьому й усім.

– Як! Умови ангажементу ті ж, що й у Корилли? Для дебютантки без імені, без популярності ті ж умови, що для знаменитої співачки, кумира публіки?

– Нову співачку обоженуватимуть іще більше. Якщо ж умови колишньої співачки її не задовольнять, то варто її сказати одне слово, і вона отримає вдвічі більше. Все залежить од неї самої, – додав граф, трохи голосніше, помітивши, що Консуело прокидається. – Її доля в її руках.

Консуело, почувши крізь сон ці слова, протерла очі та, переконавшись, що все це відбувається наяву, зісковзнула з ліжка: не замислюючись над незвичайністю таких відвідин, вона дала лад волоссю, накинула мантилью й із наївною довірливістю втрутилася в розмову:

– Ви занадто добрі, синьйоре графе, але я не настільки самовпевнена, щоб скористатися вашою добротою. До дебюту я не підпишу ангажементу. Це було б несумлінно з мого боку. Я можу не сподобатися публіці, провалитися, бути обсвістаною. А раптом буду не в голосі, розгублюся, зрештою просто буду некрасивою... Зв'язаний словом, ви не візьмете його назад із гордості, я ж занадто горда, щоб зловжити ним...

– Некрасивою в такий-то день, Консуело! – вигукнув граф, пожираючи її очима. – Ви – некрасивою? Гляньте на себе, яка ви є, зараз! – вів далі він, узявши її за руку й підводячи до столу, на якому стояло дзеркальце. – Якщо ви чудові в такому костюмі, що ж буде, коли з'явитесь всипана коштовним камінням, сяюча, тріумфуюча?!

Андзолето, бачачи зухвалість графа, ледве не скреготав од люті зубами.

Але глузлива байдужість, із якою Консуело поставилася до вульгарних залищань вельможі, відразу ж заспокоїла його.

– Синьйоре графе, – сказала вона, відштовхуючи від себе осколок дзеркала, що граф підніс до її обличчя, – глядіть не розбийте залишок мого дзеркала: у мене ніколи не було іншого, й я ним дорожу, тому що воно ніколи не обманювало мене. Хоч хто б я була – потвора чи красуня, – але я відмовляюся од ваших щедрот. До того ж мушу сказати вам одверто, що ні дебютувати, ні укладати контракт я не буду, якщо мого нареченого, який стоїть зараз перед вами, не буде також запрошено до вашого театру. В нас із ним має бути один театр і одна публіка. І розлучитися ми не можемо, тому що збираємось обвінчатися.

Це несподіване визнання трохи приголомшило графа, але він одразу оговтався від своєї зніченості.

– Ваша правда, Консуело, і я зовсім не хочу вас розлучати. Дзото буде дебютувати разом з вами. Тільки ми не мусимо заплющувати очі на те, що, хоч у нього й великий талант, але все-таки йому далеко до вас.

– Я думаю інакше, – гаряче заперечила Консуело, почервонівши при цьому, наче образу було нанесено їй самій.

– Знаю, знаю, що він більшою мірою ваш учень, аніж учень того професора, якого я йому дав, – посміхаючись, зауважив Дзустіньяні. – Не відмовляйтеся, моя красуне! Пам'ятаєте, Порпора, довідавшись про вашу дружбу з ним, вигукнув: «Тепер мені зрозумілі деякі його достошства, а то я

ніяк не міг їх сполучити зі стількома вадами».

– Я дуже вдячний панові професорові! – вимушено посміхаючись, сказав Андзолето.

– Нічого, він змінить свою думку, – весело мовила Консуело. – Публіка змусить мого шановного, славного вчителя пересвідчитись у протилежному.

– Ваш шановний, славний учитель – кращий суддя, кращий знавець співу в усьому світі, – заперечив граф. – Нехай же Андзолето продовжує користуватися вашими вказівками. Це тільки буде йому на користь. Але, повторюю, ми не можемо укласти з ним угоди, поки не довідаємось, як до нього поставиться публіка. Нехай він дебютує, а там, за нашої прихильності, ми зуміємо по справедливості задовольнити його вимоги.

– Тоді ми будемо дебютувати разом. Ми – ваші покірні слуги, пане графе. Але ніякого контракту, ніяких підписів до дебюту! На цьому я стою твердо...

– Ви, Консуело, можливо, не зовсім задоволені тими умовами, які я вам пропоную? Так продиктуйте свої. Ось вам перо – самі викреслюйте, самі додавайте; мій підпис унизу.

Консуело взялася за перо. Андзолето зблід, а граф, помітивши це, від задоволення закусив краєчок свого мереживного жабо, яке весь час смикав. Рішуче перекресливши контракт, Консуело написала там, де ще залишалось місце над підписом графа: «Андзолето й Консуело зобов'язуються разом прийняти умови, які захоче граф Дзустіньяні їм запро-

понувати після їхнього дебюту, що мусить відбутися в майбутньому місяці в театрі Сан-Самуеле». Вона швидко підписала своє ім'я, а потім передала перо коханому.

– Підписуй не читаючи, – сказала вона, – цим ти хоч якоюсь мірою доведеш твоєму благодійникові свою вдячність і довіру.

Андзолето все-таки, перш ніж підписати, швидко пробіг очима написане. Граф теж прочитав, дивлячись через його плече.

– Консуело! – вигукнув Дзустіньяні. – Справді, ви дивна дівчина! Дивовижна істота! Ну, а тепер ходімо обоє до мене обідати, – додав він, розірвавши контракт і пропонуючи руку Консуело.

Дівчина прийняла запрошення, але попросила графа разом із Андзолето почекати її в гондолі, поки вона приведе себе до ладу.

«Як видно, у мене буде на що зшити собі вінчальну сукню», – подумала Консуело, залишившись на самоті.

Вона надягла ситцеве плаття, пригладила волосся й, вибігши на сходи, помчала вниз, виспівуючи на весь голос якусь дзвінку музичну фразу. Граф, бажаючи виявити особливу чемність, залишився з Андзолето очікувати її на сходах. Не підозрюючи, що Дзустіньяні може опинитися так близько, вона ледве не впала в його обійми, але, швидко вивільнившись, піймала його руку й, за місцевим звичаєм, піднесла до губ із шанобливістю підлеглої, що не прагне переступити че-

рез розходження в суспільному становищі. Потім, обернувшись, кинулася на шию нареченому й, радісна та пустотлива, стрибнула в гондолу, не чекаючи на свого церемонного покровителя, трохи розсердженого всім, що сталося.

Розділ 15

Граф, бачачи, що Консуело байдужа до грошей, вирішив збудити її марнославство й запропонував їй діаманти й туалети, але й від них вона відмовилася. Спочатку Дзустіньяні подумав, що вона вгадала його таємні наміри, та незабаром йому стало ясно, що в ній говорить винятково гордість простолюдинки: вона не хотіла нагород, іще не заслужених на сцені його театру.

Однак він змусив її прийняти сукню з білого атласу, під тим приводом, що непристойно виступати в його салоні в ситцевому платті, і зажадав, аби вона з поваги до нього розлучилася зі своїм невибагливим одягом. Вона підкорилася й віддала свою прекрасну фігуру в руки модних кравчинь, які, звичайно, не забули нажитися на цьому й не поскупилися на матерію. Перетворившись через два дні на ошатну даму, змушена прийняти ще перлинне намисто, яке граф підніс їй як плату за той вечір, коли вона так захопила своїм співом його і його друзів, Консуело все-таки була гарна, хоча це й не личило характеру її краси, а потрібно було тільки для того, щоб зачаровувати вульгарні погляди. Однак їй так і не вдалося цього досягти. З першого погляду Консуело нікого не вражала й не засліплювала: вона була бліда, та й в очах її – дівчини скромної й цілком заглибленої у свої заняття – не було того блиску, що постійно горить у погляді жінок,

що жадають одного – вражати. В обличчі її, серйозному й замисленому, відбивалася вся її вдача. Дивлячись на неї за столом, коли вона базікала, чемно нудьгуючи серед вульгарності світського життя, ніхто навіть і не подумав би, що вона красива. Але тільки-но обличчя це опромінювалося веселою, дитячою усмішкою, що вказувала на душевну чистоту, всі відразу визнавали її милою. Коли ж вона надихалася, бувала чим-небудь жваво зацікавлена, розчулена, захоплена, коли виявлялись її багаті внутрішні сили, вона миттєво перетворювалась: вогонь геніальності й любові загорявся в ній, і тоді вона приводила в захват, захоплювала, скоряла, навіть не усвідомлюючи таїни своєї могутності.

Графа дивувало й дивно мучило його почуття до Консуело; у цієї світської людини була артистична душа, і Консуело вперше змусила затремити й заспівати її струни. Але й тепер цей вельможа не розумів, наскільки незначними й неспроможними були його способи здобути цю жінку, так мало схожу на тих, кого йому вдалося розбестити.

Він запасся терпінням і вирішив вдатися до допомоги почуття суперництва: він запросив Консуело до театру, в свою ложу, сподіваючись, що успіх Корилли розбудить у ній честолюбство. Але результат вийшов зовсім не той, якого він очікував. Консуело вийшла з театру байдужа, мовчазна, втомлена від грому оплесків, але зовсім не захоплена ними. У Кориллі вона не відчула справжнього таланту, шляхетної пристрасності, величі. Вона вважала себе досить знаючою, щоб

судити про цей штучний, зроблений талант, загублений на самому початку безладним життям і егоїзмом. Байдуже по-аплодувала вона примадонні, зронила кілька стриманих слів схвалення, але не захотіла розігравати порожньої комедії – захоплюватися суперницею, що не збудила в ній ані страху, ні захвату. На хвилину графові здалося, що Консуело в душі заздрить якщо не таланту, то успіху Корилли.

– Успіх цей ніщо в порівнянні з тим, що очікує вас, – сказав він їй, – він дає лише слабке уявлення про перемоги, які очікують вас, якщо ви покажете себе публіці такою, якою показали себе нам. Сподіваюся, ви не налякані тим, що тут бачили?

– Анітрошки, синьйоре графе, – всміхаючись, відповіла Консуело. – Ця публіка не страшить мене, я навіть і не думаю про неї. Я думаю про те, що можна було б іще зробити з тією роллю. Корилла виконує її блискуче, але мені здається, що в цій ролі є й інші, не використані нею ефекти.

– Як? Ви не думаєте про публіку?

– Ні, я думаю про партитуру, про наміри композитора, про характер ролі, про оркестр, достоїнства якого треба використовувати, а вади сховати, постаравшись перевершити себе в деяких місцях. Я слухаю хор, що не завжди на висоті: він, на мою думку, вимагає більш суворого керування; обмірковую, в яких місцях треба буде пустити в хід усі свої можливості, завбачливо приберігаючи для цього сили в місцях менш важких. Як бачите, пане графе, є багато такого,

про що варто подумати, крім публіки, яка нічого в цьому не розуміє й нічого не може навчити мене.

Ці здорові погляди й сувора оцінка до того вразили графа, що він не зважився розпитувати далі й зі страхом запитав себе, якими засобами може такий шанувальник, як він, підпорядкувати собі цей непересічний розум.

До дебюту обох молодих людей готувалися за всіма правилами, що практикуються в таких випадках. Між графом і Порпорою, між Консуело та її коханим тривали нескінченні перемовки й суперечки. Старий учитель і його обдарована учениця повставали проти пишних оголошень, проти тієї безлічі дрібних і вульгарних прийомів, які у наш час ми зуміли довести до нахабства та обману. В ті часи у Венеції газети не відігравали великої ролі в цих справах. Тоді не вміли ще так мистецьки підбирати склад публіки, не вдавалися до допомоги реклами, до похвальби вигаданих біографій і до послуг тієї всесильної машини, що називається клакою. Тоді були в ходу серйозні підступи й жагучі інтриги, але вони відбувались у вузькому колі, а все вирішувала сама публіка: одними вона наївно захоплювалася, до інших так само стихійно була ворожа. І не завжди при цьому головну роль відігравало мистецтво: тоді – як і тепер – у храмі Мельпомени боролися пристрасті значні та жалюгідні. Але тоді не вміли приховувати так мистецьки причини розбіжностей і відносити їх за рахунок непідкупної любові до мистецтва. А за всім цим в остаточному підсумку ховалися всі ті ж дріб-

ні людські почуття – тільки цивілізація ще не прикривала їх вигадливою зовнішньою оболонкою.

У таких справах Дзустріньяні поведився скоріше як меценат-вельможа, ніж як директор театру. Марнославство було для нього більш сильним двигуном, аніж пожадливість у звичайних любителів наживи. У своїх салонах він підготовляв публіку, *підігриваючи* успіх своїх вистав. У його методах не було тому нічого підлого або низького – він вносив у них чисто дитяче самолюбство, прагнення перемогти у своїх любовних пригодах, уміння спритно використовувати світські балачки. І от тепер він почав потроху, таки мистецьки, руйнувати будівлю, колись споруджену його ж власними руками, – будівлю слави Корилли. Усі бачили, що він хоче створити славу новій зірці, і йому приписувалося вже цілковите володіння тим передбачуваним чудом, яке він збирався показати: бідолашна Консуело ще й не підозрювала про почуття графа до неї, а вся Венеція вже говорила, буцім йому остогидла Корилла й він збирається замістити її, влаштувавши дебют своїй новій коханці. Багато хто додавав: «Яке знушання над публікою і яка шкода для театру! Його фаворитка – якась вулична співуха, яка *нічого* не вміє і має лише гарний голос і терпиму зовнішність».

Почались інтриги прихильників Корилли. Розігруючи роль суперниці, принесеної в жертву, вона намовляла численних своїх шанувальників і їхніх друзів розправитися з Zingarella (циганочкою) за її нахабні підступи. Почалися ін-

триги й на захист Консуело. Тут клопоталися жінки, в яких Корилла відбила або спокусила чоловіків і коханих; були тут і чоловіки, що воліли, аби відома купка венеціанських донжуанів увивалася краще навколо нової дебютантки, ніж навколо їхніх власних дружин; нарешті, у числі інтригуючих були обмануті й знехтувані коханці Корилли, які жадали, щоб успіх її суперниці помстився за них.

Щирі *dilettanti di musica*⁸³ також розбилися на два табори. В одному були прихильники таких стовпів музики, як Порпора, Марчелло, Йомеллі й інші, які пророкували, що з появою на сцені чудової співачки туди повернуться й серйозні опери й добрі старі традиції. В другому були другорядні композитори, чиїм більш легковагим творам завжди віддавала перевагу Корилла: її відхід загрожував їхнім інтересам. Взагалі весь театр Сан-Самуеле захвилювався: музиканти оркестру, які боялися, що їх засадять за давно забуті партитури й доведеться взятися серйозно за роботу, весь персонал, який передбачав реформи, завжди пов'язані зі змінами в трупі, навіть машиністи сцени, костюмерки, перукарі – всі сполошилися, усі були за або проти дебюту. По правді кажучи, у республіці цим дебютом цікавилися набагато більше, ніж діями нового уряду, очолюваного дожем П'єтро Грімальді, який недавно мирно заступив місце свого попередника, дожа Луїджі Пізані.

Консуело була в пригніченому стані духу, її засмучували

⁸³ Аматори музики (*итал.*).

і зволікання, й усі ці хвилювання, пов'язані з її кар'єрою, що починалася. Вона бажала дебютувати зараз же, без усяких приготувань, тільки-но розучить нову оперу. Зовсім не розбираючись у цій масі інтриг, вона вважала їх скоріше небезпечними, ніж корисними, і була переконана, що може чудово обійтися без них. Але граф знав глибше таємниці театральної справи і, бажаючи, щоб його уявлювана близькість із Консуело викликала заздрість, а не глузування, робив усе можливе, щоб завербувати їй якнайбільше прихильників. Щодня він викликав її до себе й одрекомендував усій міській і провінційній аристократії. Скрамність і душевна пригніченість Консуело погано сприяли його планам; але варто було їй заспівати, і вона здобувала блискучу, рішучу, безперечну перемогу.

Андзолето аж ніяк не розділяв відрази своєї подруги до різних побічних засобів. Його власний успіх далеко не був так забезпечений. Насамперед граф ставився до нього не з таким інтересом; потім той тенор, якого йому належало замінити, був першокласний співак, і змусити забути його було не так уже й легко. Щоправда, Андзолето також щовечора виступав у графа, і Консуело напрочуд мистецьки вміла висувати його на перший план у дуетах; захоплений і підтримуваний її могутнім талантом, який далеко перевершував його власний, Андзолето часто досягав великої досконалості. Йому багато аплодували, заохочували його, але прекрасний голос юнака, що збуджував захват на початку його співу,

втрачав потім при порівнянні з голосом Консуело, і не тільки слухачі знаходили в ньому вади, але й він сам із жахом визнавав їх. Отут би йому з новим жаром налягти на роботу, одначе Консуело ніяк не могла переконати його займатися з нею щоранку на Кортє-Мінеллі, де вона продовжувала жити, незважаючи на всі умовляння графа, що пропонував улаштувати її більш пристойно. Андзолето був до того захоплений різними візитами, клопотами, інтригами, у нього було стільки дрібних справ і тривоги, що він не міг знайти ні часу, ні бажання для роботи.

Серед усіх цих хвилювань Андзолето дійшов висновку, що найнебезпечнішим ворогом для нього є Корилла, і, знаючи, що граф із нею більше не бачиться й анітрошки нею не цікавиться, вирішив побувати в неї, щоб схилити її на свій бік. Він чув, що співачка весело й з філософською іронією ставиться до зради графа і його помсти, що вона дістала блискучу пропозицію від Італійської опери в Парижі й чекає тільки провалу своєї суперниці, в якому, очевидно, впевнена, а поки що регоче та знущується із нездійснених мрій графа та його наближених. Андзолето вирішив обеззброїти цього страшного ворога, діючи лукаво та з обережністю; і ось одного разу, вирядившись і надушившись, він вирушив до неї після полудня, у ту годину, коли у венеціанських палацах панує тиша, всі відпочивають і відвідини вельми рідкі.

Розділ 16

Він застав Кориллу саму в її чарівному будуарі, вона дрімала на кушетці в надзвичайно вишуканому *неглиже*, як говорили в ті часи. Але при денному світлі Андзолето не міг не помітити, як змінилось її лице: не так уже легко, мабуть, ставилася вона до історії з Консуело, як це стверджували її вірні шанувальники. Проте вона зустріла його дуже весело.

– А, це ти, шалапуте? – вигукнула вона, жартівливо поплескуючи його по щоці й роблячи знак служниці піти й зачинити двері. – Ти знову з'явився зі своїми солодкими речами? Чи не думаєш переконати мене, що ти не найпідступніший із усіх шанувальників і не найпролазливіший із усіх шукачів слави? Ви, мій прекрасний друже, найсамовпевненіший із чоловіків, якщо припускаєте, що ваше раптове зникнення після таких ніжних освідчень хоч краплю засмутило мене. І найбільший дурень, що змусив себе чекати: через добу я й думати про вас забула.

– Доба! Та це страшенно багато! – відповів Андзолето, цілуючи вище ліктя сильну, повну руку Корилли. – Ах, якби я міг повірити цьому, як би я запишався! Але я чудово знаю, що, якби я був настільки легковірний і сприйняв за чисту монету те, що ви мені говорили...

– Те, що я говорила, раджу забути. Якби ти тоді з'явився, я не прийняла б тебе. Але як посмів ти прийти сьогодні?

– Хіба це погано – не бажати плазувати перед людьми, коли вони в милості, і прийти до них із любов'ю й відданістю, коли вони...

– Докінчуй! «Коли вони в опалі»? Це дуже великодушно й зворушливо із твого боку, мій прославлений друже! – І Корилла, відкинувшись на чорну атласну подушку, залилася різким, дещо робленим сміхом.

Хоча при яскравому полуденному освітленні розжалувана примадонна й здавалася дещо збляклою, хоча все пережите останнім часом і залишило слід на її красивому, квітучому лиці, все ж таки Андзолето, якому ніколи ще не доводилося бути наодинці з такою ошатною й блискучою жінкою, відчув, як у нього щось заворушилося в душі, у тому куточку, куди Консуело не побажала спуститись і звідки він свідомо вигнав її світлий образ. Чоловіки, що розбестилися занадто рано, можуть іще відчувати почуття дружби до чесної, простої жінки, але розпалити в них пристрасть здатна тільки кокетка. Андзолето на знуцання Корилли відповідав освідченнями. Ідучи до неї, він збирався розіграти роль закоханого, а тут раптом насправді відчув любов. Я говорю «любов» через брак більш підходящого терміна, хоча вживати це чудесне слово для позначення того почуття, що його вселяють такі холодні жінки, як Корилла, збуджуючи ниці інстинкти, значить оскверняти його. Бачачи, що молодий тенор не на жарт захоплений, вона зм'якшилася й стала над ним жартувати вже більш дружелюбно.

– По правді кажучи, ти мені подобався протягом цілого вечора, – сказала вона, – але, по суті, я тебе не поважаю. Я знаю, що ти марнолюбний, а отже, фальшивий і здатен на будь-яку зраду. Я не могла б покластися на тебе. Тоді, вночі, ти розіграв ревнивця й деспота в моїй гондолі. Після прісних залицянь аристократів я могла б розсіяти з тобою нудьгу, але ж ти обманював мене, підлий хлопчиську: ти був закоханий в іншу й зараз у неї закоханий і одружуєшся... З ким? О, я прекрасно знаю: з моєю суперницею, з дебютанткою, з новою коханкою Дзустіньяні. Ганьба нам обом, усім трьом, ні – всім чотирьом! – роздратовано вигукнула вона, вириваючи в Андзолето свою руку.

– Жорстока! – скрикнув він, силкуючись знову піймати цю пухкеньку ручку. – Ви мусили б самі зрозуміти, що сталося зі мною, коли я вперше побачив вас, а не думати про те, що мене цікавило до цієї вирішальної хвилини... Про те ж, що сталося потім, ви можете здогадатися самі. Та й чи варто нам про це думати?

– Я не маю наміру задовольнитися натяками й недомовками. Скажи прямо: ти все ще любиш циганку? Ти одружуєшся з нею?

– Якщо я її люблю, то чому ж не одружився з нею досі?

– Та тому, можливо, що раніше граф був проти. Тепер же всі знають: він сам хоче цього. Говорять навіть, що в нього є підстави бажати, аби це сталося скоріше, а в дівчинки й поготів...

Андзолето почервонів, почувши, як ображають ту, котру в глибині душі він шанував більше за всіх на світі.

– Ага! Ти ображений моїми припущеннями! – вигукнула Корилла. – Прекрасно! Це все, що я хотіла знати: ти любиш її. Коли ж весілля?

– Ніякого весілля не буде.

– Виходить, ви ділитесь із графом? Недарма ти в такій милості в нього.

– Заради Бога, синьйоро, не будемо говорити ні про графа, ні про будь-кого, крім нас із вами.

– Гаразд! Отже, у цей час мій колишній коханець і твоя майбутня дружина...

Андзолето був обурений. Він підвівся з наміром піти. Але, пішовши, він розпалив би ще сильніше ненависть жінки, яку хотів умиротворити. Він стояв у нерішучості, принижений і нещасний у своїй жалюгідній ролі.

Корилла палала бажанням штовхнути його на зраду – не тому, що любила, а тому, що бачила в цьому спосіб помститися Консуело, хоча й зовсім не була впевнена в тім, що суперниця заслуговує таку образу.

– От бачиш, – сказала вона, пронизуючи Андзолето поглядом, який мовби прикував його до порога будуара, – я мала підставу не вірити тобі: зараз ти обманюєш одну з нас. Кого ж – її чи мене?

– Ні ту, ні іншу! – крикнув він, прагнучи виправдатись у власних очах. – Я не коханець її й ніколи ним не був. Я навіть

не закоханий у неї, тому що не ревную її до графа.

– Не бреш! Ти ревнуєш так сильно, що не хочеш навіть зізнатись у цьому, а сюди з'явився, щоб вилікуватись або забутись. Уклінно дякую!

– Повторюю, я зовсім не ревную, і, щоб довести, що в мені говорить не злість, я скажу вам, що граф, так само як і я, зовсім не її коханець, – вона чиста, як дитина; і єдино, хто винуватий перед вами, – це граф Дзустіньяні.

– Виходить, я можу зробити так, аби циганку освистали, й це анітрошки не засмутить тебе? Добре! Ти сидітимеш у моїй ложі й освистиш її, а потім після спектаклю ти станеш моїм єдиним коханцем! Ну, погоджуйся скоріше, а то я передумаю.

– Виходить, синьйоро, ви хочете перешкодити моему дебюту? Ви чудово знаєте, що я маю виступити разом із Консуело. Якщо її освищать, то і я також мушу стати жертвою вашого гніву. Що ж зробив я, нещасний, чим заслужив вашу немилість? А в мене була мрія – прекрасна, згубна: я цілий вечір уявляв, що ви хоч трохи співчуваєте мені, що ваше протегування допоможе мені висунутись. Але ви, виявляється, зневажаєте й ненавидите мене. А я ж бо любив вас, обожнював так, що змушений був утікати... Що ж, якщо я викликаю у вас таку відразу, губіть мене, ламайте всю мою кар'єру. Але якщо зараз, віч-на-віч, ви скажете, що я вам не противний, я готовий перетерпіти при публіці ваш гнів.

– Ах ти змія! – вигукнула Корилла. – Де, скажи, всмок-

тав ти цю отруту лестощів, якою сповнені й слова твої й погляди? Дорого б я дала, щоб довідатися й зрозуміти тебе, але мене стримує страх: хто ти – найчарівніший коханець чи найнебезпечніший ворог?

– Я – ваш ворог? Та як би я насмілювався бути ним, навіть якщо б і не був зачарований вами? І хіба у вас є вороги, божественна Корилло? Чи можуть вони бути у вас у Венеції, де вас усі знають, де ви завжди панували безроздільно? Сварка з вами змусила жорстоко страждати графа. Він хоче прибрати вас, аби перестати мучитися. Випадково на його шляху трапляється дівчинка, не позбавлена здібностей; вона мріє про дебют. Так хіба це такий уже злочин із боку сердеги, що тремтить навіть при одному звуку вашого славетного імені й вимовляє його не інакше як з повагою? Ви приписуєте їй нахабні домагання, на які вона зовсім не здатна. Причини вашого упередження мені зрозумілі: з одного боку – прагнення графа, щоб вона сподобалася його друзям, і перебільшення її достоїнств цими послужливими друзями; з іншого боку – ваші шанувальники. Замість того щоб внести спокій у вашу душу, переконавши вас, що ваша слава непохитна, а ваша суперниця тремтить, вони, навпаки, своїм злісним наклепом дратують і засмучують вас. Усе це так дивує, так вражає мене, що я просто не знаю, як мені розвіяти ваші сумніви.

– Прекрасно знаєш, клятий базіко! – сказала Корилла, дивлячись на нього ніжно й жагуче, але не без домішки недовіри. – Я слухаю твої медові речі, але розум велить мені по-

боюватися тебе. Я впевнена, що ця Консуело божественно гарна, хоча мене й намагаються переконати у протилежному, і що здібності – щоправда, зовсім іншого складу, ніж у мене, – у неї безумовно є, позаяк сам суворий Порпора говорить про це привселюдно.

– Ви ж знаєте Порпору. І вам, певно, добре відомі його ди-вацтва, скажу більше – його манії. Ворог усякої оригіналь-ності в інших, ворог усього нового в мистецтві співу, професор здатний за правильно проспівану ученицею гаму оголосити її вищою за всіх «зірок», обожнюваних публікою; для цього треба тільки, щоб учениця уважно слухала його вислови й педантично виконувала його уроки. Відколи надаєте ви значення примхам цього божевільного старого?

– Так у неї немає таланту?

– У неї гарний голос, і вона співає непогано в церкві, про театр же вона, цілком імовірно, не має ні найменшого уяв-лення; що ж стосується сили її голосу, то, треба думати, вона так розгубиться на сцені, що страх уб'є й ті невеликі дані, якими її нагородило небо.

– Вона розгубиться? Що ти! Мені казали, що вона смілива до нахабності!

– Бідолашна дівчинка! Видно, у неї багато ворогів! Ви її почуєте, божественна Корилло, ви відчуєте до неї шляхетне співчуття й тоді – замість того щоб улаштувати їй провал, як щойно жартома погрожували, – самі підтримаєте її.

– Або ти брешеш, або друзі мої набрехали про неї!

– Ваших друзів було самих уведено в оману. Стараючись нерозважливо, вони злякалися, що у вас може з'явитися суперниця. Злякатися за вас! І злякатися кого? Дитини! Мало ж ці люди знають вас, якщо вони сумніваються у ваших силах! Якби я мав щастя бути вашим другом, я, повірте, краще оцінив би вас і не образив би страхом перед суперницею, навіть якби то була сама Фаустіна або сама Мольтені!

– Не подумай, що я злякалась її. Я не заздрісна й не зла, а позаяк чужі успіхи ніколи не шкодили мені, я ніколи ними й не засмучувалась. Але якщо хочуть принизити мене, змусити страждати...

– Чи не бажаєте ви, щоб я привів до вас Консуело? Якби вона тільки посміла, давно б уже сама прийшла до вас за порадою й допомогою. Але це така сором'язлива дівчинка! До того ж і їй оббрехали вас: наговорили, що ви й жорстокі, і мстиві, й хочете її провалити.

– Ах, так їй сказали це? У такому разі мені зрозуміла твоя присутність тут.

– Ні, синьоро, ви, мабуть, не розумієте справжньої причини; я ні хвилини не вірив цьому наклепу на вас і ніколи не повірю. Ні, синьоро, ні, ви не розумієте мене!

При цих словах чорні очі Андзолето заблискали, і він опустився на коліна біля ніг Корилли, зображуючи на своєму лиці найніжнішу любов.

Корилла була не позбавлена й проникливості, й хитрості, але, як це трапляється із самозакоханими жінками, марно-

славство часто засліплювало її, й вона нерідко потрапляла в пастку. До того ж вона була жінка пристрасна, а красивішого за Андзолето вона не зустрічала чоловіка. Вона не змогла встояти перед його медовими речами, а зазнавши з ним радості вдоволеної помсти, поступово прив'язалася до нього, пізнавши також і радість володіння. Через тиждень після їхнього першого побачення вона була від нього без тями й своїми бурхливими спалахами ревності і гніву могла в будь-яку мить видати таємницю їхніх стосунків. Андзолето, теж по-своєму закоханий у неї, – щоправда, серце його все-таки не могло зрадити Консуело, – був дуже наляканий цією надто швидкою й надто повною перемогою. Одначе він сподівався зберегти свій вплив на Кориллу, поки це було йому необхідно, тобто перешкодити їй зіпсувати його дебют і зашкодити успіху Консуело. Він тримав себе з нею надзвичайно спритно, брехав із чисто диявольським мистецтвом і зумів прихилити її до себе, переконати, приборкати. Йому вдалося запевнити її, що він найбільше цінує в жінці великодушність, лагідність і правдивість. Мистецьки накидав він роль, яку вона, якщо тільки не хоче заслужити з його боку презирства й ненависті, мусить грати стосовно Консуело при публіці. Ніжний із нею, він у той же час умів бути суворим і, маскуючи погрози лестощами, робив вигляд, начебто вважає її ангелом доброти. Бідолашна Корилла переграла у своєму будуарі всілякі ролі, крім цієї, яка, треба сказати, не вдалась їй і на сцені. Проте вона скорилася, боячись втратити насо-

лоди, якими ще не наситилася й на які Андзолето, щоб зробити їх більш бажаними, був не занадто щедрий. Юнакові вдалося переконати Кориллу, начебто граф, незважаючи на роздратування, все ще закоханий у неї й тільки рисується, кажучи, що розлюбив її, а сам потай ревнує.

– Якби він тільки довідався про те щастя, яке я переживаю з тобою, – говорив він їй, – кінець усьому: і дебюту й, мабуть, самій мош кар'єрі. Від того дня, як ти мала необережність відкрити йому мою любов до тебе, він дуже до мене охолов, і я гадаю, що він буде вічно переслідувати мене своєю ненавистю, коли довідається, що я втішив тебе.

При обставинах, які склалися, це було мало правдоподібно: граф був би, напевно, у захваті, коли б дізнався, що Андзолето зраджує свою наречену. Але марнолюбній Кориллі хотілося вірити обману, й вона повірила. Повірила й тому, що їй нема чого боятися любові Андзолето до дебютантки. Коли він усіяко заперечував це й присягався всіма святими, що був для бідолашної дівчини тільки братом, його запевнення звучали вкрай переконливо, – тим більше що по суті справи це була правда, – і йому вдалося приспати ревності Корилли. Великий день наближався, а її інтриги проти Консуело припинилися; вона навіть почала діяти в протилежному напрямку, упевнена, що сором'язлива й недосвідчена дебютантка провалиться й без її старань, а Андзолето буде їй безмірно вдячний за те, що вона в цьому провалі не брала участі. Крім цього, Андзолето зумів спритно розсварити

свою кохану з її найвірнішими прихильниками, розігравши ревнивця й наполігши на тому, щоб вона їх випроварила, – притому досить різко.

Руйнуючи в такий спосіб нишком плани жінки, яку він щонаочі притискав до свого серця, хитрий венеціанець у той же час грав зовсім іншу роль перед графом і Консуело. Він хвастася їм, що своїми спритними прийомами, відвідинами й зухвалою брехнею зумів обеззброїти грізного ворога, здатного перешкодити їхньому успіху. Легковажний граф, охочий до всяких інтриг, тішився балаканиною свого вихованця. Самолюбству його особливо лестили запевнення Андзолето, начебто Корилла засмучена розривом з ним, і він з легковажною жорстокістю, звичайною в театральному світі й світі любовних пригод, намовляв юнака на різні підлі витівки. Все це дивувало й засмучувало Консуело.

– Набагато було б краще, – говорила вона своєму нареченому, – якби ти працював над своїм голосом і вивчав роль. Ти вважаєш, що багато зробив, обеззброївши ворога. Повір мені, викінчена нота, відчута інтонація набагато важливіші для безсторонньої публіки, ніж мовчання заздрісників. От із цією ж бо публікою й треба рахуватися, а мені сумно бачити, що про неї ти нітрохи не думаєш.

– Не хвилюйся, люба Консуело, – відповідав Андзолето. – Ти помиляєшся, вважаючи, що публіка може бути одночасно й безсторонньою, й освіченою. Люди тямущі дуже рідко бувають сумлінними, а сумлінні так мало розуміють, що най-

менший вияв сміливості засліплює й захоплює їх.

Розділ 17

Ревнощі Андзолето до графа дещо притихли: його відволікали й жадоба успіху, й палкість Корилли. На щастя, Консуело не мала потреби у високоморальному й пильному захиснику. Охороняючись власною цнотливістю, дівчина уникала зухвалого натиску Дзустіньяні й тримала його на відстані вже тому, що дуже мало про нього думала. Тижнів через два розпусний венеціанець переконався, що в ній іще не пробудилися суєтні пристрасті, які ведуть до розпусти, і він усіляко намагався розбудити їх. Але оскільки це вдалося йому не більше, ніж першого дня, то не відважувався занадто старатися, боячись усе зіпсувати. Якби Андзолето дратував його своїм наглядом, то, можливо, він із досади й поспішив би довести справу до кінця, але Андзолето надавав йому повну свободу дій, Консуело нічого не підозрювала, і графові залишалося тільки намагатися бути люб'язним, очікуючи, поки він зробиться необхідним. Він вправлявся у ніжній запобігливості, витонченому залицянні, намагаючись сподобатися, а Консуело приймала це поклоніння, завзято пояснюючи його волею звичаїв, що панує в аристократичному середовищі, пристрасним захопленням свого покровителя музикою та його природженою добротою. Вона почувала до нього щире дружбу, глибоку вдячність; він же, відчуваючи від близькості цієї чистої й відданої душі щастя і тривогу, вже

побоювався того почуття, яке могло викликати в ній його рішуче освідчення.

У той час як він зі страхом, але й не без задоволення, переживав це нове для нього почуття (трохи втішаючись тією оманою, в якій перебувала вся Венеція стосовно його перемоги), Корилла теж відчувала в собі якийсь переворот. Вона любила якщо не шляхетною, то палкою любов'ю; владна й дратівлива, вона підпала під владу юного Адоніса⁸⁴, подібно до хтивої Венери, що закохалася в красеня мисливця й уперше впокорила і сторопіла перед обраним нею смертним. Вона скорилася настільки, що намагалася навіть здаватися добродісною, – якість, якої вона зовсім не мала, – і відчувала при цьому якийсь солодке й ніжне розчулення: бо ні для кого не секрет, що обожнювання іншої істоти підносить та облагороджує душі, найменш схильні до величі й самовідданості.

Пережите нею потрясіння відбилося й на її обдарованні: у театрі помітили, що вона грає патетичні ролі природніше й з більшим почуттям. Але позаяк її характер і сама сутність її натури були, так би мовити, надламані й для того, щоб викликати таке перетворення, потрібна була внутрішня криза, бурхлива й болісна, вона ослабла фізично в цій боротьбі, і в її оточенні зауважували здивовано – одні зі зловтіхою, інші з переляком, – що вона з кожним днем втрачає свої природні

⁸⁴ ...підпала під владу юного Адоніса... – Адоніс, коханець Афродіти, загинув на полюванні, смертельно поранений вепром. Любов Венери й Адоніса стала темою полотен Тиціана, Веронезе, Пуссена, Рубенса.

дані. Голос раз у раз підводив її. Коротке дихання і непевність інтонації шкодили блискучій фантазії її імпровізацій. Невдоволення собою й страх остаточно підірвали її сили, і на виставі, що передувала дебюту Консуело, вона співала так фальшиво, зіпсувала стільки блискучих місць, що її друзі, які зааплодували було їй, змушені були замовкнути, почувши навколо невдоволений гомін.

Нарешті великий день настав. Зал був так переповнений, що не було чим дихати. Корилла, вся в чорному, бліда, схвильована, ледь жива, сиділа у своїй маленькій темній ложі, що виходила на сцену; вона тремтіла подвійно, боячись провалу свого коханого й жахаючись при думці про тріумф суперниці. Вся аристократія й усі красуні Венеції, красуючись коштовним камінням і квітами, заповнювали сяюче вогнями триярусне півколо. Франти юрмилися за лаштунками і, за звичаєм того часу, займали частину сцени. Догареса, в супроводі всіх найважливіших сановників республіки, з'явилась у своїй ложі біля авансцени. Оркестром мав диригувати сам Порпора, а граф Дзустіньяні очікував на Консуело біля дверей її гримерної, поки вона одягалась. У цей час за лаштунками Андзолето, вбравшись у костюм античного воїна, щоправда з химерним відбитком сучасності, ледве не зомлівши від страху, намагався побадьорити себе кіпрським вином.

Оперу, яку ставили, було написано не класиком, не новатором, не суворим композитором старого часу й не сміли-

вим сучасником. Це був невідомий витвір якогось іноземця. Порпора, щоб уникнути інтриг, які, без сумніву, виникли б серед композиторів-суперників, якби він виконував свій власний твір або витвір іншого відомого композитора, запропонував, – дбаючи насамперед про успіх своєї учениці, – а потім і розучив партитуру «Гіпермнестри»⁸⁵. Це був перший ліричний твір одного молодого німця, в якого не тільки в Італії, але й ніде у світі не було ні ворогів, ні прихильників і якого попросту звали пан Христофор Глюк.

Коли на сцені з'явився Андзолето, захоплений шепіт пронісся по залі. Тенор, якого він замінив, чудовий співак, зробив помилку: він пережив себе, пішовши зі сцени, коли в нього вже не було ні голосу, ні краси. От чому невдячна публіка мало шкодувала за ним; і прекрасна стаття, що слухає більше очима, ніж вухами, була зачарована, побачивши на сцені замість вугруватого товстуна двадцятичотирирічного юнака, свіжого, як троянда, білявого, як Феб, зі статуєю статуї Фідія, справжнього сина лагун: *bianco, Crespo e grassotto*.⁸⁶

Він був занадто схвильований, аби добре проспівати свою першу арію, але для того, щоб захопити жінок і театральних завсідників, досить було і його чудового голосу, краси-

⁸⁵ «Гіпермнестра» – одна із семи опер молодого Глюка, написана в манері неаполітанської школи.). Першою з них була опера «Артаксеркс», поставлена 1741 р. в Мілані.

⁸⁶ Білявого, кучерявенького й пухкенького (*ital.*).

вих поз і кількох удалих нових пасажів. У дебютанта були чудові дані, перед ним відкривалася блискуча майбутність. Тричі гриміли оплески, двічі викликали молодого тенора з-за лаштунків, за італійським і особливо венеціанським звичаєм.

Успіх повернув Андзолето сміливість, і коли він знову з'явився разом із Гіпермнестрою, страху в ньому ніби й не було. Але в цій сцені загальною увагою заволоділа Консуело: всі бачили й чули тільки її.

– Ось вона! – лунало з усіх боків.

– Хто? Іспанка?

– Так, дебютантка. *L'amande del Zustiniani*.⁸⁷

Консуело вийшла із серйозним, холодним виглядом і обвела очима публіку; поклоном, у якому не було ні зайвої смиренності, ні кокетства, вона відповіла на залп оплесків своїх покровителів і почала речитатив таким упевненим голосом, з такою грандіозною повнотою звуку, з таким тріумфальним спокоєм, що після першої ж фрази театр задрижав од вигуків захвату.

– Ах, підступний! Він насміявся наді мною! – скрикнула Корилла, метнувши жахливий погляд на Андзолето, що, не стримавшись, глянув на неї з погано прихованою посмішкою, й кинулася в глиб своєї ложі, заливаючись слізьми.

Консуело проспівала ще кілька фраз. У цю хвилину почувся надтріснутий голос старого Лотті:

⁸⁷ Коханка Дзустіньяні (*итал.*).

– Amici miei, questo e un portento!⁸⁸

Коли вона виконувала вихідну арію, її десять разів переривали, кричали «біс», сім разів викликали на сцену, у театрі стояв захоплений гомін. Словом, шаленство венеціанських любителів музики виявилось з усім його чарівним і в той же час комічним запалом.

– Чого вони так кричать? – запитувала Консуело, повернувшись за лаштунки, звідки її не переставали викликати. – Можна подумати, що вони збираються побити мене камінням!

Із цієї хвилини Андзолето безумовно відійшов на другий план. Його приймали добре, але тільки тому, що всі були задоволені. Поблажлива холодність до його слабких місць і майже байдужість до вдалого говорили про те, що коли жінкам – цій експансивній і гучній більшості – і подобалася його зовнішність, то чоловіки були про нього невисокої думки й увесь свій захват приберігали для примадонни. Із усіх тих, хто прибув до театру з ворожими намірами, ніхто не зважився висловити хоча б найменшого осуду, і, сказати по правді, не знайшлося й трьох, які встояли б проти стихійного захоплення й непереможної потреби аплодувати новоявленому чуду.

Опера мала великий успіх, хоча в сутності самою музикою ніхто не цікавився. Це була чисто італійська музика, граціозна, помірно патетична, але, як кажуть, у ній іще не можна

⁸⁸ Друзі мої, це чудо! (*итал.*).

було вгадати автора «Альцести» і «Орфея»⁸⁹. У ній було мало місць, які б вражали слухачів своєю красою. У першому ж антракті німецького композитора було викликано разом із тенором, примадонною й навіть Клориндою. Клоринда – завдяки протекції Консуело – прогугнявила глухим голосом невиразно свою другорядну роль, обеззброївши всіх красою плечей: Розальба, яку вона заміняла, була надзвичайно худа!

В останньому антракті Андзолето, який увесь час нишком стежив за Кориллою, помітив, що та все більше й більше виходить із себе, і визнав розсудливим зайти до неї в ложу, аби запобігти можливому спалаху. Побачивши юнака, Корилла, як тигриця, накинулася на нього й надавала ляпасів, подряпавши при цьому до крові, так що потім ні білила, ні рум'яна не могли приховати слідів. Ображений тенор приборкав запал коханки, ударивши її кулаком у груди з такою силою, що вона, мало не зомлівши, упала на руки своєї сестри Розальби.

– Негідник! Зрадник! Розбійник! – задихаючись, бурмотіла вона. – І ти й твоя Консуело, ви обоє загинете від моєї руки!

– Нещасна, посмій тільки зробити сьогодні хоч крок, хоч жест, посмій тільки викинути яку-небудь штуку, – і я заколю тебе на очах у всієї Венеції! – прошипів крізь зціплені зуби

⁸⁹ ...у ній іще не можна було вгадати автора «Альцести» і «Орфея» – «Альцеста» (1767) і «Орфей і Евридіка» (1762) – твори зрілого Глюка, який прагнув звільнити оперу від самодостатньої вокальної віртуозності й посилити її драматичну виразність.

блідий Андзолето, блиснувши перед її очима своїм незмінним супутником – ножем, яким він володів з майстерністю справжнього сина лагун.

– Він зробить те, що говорить, – із жахом прошепотіла Розальба. – Благаю тебе, скоріше ходімо звідси: тут нам загрожує смерть!

– Так, так, цілком вірно, і пам'ятайте це, – відповів Андзолето, грюкаючи за собою дверима ложі й замикаючи їх на ключ.

Хоча цю трагікомічну сцену й проведено було чисто по-венеціанськи – півголосом, таємниче й блискавично, – все-таки, коли дебютант швидко пройшов із-за лаштунків до своєї гримерної, затуляючи щоку носовою хусткою, всі здогадалися, що сталася маленька сутичка. А перукар, покликаний упорядкувати розпатлані кучері грецького принца й замаскувати отриману ним подряпину, зараз же роздзвонив серед хористів і статистів про те, що щока героя постраждала від кігтиків однієї закоханої кішечки. Перукар цей розумівся на таких ранах і не раз бував повіреним у таких закулісних подіях. Історія ця як оком змигнути оббігла всю сцену, якимось чином перескочила через рампу й пішла гуляти з оркестру на балкон, із балкона в ложі й звідти, вже з різними прикрасами, проникла в глиб партеру. Стосунки Андзолето з Кориллою були ще невідомі, але деякі бачили, як він вився навколо Клоринди, – і ось пішов поголос, що вона в нападі ревності до примадонни виколола око й вибила три зуби

найкрасивішому з тенорів. Це кинуло в розпач деяких представниць прекрасної статі, але для більшості стало чарівним скандальчиком. Глядачі запитували одне одного, чи не буде припинено виставу й чи не з'явиться колишній тенор Стефаніні догравати роль із зошитом у руках. Але от завіса піднялась. І коли з'явилася Консуело, така ж спокійна й велична, як і спочатку, все було забуто. Хоча роль її сама по собі не була особливо трагічною, Консуело силою своєї гри, виразністю свого співу зробила її такою: вона змусила проливати сльози; і коли з'явився тенор, його подряпина викликала тільки посмішку. Але все-таки через цей сміховинний епізод успіх Андзолето був менш блискучим, аніж міг би бути, і всі лаври цього вечора дісталися Консуело. Її викликали без кінця, їй несамовито, сказано плескали.

Після спектаклю всі вирушили вечеряти до палацу Дзустіньяні, й Андзолето зовсім забув про замкнену в ложі Кориллу, якій довелося зламати двері, щоб вийти звідти. У метушні, яка зазвичай панує в театрі після блискучої вистави, ніхто цього не помітив. Але наступного дня хтось співставив зламані двері з отриманою тенором подряпиною, і це навело багатьох на думку про любовну інтригу, яку Андзолето так ретельно приховував дотепер.

Тільки-но зайняв він місце за більшим столом, навколо якого граф посадив своїх гостей, улаштувавши розкішний банкет на честь Консуело, і відомі венеціанські поети почали вітати співачку щойно складеними на честь її мадригалами

й сонетами, як лакей тихенько підсунув під його тарілку записочку від Корилли. Він прочитав крадькома:

«Якщо ти зараз же не прийдеш до мене, я з'явлюся за тобою сама й учиню тобі скандал, хоч де б ти був – хоч на краю світу, хоч в обіймах тричі проклятої Консуело!»

Під приводом раптового нападу кашлю Андзолето вийшов із-за столу, щоб написати їй відповідь. Відірвавши шматочок лінійованого паперу з нотного зошита, що лежав у передпокої, він надряпав олівцем:

«Якщо хочеш, приходь: мій ніж завжди наготові, так само як моя ненависть і презирство до тебе».

Деспот знав, що для жінки, яка має такий характер, страх був єдиними шорами, погроза – єдиним способом приборкати її. Однак він мимоволі спохмурнів і був неуважливий під час банкету, а тільки-но встали з-за столу, втік і помчав до Корилли.

Він застав нещасну жінку в стані, гідному жалості. За істерикою пішли потоки сліз; вона сиділа біля вікна, розпатлана, з розпухлими від сліз очима. Плаття, яке вона в розпачі розірвала на собі, висіло клаптями на грудях, що здригалися від ридань. Вона відіслала сестру й служницю. Проблеск мимовільної радості осяяв її змучене лице, коли вона побачила того, кого вже не сподівалася більше побачити. Але Андзолето знав її занадто добре, щоб почати втішати. Впевнений, що при першому ж вияві співчуття або каяття в ній прокинуться гнів і жадоба помсти, він вирішив триматися

вже взятої на себе ролі – бути неблаганним, і, хоча в глибині душі був зворушений розпачем Корилли, заходився обсипати її найжорстокішими докорами, а потім оголосив, що прийшов попроситися з нею назавжди. Він довів її до того, що вона кинулася перед ним на коліна й у цілковитому розпачі доповзла до самих дверей, благаючи прощення. Тільки зовсім зламавши й знищивши її, він зробив вигляд, начебто зм'якшився. Дивлячись на цю гордовиту красуню, що валялася біля його ніг, немов Магдалина в розкаянні, упоений гордістю і якимось незрозумілим хвилюванням, він поступився її несамовитій пристрасті, і вона знову спізнала його пестощі. Але й насолоджуючись із цією приборканою левицею, Андзолето ні на мить не забував, що вона дикий звір, і до кінця витримав роль ображеного володаря, що милостиво погодився вибачити.

Уже починало світати, коли ця жінка, сп'яніла й принижена, сховавши біде лице в довгому чорному волоссі, обпершись мармуровою рукою на вологий від ранкової роси балкон, почала тихим, лагідним голосом скаржитися на катування, заподіювані їй любов'ю.

– Авжеж, я ревнива, – говорила вона, – і, якщо хочеш, гірша – заздрісна. Не можу перенести, що мою десятилітню славу в одну мить перевершено новою висхідною зіркою, не можу перенести, що жорстока, забудькувата юрба приносить мене в жертву без жалю і співчуття. Коли ти спізнаєш захват успіху та гіркоту падіння, повір, ти не будеш таким суворим

і вимогливим до себе, як зараз до мене. Ти кажеш, що я ще сповнена сил, що успіх, багатство, привабливі сподівання – усе це чекає на мене в нових країнах, що я скорю там нових коханців, зачарую новий народ. Нехай навіть це так, але невже, на твою думку, знайдеться на світі хоч щось, що могло б утішити мене в тому, що я покинута всіма друзями, скинута з трону, куди ще при мені піднесено іншого кумира? І ця ганьба – перша в житті, єдина за всю мою кар'єру – впала на мене за твоєї присутності! Скажу більше: ця ганьба – справа твоїх рук, рук мого коханця, першої людини, яку я полюбила, втративши владу над собою, втративши волю. Ти кажеш іще, що я фальшива й зла, що я розіграла перед тобою лицемірне благородство й облудну великодушність, але ж ти сам цього хотів, Андзолето. Я була ображена, – ти зажадав, аби я робила вигляд, начебто я спокійна, і я удавала із себе спокійну. Я була недовірлива, – ти зажадав, аби я вірила у твою щирість, і я повірила. У мене в душі кипіли злість і розпач, – ти мені говорив: смійся, і я сміялась. Я була розлютована, – ти мені велів мовчати, і я мовчала. Що ж мені залишалося робити, як не грати роль, мені невластиву, і приписувати собі мужність, якої в мені немає? А тепер, коли ця напускна мужність залишає мене, коли це катування робиться нестерпним і я близька до божевілля, ти, який сам мусив би пожаліти мене, ти топчеш мене ногами й збираєшся залишити мене вмирати у тім болоті, куди сам же мене й завів. Ах, Андзолето! У вас кам'яне серце, і для вас я варта

ціни не більшої, ніж морський пісок, який приносить і відносить хвиля, що набігає. Свари, бий мене, ображай, якщо така потреба твоєї сильної натури, але все-таки в глибині душі пожалій мене! Подумай, якою має бути безмежною моя любов до тебе, якщо я, така погана, якою ти мене вважаєш, заради цієї любові не тільки переносу всі муки, а готова ще й ще страждати... Але послухай, друже мій, – продовжувала вона, ще ніжніше обіймаючи його, – усе, що ти змусив мене вистраждати, – ніщо в порівнянні з тим, що я відчуваю, коли подумаю про твою майбутність і про твоє щастя. Ти загинув, Андзолето, любий мій Андзолето! Загинув безповоротно! Ти не знаєш, не підозрюєш цього! А я – я це бачу й кажу собі: «Нехай мене було б принесено в жертву його марнославству, нехай моє падіння слугувало б його тріумфу, але ні – все це тільки на його погибель, і я – зняряддя суперниці, що наступила ногою на голови нам обом».

– Що хочеш ти цим сказати, божевільна? – скрикнув Андзолето. – Я не розумію тебе.

– А тим часом ти мусив би мене зрозуміти, принаймні зрозуміти все, що сталося сьогодні. Хіба ти не помітив, як публіка, незважаючи на весь захват, викликаний твоєю першою арією, охолола до тебе після того, як проспівала вона? І – на жаль! – вона завжди так співатиме: краще за мене, краще за всіх і, сказати правду, у тисячу разів краще за тебе, мій любий Андзолето... Виходить, ти не бачиш, що ця жінка розчавить тебе й, мабуть, уже розчавила при першій же своїй

появі? Не бачиш, що її некрасивість затьмарила твою красу? Так, вона некрасива, я визнаю це, але я знаю також, що такі жінки, сподобавшись, здатні запалити в чоловіках більш божевільну пристрасть, дати їм пізнати більш сильні переживання, ніж найдосконаліші красуні світу... Ти хіба не бачиш, що їй поклоняються, її обожнюють і що всюди, де ти будеш з'являтися разом з нею, ти залишишся в тіні, будеш непомітний? Хіба ти не знаєш, що талант артиста потребує для свого розвитку похвал і успіху так само, як немовля потребує повітря, щоб рости й жити? Невже ти не знаєш, що всяке суперництво вкорочує сценічне життя артиста, а небезпечний суперник поруч із ним – це смерть для нашої душі, це порожнеча навколо нас? Ти бачиш це на моєму сумному прикладі: одного страху перед невідомою мені суперницею, страху, що ти його хотів у мені витравити, було досить, аби я цілий місяць почувалася паралізованою. И чим ближчим був день її тріумфу, тим слабкішим робився мій голос, тим помітніше підупадали мої сили. Але ж я майже не припускала можливості її тріумфу! Що ж буде тепер, коли я на власні очі бачила цей тріумф – безсумнівний, разючий, незаперечний? Знаєш, я вже не можу з'явитися на сцені у Венеції, а певно, що навіть і ніде в Італії: я занепала духом. Відчуваю, що тремтітиму, що буду не в змозі видати жодного звуку... І куди втекти від спогадів про пережите? І чи є місце, звідки мені не доведеться втікати від моєї тріумфуючої суперниці? Так, я загинула, але й ти теж загинув, Андзолето! Ти вмер, не

встигнувши насолодитися життям. І коли б я була така зла, як ти запевняєш, я б раділа, штовхала б тебе до твоєї загибелі, була б відомщена, а я з розпачем кажу тобі: якщо ти ще хоч раз з'явишся тут із нею, для тебе у Венеції немає майбутності! Якщо ти супроводжуватимеш її у поїздках, усюди ганьба й приниження підуть за тобою по п'ятах. Якщо ти житимеш на її кошти, ділитимеш із нею розкіш, ховатимешся за її ім'я, ти ледве животітимеш. Хочеш знати, як до тебе ставитиметься публіка? Люди запитуватимуть: «Скажіть, хто цей гарний парубок, якого завжди можна бачити з нею?» І їм дадуть відповідь: «Та ніхто, навіть менше, ніж ніхто, – це або чоловік, або коханець божественної співачки».

Андзолето став похмурий, як грозові хмари, що збиралися в цей час на сході небокраю.

– Ти збожеволіла, моя мила Корилло! – відповів він. – Консуело зовсім не така страшна для тебе, як це малює тобі зараз твоя хвора уява. Щодо мене, то повторюю: я не коханець її і, безумовно, ніколи не буду її чоловіком. Так само як ніколи не буду жити в тіні її широких крил, як жалогідне пташеня. Нехай вона ширяє! У небесах досить повітря й простору для всіх, кого могутня сила піднесе високо над землею. Глянь на цього горобця – чи не так він привільно літає над каналом, як чайка над морем? Ну, досить цієї бридні! Денне світло жене мене із твоїх обіймів. До завтра! І якщо хочеш, щоб я повернувся до тебе, будь як і раніше лагідною й терплячою. Ти зачарувала мене саме лагідністю й терпін-

ням. Повір, це набагато більше личить твоїй красі, ніж крики й шаленство ревнощів!

Все-таки Андзолето повернувся до себе в похмурому настрої. І тільки в постелі, майже засинаючи, він задав собі питання: хто міг проводити Консуело додому з графського палацу? Це завжди було його обов'язком, і він ніколи нікому ним не поступався.

– Зрештою, – сказав він собі, кулаком підбиваючи подушку, щоб улаштуватися зручніше, – якщо графові судилось домогтися свого, так, мабуть, для мене ж краще, щоб це сталося скоріше.

Розділ 18

Коли Андзолето прокинувся, він відчув, що прокинулися також і його ревності до графа Дзустіньяні. Тисячі суперечливих почуттів вирували в його душі, і насамперед нове почуття – заздрість до таланту й успіху Консуело, яку напередодні розбудила в ньому Корилла. Заздрість ця зростала в ньому в міру того, як він знову й знову порівнював тріумф своєї нареченої із власним, як здавалося його ображеному самолюбству, провалом. Потім його почала мучити думка, що, можливо, не тільки в очах суспільства, але й насправді його буде відтиснено від цієї жінки, що стала відразу і знаменитою і всемогутньою, жінки, чиею єдиною великою любов'ю він був іще вчора. Заздрість і ревності боролися в ньому, і він не знав, якому із цих почуттів віддатися, щоб заглушити інше. Йому уявлялися два результати: або відвезти Консуело з Венеції й тим самим від графа й вирушити разом із нею шукати щастя, або, поступившись нею суперникові, самому втікати якнайдалі й там здобувати самому успіх, який вона вже не зможе затьмарити. Усе більше й більше мучачись цією нерішучістю, Андзолето, замість того щоб знайти заспокоєння у своєї справжньої подруги – Консуело, кинувся знов у вир, вирушивши до Корилли. Та підклала до жару вогню, доводячи навіть енергійніше, ніж напередодні, всю неvigідність його становища.

– Нема пророка у своїй країні, – говорила вона, – і тобі не слід жити в місті, де ти народився, де тебе бачили шарпаком, який бігав по площах, де всяке може сказати (адже аристократи страх як люблять хвастатися благодіяннями, часом навіть уявлюваними, які вони роблять артистам): «Я опікувався ним»; «я перший помітив у ньому талант»; «це я порекомендував його такому-то»; «це я віддав перевагу йому над тим-то». Занадто довго жив ти тут на вулиці, мій бідолашний Андзолето, і тому, перш ніж довідатися про твій талант, усі вже помітили твоє красиве лице. Не так-то легко привести в захват людей, у яких ти за гроші гріб на гондолах, виспівуючи уривки з Тассо, або бігав за дорученнями, щоб заробити собі на вечерю. Консуело, непоказна, звикла до усамітненого життя, уявляється тут чужоземною дивовижною. До того ж вона іспанка, і в неї не венеціанська говірка. Її красива, хоча трохи дивна вимова сподобалася б усім, навіть якби вона була огидною, тому що вона нова для слуху. Три чверті твого невеликого успіху в першому акті тобі дала краса, а в останньому акті до неї вже придивилися.

– Додайте до цього, що те садно під оком, яким ви мене нагородили і якого мені не варто було б ніколи вам прощати, неабияк зменшило цю мою останню, незначну перевагу.

– Ця перевага, можливо, й мізерна в очах чоловіків, але вона дуже велика в очах жінок. Завдяки жінкам ти будеш панувати в салонах; без допомоги чоловіків ти провалишся на сцені. А як можеш ти захопити, зацікавити чоловіків, ко-

ли твоїм суперником є жінка – жінка, яка не тільки полонить серйозних любителів співу, але оп'яняє своєю грацією, своєю жіночністю навіть і тих чоловіків, які нічого не тямлять у музиці. О, скільки потрібно було таланту і знання Стефаніні, Саверіо й усім чоловікам, які з'являлися зі мною на сцені й хотіли зі мною боротися!

– У такому разі, люба Корилло, мені було б не менш ризиковано з'являтися на сцені з тобою, ніж із Консуело. І якби я надумав вирушити слідом за тобою до Франції, твої слова були б для мене гарним застереженням.

Ця фраза, що вирвалася в Андзолето, була променем світла для Корилли. Вона зрозуміла, що домоглася більшого, ніж очікувала, бо думка покинути Венецію вже, мабуть, дозрівала в голові її коханця. Тільки-но в неї блиснула надія відвезти його із собою, вона пішла на все, щоб спокусити його цим планом. Вона применшила, наскільки могла, свої достоїнства, з безмежною скромністю запевняючи, що вона значно нижча своєї суперниці, що вона взагалі не настільки велика артистка, не настільки красива жінка, щоб запалювати публіку. А позаяк це було, по суті, більш вірно, ніж вона думала, то їй і неважко було переконати в цьому Андзолето: він же ніколи не помилявся стосовно неї і завжди вважав Консуело незмірно вищою за неї. Отже, під час цього побачення їхня спільна робота і втеча були майже вирішені. Андзолето дійсно серйозно подумував про це, хоча про всяк випадок і залишав собі лазівку для відступу.

Корилла, бачачи, що в Андзолето ще залишаються якісь сумніви, почала наполягати на продовженні його дебютів, пророкуючи, що в цих нових виступах він доможеться більшого успіху. У душі вона була переконана у протилежному й розраховувала, що невдачі остаточно відвернуть його й від Венеції, й від Консуело...

Вийшовши від коханки, Андзолето попрямував до своєї подруги; його нестримно тягло до неї. Вперше він почав і завершив день без її чистого поцілунку в чоло. Але після того, що сталося в нього з Кориллою, йому було соромно бачити свою наречену, і він старався запевнити себе, начебто йде до неї лише для того, щоб переконатися в її зраді, упевнитися в тім, що вона розлюбила його. «Поза всяким сумнівом, – говорив він собі, – граф скористався нагодою, а тут іще досада самої Консуело, викликана моїм зникненням! Просто неймовірно, щоб такий розпусник, як він, провівши з сердегою ніч наодинці, не спокусив її». Однак при самій думці про це на чолі в нього виступав холодний піт, серце розривалося на частини, й він прискорював крок, не сумніваючись у тому, що Консуело, мабуть, у розпачі, мучиться докорами сумління, ридає... Але відразу якийсь внутрішній голос, заглушаючи все інше, підказував йому, що така чиста, шляхетна істота не може настільки раптово й ганебно впасти, і, сповільнюючи крок, він думав про себе самого, про мерзенність свого поводження, про свій егоїзм, марнославство, облудність, про все погане, чим сповнені були його життя й совість.

Коли він прийшов, Консуело у своєму чорному платтячку сиділа за столом, така ж, як завжди: в її погляді та в усій істоті її відчувалися спокій, доброчесність. Зі звичайною радістю вона кинулася йому назустріч і почала розпитувати із занепокоєнням, але без найменшого докору чи недовіри, як він провів час без неї.

– Я нездужав, – відповів Андзолето, пригнічений усвідомленням свого глибокого падіння. – Пам'ятаєш, я вдарився головою об декорацію – я ще показував тобі слід? Тоді я сказав тобі, що це дрібниці, але потім у мене так розболілася голова, що мені довелося піти з палацу Дзустіньяні – я боявся там знепритомніти – і весь ранок пролежав у ліжку.

– Ах, боже мій! – вигукнула Консуело, цілючи садно, залишене її суперницею. – Скажи, тобі було боляче? Боляче й тепер?

– Ні, зараз мені набагато краще. Забудь про це. Краще скажи мені, як ти сама повернулася вночі додому?

– Сама? О ні, граф проводжав мене додому у своїй гондолі.

– Так я й знав! – скрикнув Андзолето якимось дивним голосом. – І, звичайно... залишившись наодинці з тобою, чого тільки не наговорив тобі... яких тільки люб'язностей не наспівав!

– А що б він міг сказати мені такого, чого не говорив уже сто разів при всіх? Граф, щоправда, балує мене й, мабуть, міг би розвинути в мені марнославство, якби я не остерігалася

цього пороку... До того ж ми не були з ним наодинці: мій добрий учитель теж захотів провести мене. О, це чудесний друг!

– Який учитель, який чудесний друг? – перепитав неуважливо Андзолето, вже заспокоївшись і думаючи про інше.

– Як який? Та Порпора ж, звичайно! Про що це ти раптом замислився?

– Я думаю про твій учорашній тріумф. Звичайно, і ти думаєш про нього?

– Присягаюся тобі, менше, ніж про твій!

– Про мій! Не знущайся наді мною, мила Консуело! Мій успіх був такий жалюгідний, що більше нагадував провал.

Консуело навіть зблідла від здивування. При всій своїй дивній витримці вона була недостатньо холонокровна, щоб оцінити різницю між оплесками, що випали їй і тому, кого вона любила. При таких оваціях найдосвідченіший артист може помилитись і сприйняти підтримку з боку клакерів за гучний успіх. Консуело, ледве не злякавшись цього страшного галасу, не могла в ньому розібратися й не помітила переваги, відданої їй над Андзолето. У простоті щиросердечній вона покартала його за надмірну вимогливість до долі, але, бачачи, що їй не вдається ні переконати його, ні розігнати його тугу, заходилася лагідно дорікати йому за те, що він занадто любить славу й занадто великого значення надає прихильності юрби.

– Я завжди говорила, – сказала вона, – що плоди ми-

стецтва куди дорожчі тобі, ніж саме мистецтво. А от мені здається, позаяк зробив усе, що міг, і усвідомлюєш, що це зроблено добре, то трошки більше, трошки менше похвал нічого не додають до чуття внутрішнього задоволення. Пам'ятаєш, що мені сказав Порпора, коли я вперше співала в палаці Дзустіньяні: «Той, хто істинно любить мистецтво, нічого не боїться».

– Ти і твій Порпора можете житися прекрасними висловами, – перебив її Андзолето з досадою. – Немає нічого легшого, як філософствувати із приводу прикростей життя, знаючи тільки її радості. Порпора, хоча бідний і має ворогів, усе-таки знаменитий. Він достатньо за своє життя зірвав лаврів, аби тепер його кучері спокійно сивіли під їхнім покровом. А ти, почувавши свою непереможеність, не знаєш, що таке страх. Одразу, одним стрибком піднявшись на верхню приступку сходів, ти дорікаєш людину, яка не так міцно, як ти, стоїть на ногах, у тім, що в неї паморочиться голова. Це не великодушно, Консуело, і вкрай несправедливо. А потім твій довід не стосується мене: ти говориш, що треба нехтувати схвалення публіки, задовольняючись власним. Ну, а якщо в мені немає цього внутрішнього усвідомлення, що я співав добре? Хіба ти не бачиш, що я страшенно незадоволений собою? Хіба ти сама не помітила, що я був огидний? Хіба ти не чула, як кепсько я співав?

– Ні, тому що це не так. Ти був ні кращий, ні гірший, ніж завжди. Хвилювання майже не відбилося на твоєму голосі;

втім, воно ж швидко й розвіялось. І те, що ти добре знав, вийшло в тебе добре.

– А те, чого я не знав? – запитав Андзолето, спрямувавши на неї свої великі чорні очі, під якими від утоми й прикрості з'явилися чорні кола.

Консуело зітхнула й, помовчавши трохи, мовила, цілуючи його:

– А те, чого ти не знаєш, треба вивчити. Якби тільки ти захотів серйозно позайматися на репетиціях... Адже, пам'ятаєш, я тобі говорила... Але до чого докори, – треба скоріше виправити, що можна. Давай займатися хоч по дві години на день, і ти побачиш, як швидко ми з тобою переборемо всі труднощі.

– Хіба цього можна досягти за один день?

– Звичайно, ні, та не довше, ніж за кілька місяців.

– Але ж я співаю завтра й знову виступаю перед публікою, що більше судить про мене за моїми вадами, ніж за достоїнствами.

– Але ця ж публіка помітить і твої успіхи.

– Хтозна! А що, коли вона ставиться до мене вороже?

– Вона вже довела тобі протилежне.

– Так! І ти вважаєш, що вона була до мене поблажлива?

– Так, любий, вважаю: там, де ти бував слабкий, публіка все-таки ставилася до тебе доброзичливо, а коли ти бував на висоті – вона віддячувала тобі належним чином.

– Але, в очікуванні кращого, зі мною укладуть найжалоу-

гідніший ангажемент.

– Граф – сама щедрість, він не скупиться на гроші. До того ж хіба він не пропонує мені стільки, що ми обоє зможемо жити більш ніж розкішно?

– Прекрасно! Виходить, я, на твою думку, житиму твоїми тріумфами?

– А хіба я мало жила на твої кошти?

– Тут справа навіть не в грошах. Нехай він мені платить небагато – це мені байдуже, але раптом він запросить мене на другі або на треті ролі.

– У нього немає нікого під рукою на перші; він давно вже розраховує на тебе й має на увазі тільки тебе. До того ж він дуже до тебе прихильний. Ти гадав, що він буде проти нашого шлюбу? Навпаки, він, очевидно, навіть бажає цього й часто мене запитує, коли нарешті я запрошу його на весілля.

– Он як! Чудово! Надзвичайно вдячний вам, пане графе!

– Що ти хочеш цим сказати?

– Нічого. Тільки дуже жаль, Консуело, що ти не втримала мене від дебюту доти, поки мої вади, які так добре тобі відомі, не було б виправлено за допомогою серйозної роботи. Адже, повторюю, ти добре знала про ці вади.

– А хіба я не була відверта з тобою? Скільки разів я тебе попереджала! Але ти завжди заперечував мені, що публіка зовсім нічого не розуміє. І, довідавшись про твій блискучий успіх, після того як ти вперше співав у салоні графа, я подумала, що...

– Що світські люди тямлять у цьому не більше за простих смертних?

– Я подумала, що на твої достоїнства звернуть більше уваги, ніж на твої слабкі сторони. Так, здається, так воно й було, і у світських цінителів, і у звичайної публіки.

«По суті, вона має рацію, – подумав Андзолето. – І якби я тільки міг відкласти свої дебюти... Але я ризикую бути заміняним іншим тенором, а той, уже звичайно, не поступиться мені своїм місцем».

– Скажи-но, які в мене вади, – попросив він Консуело, пройшовшись кілька разів по кімнаті.

– Ті, про які я не раз тобі говорила: занадто багато сміливості й мало підготовки; підйом скоріше гарячковий, ніж відчутий; у драматичних місцях більше надуманості, ніж почуття. Ти недостатньо ясно уявляєш собі роль у цілому. Розучивши її уривками, ти бачиш у ній тільки ряд більш або менш блискучих місць. Ти не вловив у ролі ні поступового розвитку її, ні висновку. Думаючи тільки про те, як блиснути своїм прекрасним голосом і деяким умінням, ти показав усього себе відразу, при першому ж виході. При найменшій можливості ти гнався за ефектами, але всі твої ефекти були однакові. Уже наприкінці першого акту публіка знала тебе напам'ять, але, не підозрюючи, що це все, чекала від тебе ще чогось незвичайного, а цього в тобі саме й не виявилось. Піднесеність зникла, і голос ослаб. Ти відчув це сам і щосили став форсувати й те й інше. Цей маневр публіка зрозуміла, і

от чому, на великий твій подив, вона залишалася холодною в тих місцях, коли тобі здавалося, що ти найбільш патетичний... У цю хвилину вона бачила в тобі не артиста, захопленого пристрастю, а тільки актора, що жадає успіху.

– А як же, скажи, роблять інші? – тупнувши ногою, вигукнув Андзолето. – Хіба я не чув усіх, кому останні десять років аплодувала Венеція? Хіба старий Стефаніні не кричав, коли бував не в голосі? І це не заважало публіці несамовито йому аплодувати.

– Це правда. Але я не вважаю, щоб тут із боку публіки було нерозуміння. Імовірно, пам'ятаючи старі його заслуги, вона не хотіла дати йому відчутти його занепад.

– Ну, а Корилла, цей скинутий тобою кумир, хіба вона не форсувала свого голосу, хіба не робила зусиль, які було болісно не тільки слухати, але навіть бачити? Хіба вона була справді захоплена пристрастю, коли її підносили до небес?

– Саме тому, що я знаходила всі її прийоми фальшивими, ефекти – огидними, а спів і гру – позбавленими смаку й величчю, я й була, так само як ти, переконана в тім, що публіка розуміє не занадто багато, і вийшла на сцену так спокійно.

– Ах, Консуело, любя, як ти ятриш мою рану, – важко зітхаючи, проговорив Андзолето.

– Чим, мій любий?

– І ти ще запитуєш! Ми помилялися з тобою, Консуело. Публіка все розуміє. Там, де бракує знання, їй підказує серце. Публіка – це дитя, вона хоче, щоб її розважали й розчу-

лювали. Вона задовольняється тим, що їй дають, але тільки покажи їй краще – вона зараз же починає порівнювати й *розуміти*. Корилла фальшивила, у неї не вистачало дихання, але ще тиждень тому вона могла зачаровувати. З'явилася ти, і Корилла загинула; вона знищена, похована. Якби вона виступила тепер – її освистали б. Якби з'явився я з нею, успіх мій був би так само запаморочливий, як тоді, коли я вперше співав у графа після неї. Але поруч із тобою я померк. Так мало бути, і так буде завжди. Публіці подобалася мішура, вона фальшиве каміння сприймала за коштовне й була ним засліплена. Але ось їй показали діамант, і вона вже сама не розуміє, як могли так грубо обманювати її. Більше терпіти фальшивих діамантів вона не бажає й відкидає їх. У цьому ж бо, Консуело, й полягає моє нещастя: я – венеціанське скельце – виступив разом із перлиною з dna морського...

Консуело не зрозуміла, скільки було правди й гіркоти у словах її нареченого. Вона приписала їх його любові й на всі ці, як їй здавалося, милі лестощі, сміючись, відповіла усмішками й поцілунками. Вона запевнила Андзолето, що він перевершить її, якщо тільки захоче постаратись, і відродила в ньому мужність, доводячи, що співати, як вона, зовсім легко. Вона говорила це щиро, бо для неї не існувало труднощів і вона не підозрювала, що праця для тих, хто її не любить і в кого немає посидючості, є головною й непереборною перешкодою.

Розділ 19

Заохочуваний щирoserдiстю Консуело й пiдступними порадами Корилли, що наполягала на його повторному виступi, Андзолето з жаром взявся за роботу й на другому поданнi «Гiпермнестри» набагато краще проспiвав перший акт. Публiка оцiнила це. Але позаяк пропорцiйно зрiс i успiх Консуело, вiн, бачачи це пiдтвердження її переваги, залишився незадоволений собою й знову занепав духом. Вiд цієї хвилини все почало уявлятися йому в темному свiтлi. Андзолето здавалося, що його зовсiм не слухають, що глядачi, якi сидять поблизу, пошепки засуджують його, що навить його доброзичливцi, пiдбадьорюючи його за лаштунками, роблять це тiльки з жалостi. У всiх їхнiх похвалах вiн шукав якийсь iнший, прихований, неприємний для себе змiст. Корилла, до якої вiн в антракті зайшов у ложу, щоб дiзнатися про її думку, з удаваним занепокоєнням запитала, чи не хворий вiн.

– Звiдки ти це взяла? – роздратовано запитав вiн.

– Тому що голос твiй нинi звучить якось глухо й вигляд у тебе пригнiчений. Андзолето, любий, пiдбадьорся, напруж свої сили – вони паралiзованi страхом чи зневірою.

– Хiба я погано проспiвав свою вихiдну арiю?

– Набагато гiрше, нiж у першiй виставi! У мене так стиснувалося серце, що я боялася зомлiти.

– Одначе менi аплодували!

– На жаль!.. Втім, я дарма розчаровую тебе. Продовжуй, тільки намагайся, щоб голос звучав чистіше...

«Консуело, – думав він, – звичайно, хотіла дати мені гарну пораду. Сама вона у своїх учинках керується інстинктом, і це її вивозить. Але звідки в неї може бути досвід, як може вона навчити мене перемогти цю норавливу публіку? Слухаючи її порад, я приховую блискучі сторони свого таланту; а того, що я поліпшив манеру співу, ніхто й не помітив. Буду зухвалий як і раніше. Хіба я не бачив під час мого дебюту в будинку графа, що можу вразити навіть тих, кого не можу переконати? Визнав же в мені старий Порпора талант – щоправда, знаходячи на ньому плями! Так нехай же публіка схилиться перед моїм талантом і терпить мої вади!»

У другому акті він із шкури ліз, викидаючи неймовірні штуки. Його слухали з подивом. Деякі почали аплодувати, але їх змусили замовкнути. Більша частина публіки дивувалася, запитуючи себе, був тенор божественний чи огидний.

Ще трохи зухвалості – і, можливо, Андзолето вийшов би переможцем, але ця невдача так збентежила його, що він зовсім розгубився і ганебно провалив кінець партії.

У третьому акті він підбадьорився й вирішив діяти на свій розсуд, не дотримуючись порад Консуело: він пустив у хід найсвоєрідніші прийоми, найсміливіші музичні фокуси. І раптом – о, ганьба! – серед мертвої тиші, якою були зустрінуті ці розпачливі спроби, почулися свистки. Добра, великодушна публіка своїми оплесками змусила свистки замовк-

нути, але важко було не зрозуміти, що означала ця прихильність до людини й цей осуд артистові. Повернувшись до гри-мерної, Андзолето в люті зірвав із себе костюм і роздер його на шмаття. Тільки-но скінчився спектакль, він утік до Корилли й замкнувся з нею. Страшенна лють вирувала в ньому, і він вирішив утікати зі своєю коханкою хоч на край світу.

Три дні він не бачився з Консуело. Не те щоб він зненавидів її або охолов до неї: у глибині своєї знівеченої душі він так само ніжно її любив і смертельно страждав, не бачачи її, але вона вселяла йому якийсь жах. Він почував над собою владу цієї істоти, що своєю геніальністю знищувала його перед публікою, але разом з тим вселяла йому безмежну довіру й могла робити з ним усе, що завгодно. Сповнений сум'яття, він не в змозі був приховати від Корилли, наскільки він прив'язаний до своєї шляхетної нареченої і яким великим був її вплив на нього дотепер. Кориллу це глибоко засмутило, але вона знайшла в собі сили не показати цього. Вдаючи співчуття, вона викликала Андзолето на відвертість і, дізнавшись про його ревності до графа, зважилася на відчайдушний крок – тихенько довела до відома Дзустіньяні про свої стосунки з Андзолето. Вона розраховувала, що граф не пропустить нагоди сповістити про це предмету своєї пристрасті й, таким чином, для Андзолето буде відрізаний усякий шлях повернення до нареченої.

Просидівши цілий день сама у своїй убогій мансарді, Консуело спочатку здивувалась, а потім почала хвилюватися.

Коли ж і весь наступний день минув у марному очікуванні й смертельному занепокоєнні, вона, як тільки стало смеркати, накинула на голову товсту шаль (знаменита співачка не була тепер гарантована від пліток) і побігла до будинку, де жив Андзолето. Уже кілька тижнів, як граф надав йому в одному зі своїх численних будинків більш пристойне приміщення. Вона його не застала й дізналася, що він рідко ночує вдома.

Одначе це не навело Консуело на думку про зраду. Добре знаючи пристрасть свого нареченого до поетичного бурлакування, вона вирішила, що він, не зумівши звикнути до нового розкішного приміщення, імовірно, ночує в одному зі своїх колишніх пристановищ. Вона вже зважилася було вирушити на подальші пошуки, як біля дверей на вулицю зіткнулася віч-на-віч із Порпорою.

– Консуело, – тихо мовив старий, – даремно ти затуляєш від мене лице, я чув твій голос і, звичайно, не міг не впізнати його. Бідолашна, що ти тут робиш так пізно й кого ти шукаєш у цьому будинку?

– Я шукаю свого нареченого, – відповіла Консуело, беручи під руку старого вчителя, – і мені нема чого червоніти, зізнаючись у цьому моєму кращому другові. Знаю, що ви не співчуваєте моїй любові до нього, але я не маю сил вам брехати. Я страшенно хвилююся: я не бачила Андзолето після спектаклю вже цілих два дні. Боюся, чи не занедужав він.

– Занедужав? Він? – перепитав професор, знизуючи плечима. – Ходімо зі мною, бідолашне дитя, нам треба погово-

рити. Позаяк ти нарешті вирішила бути зі мною відвертою, я також буду відвертий з тобою. Обіприся на мою руку, і поговоримо дорогою. Вислухай мене, Консуело, і гарненько вникни в те, що я тобі скажу. Ти не можеш, ти не мушиш бути дружиною цього юнака. Забороняю тобі це іменем Бога живого, який уклав у моє серце батьківське почуття до тебе.

– О мій учителю, краще попросіть, аби я пожертвувала життям, ніж цією любов'ю! – сумно відповіла вона.

– Я не прошу, а вимагаю цього! – рішуче сказав Порпора. – Твій коханий – проклятий. Якщо ти зараз же не відмовишся від нього, він буде для тебе джерелом мук і ганьби.

– Шановний учителю, – мовила вона зі смутною, лагідною усмішкою, – ви ж не раз уже говорили мені це, і я марно намагалася послухатися вашої поради. Ви ненавидите бідолашного хлопчика. Але ви його не знаєте, і я переконана, що коли-небудь ви відмовитеся від свого упередження проти нього.

– Консуело, – почав професор іще більш рішучим тоном, – я знаю, що дотепер мої доводи були слабкі, а заперечення, можливо, й непереконливі. Я говорив з тобою як артист з артисткою й у нареченому твоєму бачив також тільки артиста. Зараз же я говорю з тобою як чоловік із жінкою й говорю про чоловіка. Ти – жінка, любиш невартого чоловіка, і я говорю це з повним переконанням.

– Боже мій! Андзолето невартий моєї любові! Він! Мій єдиний друг, мій покровитель, мій брат! Ах, ви не знаєте,

скільки він мені допомагав, як дбайливо ставився до мене із самого дитинства! Дозвольте вам усе, все розповісти. – І вона розповіла йому історію свого життя і своєї любові, що, по суті, було те саме.

Порпора був зворушений, але залишався непохитним.

– У всьому цьому, – мовив він, – я бачу тільки твою цнотливість, твою вірність, твою чесноту. Що ж стосується Андзолето, то я розумію, що йому необхідно було твоє товариство, твої уроки; адже, що ти там не говори, а за ту дещицю, що він знає й чого вартий, він має дякувати саме тобі. Це так само вірно, як і те, що твій цнотливий, непорочний коханий близький з усіма пропашими жінками Венеції, що він угамовує запалювану тобою пристрасть у вертепах розпусти й, задовольнивши її там, приходить до тебе лише для того, щоб скористатися твоїми знаннями.

– Будьте обережні у ваших словах, – задихаючись, мовила Консуело. – Я звикла вам вірити як Богові, шановний учителю, але я не хочу слухати вас, не хочу вірити тому, що ви говорите про мого Андзолето. Пустіть мене! – додала вона, намагаючись визволити свою руку з-під руки професора. – Ви просто вбиваєте мене!

– Ні! Я хочу вбити твою згубну любов, а тебе повернути до життя, відкривши тобі правду! – відповів старий, притискаючи руку дівчини до свого обуреного великодушного серця. – Я знаю, що я жорстокий, Консуело, але я не вмію бути іншим. Я вагався, я відтягав цей удар, наскільки було мож-

ливо. Я все сподівався, що очі твої розкриються й ти сама побачиш, що діється навколо тебе. Але життя не навчило тебе нічого, і ти, як сліпа, готова кинутися в прірву. Я не допущу цього – я втримаю тебе на краю прірви. Останні десять років ти була єдиною істотою, яку я любив і цінував. Ти не мусиш загинути! Ні, ні, не мусиш!

– Але, друже мій, мені не загрожує ніяка небезпека! Невже ви не вірите мені, коли я присягаюся вам усім святим, що не порушила обіцянки, даної мною матері перед її смертю? Андзолето теж дотримав слова. І якщо я ще не дружина його, то, значить, і не коханка.

– Але варто йому сказати слово, і ти будеш і тим і іншим!

– Так сама ж моя мати взяла з нас таку обіцянку!

– А тим часом зараз, уночі, ти йшла до людини, що не хоче й не може бути твоїм чоловіком...

– Хто вам це сказав?

– Хіба Корилла йому дозволить?..

– Корилла? Але що спільного між ним і Кориллою?

– Ми за два кроки від будинку цієї дівки... Ти шукаєш свого нареченого... Так ходімо за ним туди. Що? Вистачить у тебе на це мужності?

– Ні, ні! Тисячу разів ні! – скрикнула Консуело, ледве тримаючись на ногах і тулячись до стіни. – Не віднімайте в мене життя, шановний учителю, адже я ще зовсім не жила! Не вбивайте мене! Зрозумійте, ви ж мене вбиваєте!

– Ти мусиш випити цю чашу, – вів далі невблаганний ста-

рий. – Мені тут належить роль долі. Своєю лагідністю й по-
блажливістю я породжував тільки невдячних, а отже, і жа-
люгідних людей. Тепер я бачу: тим, кого я люблю, я маю го-
ворити чисту правду. Це єдина користь, яку може ще прине-
сти моє серце, що зсохло від горя та скам'яніло від страж-
дань. Жаль мені, моє бідолашне дитя, що в таку нещасливу
для тебе годину немає біля тебе більш м'якого, більш ніж-
ного друга. Але я такий, яким зробило мене життя, я маю
впливати на інших, і якщо я не можу відіграти їх сонячним
теплом, я мушу показувати їм правду при сяйві блискавки.
Отже, Консуело, між нами немає місця слабкості! Ходімо до
цього палацу! Я хочу, щоб ти застала Андзолето в обіймах
розпусної Корилли. Якщо ти не в змозі йти – я потягну тебе;
якщо впадеш – понесу. Коли в серці старого Порпори палає
вогонь божественного гніву, сили в нього знайдуться!

– Пощадіть, пощадіть! – закричала бліда як полотно Кон-
суело. – Залиште мені хоч сумнів... Дозвольте ще день...
один тільки день... вірити в нього. Я не готова до цього ка-
тування...

– Ні! Жодного дня, жодної години! – відрізав старий нев-
благанно. – Упустивши цю годину, я, мабуть, уже не зможу
наочно показати тобі істину, а тим днем, що ти випрошуєш у
мене, скористається цей негідник, аби знову засліпити тебе
неправдою. Ні, ти підеш зі мною! Я хочу цього, я наказую!

– Добре! Я піду! – мовила Консуело, почувуючи новий
приплив любові й сил. – Але піду тільки для того, щоб до-

вести вашу несправедливість і вірність мого нареченого. Ви ганебно помиляєтеся й хочете, щоб і я помилялася разом з вами! Ходімо ж, кате, ходімо, я не боюся вас!

Боячись, аби дівчина не передумала, Порпора схопив її за руку своєю жилавою, міцною, мов залізні обценьки, рукою й потяг у будинок, де жив сам. Тут, провівши її нескінченними коридорами і змусивши піднятися нескінченними сходами, він привів її на верхню терасу. Звідси, понад дахом нижчого й зовсім нежилого будинку, було видно палац Корилли. Він був темний од верху до низу, світилося лиш одне вікно, що виходило на похмурий, безмовний фасад нежилого будинку. Здавалося, що в це вікно нізвідки не можна заглянути, адже балкон, який виступав далеко вперед, заважав бачити знизу. На одному з ним рівні не було нічого, вище ж – лише дах будинку, де жив Порпора, але й із нього неможливо було заглянути в палац співачки. Одначе Корилла не знала, що на розі цього даху піднімався виступ, який утворював своєрідну нішу просто неба. І сюди професор із якоїсь властивої артистам примхи тікав щовечора від собі подібних, аби, сховавшись за широким димарем, милуватися зірками й обмірковувати свої музичні витвори на духовні або ж призначені для сцени сюжети. Таким чином, випадок відкрив професорові таємницю стосунків Андзолето й Корилли; для Консуело теж досить було глянути в напрямку, вказаному Порпорою, щоб побачити свого коханого в обіймах суперниці. Вона негайно ж відвернулася. Порпора, боячись, як би під вп-

ливом розпачу їй не зробилося зле, підхопив її під руку і – звідки тільки взялися сили! – майже зніс її на нижній поверх, до себе в кабінет, де поспішив зачинити двері й вікно, щоб зберегти в таємниці вибух розпачу, якого він очікував.

Розділ 20

Але ніякого вибуху не сталося. Консуело сиділа мовчазна й убита.

Порпора заговорив було з нею, але вона зробила знак, аби він ні про що її не запитував. Раптом вона підвелася, підійшла до клавесина, на якому стояв графин з холодною водою, і залпом, склянка за склянкою, спорожнила його. Потім, пройшовшись кілька разів по кімнаті, не проронивши ні слова, знову сіла напроти вчителя.

Суворий старий не зрозумів усієї глибини її страждання.

– Ну що? – сказав він. – Обдурив я тебе? Що ти думаєш тепер робити?

Болісне тремтіння пробігло її немов скам'янілим тілом, і, провівши рукою по чолу, вона мовила:

– Думаю нічого не робити, поки не зрозумію того, що трапилося.

– А що тобі треба ще зрозуміти?

– Усе, адже я зовсім нічого не розумію. Я сиджу тут у вас, силкуюся знайти причину свого нещастя – і не знаходжу. Що поганого зробила я Андзолето, аби він міг розлюбити мене? Яку вчинила провину, щоб він міг мене зневажати? Ви ж бо, звичайно, не можете відповісти мені на це, позаяк я сама, риючись у глибині своєї совісті, не в змозі відшукати ключ до цієї таємниці. О, це щось незбагненне! Мати моя вірила в

силу любовного зілля... Чи не чарівниця часом ця Корилла?

– Бідолашна дівчинко! – сказав професор. – Дійсно, тут справа не обійшлася без чарів, але ім'я їм – Марнославодство. Діє тут і отрута, і зветься вона Заздрістю. Корилла могла влити в нього цю отруту, але не вона створила його душу, здатну так усмоктувати її. Отрута вже була в порочній крові Андзолето. Зайва крапля її перетворила шахрая на зрадника, невдячного, яким він завжди був, – на клятвопорушника.

– Яке ж марнославодство? Яка заздрість?

– Марнославодство його в тім, аби всіх перевершити, перевершити й тебе, а сказана заздрість – до тебе, що затьмарила його.

– Та чи може це бути? Чи може чоловік заздрити перевагам жінки? Невже чоловік, який любить жінку, здатний ставитися зі злістю до її успіху? Виходить, є багато такого, чого я не знаю й що неспроможна зрозуміти.

– Ти ніколи й не зрозумієш цього, але на кожному кроці будеш зустрічатися з цим у житті. Ти дізнаєшся, що чоловік може заздрити таланту жінки, якщо він марнолюбний артист; дізнаєшся, що коханий може зі злістю ставитися до успіхів улюбленої жінки, якщо сфера їхньої діяльності – театр. Адже актор, Консуело, не чоловік, він – жінка. Він живе хворобливим марнослаством, думає тільки про задоволення свого марнославодства, працює, щоб сп'янятися марнослаством... Краса жінки шкодить йому, її талант затьмарює, применшує його власний. Жінка – його суперник, або,

вірніше, він – суперник жінки; у ньому вся дріб'язковість, усі примхи, вся вимогливість, усі смішні сторони кокетки. Такий характер більшості чоловіків, які подвизаються на сцені. Бувають, звичайно, великі винятки, але вони такі рідкісні, такі коштовні, що перед ними треба схилитись, їм варто виявляти більше поваги, ніж найвідомішим ученим. Андзолето не є винятком. Із усіх марнолюбних він наймарнолюбніший: ось у чому секрет його вчинків.

– Але яка незрозуміла помста! Який жалюгідний, дріб'язковий спосіб помсти! – мовила Консуело. – Як може Корилла втішити його в тім, що публіка в ньому розчарувалась? Якби тільки він одверто зізнався мені у своїх стражданнях... Адже варто було йому сказати одне слово, і я, можливо, зрозуміла б його, в усякому разі – поставилася б до нього зі співчуттям: стушувалася б, аби тільки поступитися йому місцем.

– Заздрісним душам властиво ненавидіти людей за те, що ті нібито віднімають у них щастя. А в любові чи не те ж саме? Хіба насолоди, даровані коханій істоті іншими, не видаються огидними? Твоєму коханому вселяє огиду публіка, що увінчує тебе лаврами, тоді як тобі вселяє ненависть суперниця, що дарує йому насолоду. Хіба не так?

– Ви висловили глибоку думку, шановний учителю, і я мушу в неї вникнути.

– Це істина! Андзолето ненавидить тебе за твій успіх на сцені, а ти ненавидиш його за ті насолоди, які йому дарує у своєму будуарі Корилла.

– Ні, я неспроможна ненавидіти його, і ви допомогли мені зрозуміти, що було б низько й ганебно ненавидіти мою суперницю. Виходить, усе питання в тій насолоді, якою вона його обдаровує і про яку я не можу думати без жаху, – чому, й сама не знаю. Але ж якщо цей злочин мимовільний, Андзолето тоді також не такий уже й винуватий, ставлячись із ненавистю до мого успіху.

– Ти готова все витлумачити так, аби знайти виправдання його поведженню й почуттям... Ні, Андзолето не такий безневинний і не так гідний поваги у своєму стражданні, як ти. Він обманює тебе, принижує тебе, тоді як ти прагнеш його виправдати. Втім, я зовсім не хотів будити в тобі ні ненависті до нього, ні злості, а тільки спокій і байдужість. Учинки цієї людини впливають з її характеру. Ти його ніколи не переробиш. Примирись із цим і думай про себе.

– Про себе? Тобто тільки про себе? Про себе, без надії, без любові?

– Думай про музику, про божественне мистецтво! Невже, Консуело, ти посмієш сказати, що любиш мистецтво тільки заради Андзолето?

– Я любила мистецтво й заради самого мистецтва. Але я ніколи не розділяла в думках ці дві нероздільні речі: своє життя й життя Андзолето. І коли цю невід'ємну половину мого життя буде від мене віднято, я не уявляю собі, як я зможу любити ще що-небудь.

– Андзолето був для тебе тільки ідеєю, якою ти жила; ти

заміниш її іншою – більш піднесеною, більш чистою, більш живлющою. Твоя душа, твій талант, уся твоя істота не буде більше під владою неміцного, оманного образу, ти досягнеш високий ідеал, вільний од земної оболонки, подумки піднесешся на небо й з'єднаєшся священними шлюбними узами із самим Богом!

– Ви хочете сказати, що я зроблюся черницею, як ви мені колись радили?

– Ні, це значило б обмежити твоє артистичне обдаровання одним жанром музики, а ти мусиш охопити все. Хоч би чому ти себе присвятила, хоч би де ти була, на сцені чи в монастирі, скрізь ти зможеш бути святою, небесною дівою, нареченою священного ідеалу!

– Те, що ви говорите, таке піднесене, таке сповнене таємничих образів. Дозвольте мені піти, шановний учителю. Я мушу зосередитися й зрозуміти себе.

– Цілком вірно, Консуело, ти мусиш зрозуміти себе. Дотепер ти не знала себе, віддаючи всю свою душу, всю свою майбутність істоті, у всіх відношеннях не вартій тебе. Ти не розуміла свого призначення, не бачила, що тобі немає рівних і що, значить, у тебе не може бути супутника в цьому світі. Тобі потрібна самотність, тобі потрібна повна свобода. Я не бажаю тобі ні чоловіка, ні коханця, ні родини, ні пристрасті, ні хай там яких уз. Ось як я завжди уявляв собі твоє майбутнє, ось як я розумів твій життєвий шлях. У той день, коли ти віддасися смертному, ти втратиш свою божественність. Ах,

якби Мінготті й Мольтені, мої знамениті учениці, мої великі творіння, послухалися мене, вони не мали б суперниць на землі! Але жінка слабка й цікава: марнославство засліплює її, суєтні бажання хвилюють, дивацтва захоплюють... Виникає питання, що дало їм задоволення цих поривів? Душевні бурі, втому, втрату або послаблення їхнього таланту! Хіба ти не хочеш перевершити їх, Консуело? Хіба в тебе немає прагнення, що ширяє вище всіх суєтних благ земних? Невже ти не захочеш заглушити в собі голос серця, щоб здобувати найпрекрасніший вінець, яким будь-коли було увінчано генія?

Довго ще говорив Порпора з виразністю і красномовством, яких мені не передати. Консуело слухала його, опустивши голову й спрямувавши погляд у землю. Коли, висловивши все, він замовк, вона мовила:

– Учителю, ви велика людина, але я занадто нікчемна, щоб зрозуміти вас. Мені здається, що ви ображаєте людську природу, засуджуючи найблагородніші пристрасті її. Мені здається, що ви хочете придушити інстинкти, вкладені в нас самим Богом, і ніби обожнюєте потворний, протиприродний егоїзм. Можливо, я зрозуміла б вас краще, коли б я була більш доброю християнкою; постараюся нею зробитися – ось усе, що я можу вам обіцяти.

Вона підвелася, щоб піти, спокійна на вид, але зі змученою душею. Порпора, цей великий композитор і неблаганно сувора людина, пішов проважати її додому. Дорогою він

продовжував напучувати її, але переконати так і не зміг. Усе-таки після розмови з ним їй стало трохи легше, тому що він відкрив їй широке поле для глибоких і серйозних роздумів. На їхньому тлі злочин Андзолето тьмянів, як окремий випадок, який послужив болісним, але значним початком нескінченних дум. Багато годин провела вона в молитві, сльозах і роздумах. І нарешті заснула із чуттям чистого сумління, сподіваючись на милосердя й поміч Бога.

Наступного дня Порпора зайшов до неї сказати, що призначено репетицію «Гіпермнестри» для Стефаніні, який буде співати замість Андзолето, бо той захворів – не підводиться з ліжка і скаржиться на втрату голосу. Першим бажанням Консуело було бігти до нього, щоб за ним доглядати.

– Позбав себе цього клопоту, – зупинив її професор, – Андзолето прекрасно себе почуває – така думка театрального лікаря. Ось побачиш, увечері він вирушить до Корилли. Але граф Дзустіньяні, який чудово розуміє, що все це значить, і не буде особливо сумувати, якщо молодий тенор припинить свої дебюти, заборонив лікареві виводити його на чисту воду й попросив добрягу Стефаніні ненадовго повернутися на сцену.

– Боже мій! Що ж задумав Андзолето? Невже він так занепав духом, що збирається кинути сцену?

– Так, сцену театру Сан-Самуеле. Через місяць він їде з Кориллою до Франції. Тебе це дивує? Він утікає від тіні, яку на нього кидає твій успіх; віддає свою долю в руки жінки,

менш небезпечної, а потім, звичайно, він кине її, як тільки перестане мати в ній потребу.

Консуело зблідла й притисла руки до серця, готового розірватися. Можливо, в ній жила ще надія повернути Ан-дзолето, можливо, вона збиралася, лагідно покартавши його, сказати йому, що краще сама піде зі сцени. Звістка ця була для неї ударом кинджала; думка, що вона більше не побачить того, кого так любила, не вкладалася в її голову.

– Це якийсь страшний сон! – скрикнула вона. – Мені треба піти до нього, нехай він пояснить мені, що значить уся ця бридня. Він не може виїхати із цією жінкою, – це було б для нього загибеллю. Я не можу допустити цього! Я утримаю його! Я поясню йому, у чому його істинні інтереси, якщо правда, що ніякі інші доводи на нього вже не діють... Ходімо зі мною, шановний учителю! Не можна ж кинути його так.

– Я сам кину тебе, і кину назавжди, – закричав обуре-но Порпора, – якщо ти допустиш таку малодушність! Благати цього негідника! Відвойовувати його в якоїсь Корилли! О свята Цециліє, бережися свого циганського походження й намагайся побороти в собі безрозсудні мандрівні інстинкти! Ходімо, тебе чекають на репетиції. А сьогодні ввечері ти насолодишся співом із таким майстром своєї справи, як Стефаніні. Ти побачиш артиста освіченого, скромного й великодушного.

Порпора потяг її до театру, і тут уперше Консуело зрозуміла весь жах життя артиста – цю залежність од публіки,

вічну необхідність заглушати власні почуття, придушувати власні хвилювання для того, щоб постійно зображувати чужі почуття й викликати емоції в інших. Ця репетиція, потім перевдягання і сам спектакль були для неї справжнім катуванням. Андзолето не з'являвся. Через день їй довелося виступити в комічній опері Галуппі «Arcifanfano, re de'matti»⁹⁰. Річ цю ставили заради Стефаніні, який чудово виконував у ній комічну роль. Консуело змушена була смішити тих, у кого раніше викликала сльози. Затаївши в грудях смертельну тугу, вона все-таки умудрилася бути блискучою, чарівною й навіть забавною. Двічі-тричі ридання починали душити її, але вони перетворювалися на неприродну веселість, яка злякала б тих, хто міг би зрозуміти її причину. Повернувшись до своєї гримерної, вона впала в істерику. Публіка голосно вимагала її, бажаючи влаштувати їй овацію. Позаяк вона все не виходила, здійснювся страшний гамір, глядачі поривалися ламати лавки, перелазити через рампу... Стефаніні прийшов за нею й, напіводягнену, розпатлану, бліду як смерть, потяг на сцену, де її буквально засипали квітами. Хтось кинув до її ніг лавровий вінок, і вона змушена була нагнутися, щоб його підняти.

– Дикі звірі! – шепотіла вона, повертаючись за лаштунки.

– Красуне моя, – сказав їй старий співак, підтримуючи її під руку, – ти зовсім хвора. Але оці дрібниці, – додав він, простягаючи їй цілий сніп квітів, підібраних для неї, – чудо-

⁹⁰ «Арцифанфано, король божевільних» (итал.).

дійний засіб од усіх недуг. Почекай, звикнеш, і прийде час, коли ти будеш почувати нездоров'я й утому тільки в ті дні, коли тебе забудуть увінчати лаврами.

«До чого вони пусті й нікчемні!» – подумала бідолашна Консуело.

Повернувшись до своєї гримерної, вона впала непритомна на ложе із квітів, підібраних на сцені і кинутих абияк на софу. Камеристка побігла за лікарем. Граф Дзустіньяні на кілька хвилин залишився наодинці із прекрасною співачкою, блідою і надломленою, мов гілки жасмину, в якому вона потопала. Схвильований і сп'янілий із пристрасті, Дзустіньяні зовсім втратив розум і в божевільному пориві кинувся цілувати її, думаючи своїми пестощами привести її до тями. Але перший же дотик його губ до чистих губ Консуело розбудив відразу в неї. Опритомнівши, вона відіпхнула його, немов змію.

– Геть! – крикнула вона, мовби в маренні. – Геть любов, пестощі, солодкі слова!.. Мені не треба ні любові, ні чоловіка, ні родини, ні коханця. Учителю мій має рацію: воля, самотність, високий ідеал, слава!..

І тут вона вибухнула такими несамовитими риданнями, що переляканий граф кинувся на коліна й почав її заспокоювати. Але він не міг знайти слів розради для цієї змученої душі, а його бурхлива пристрасть, що дійшла цієї хвилини до краю, мимоволі рвалася назовні. Йому занадто добре був зрозумілий розпач обманутої любові. Він заговорив

їй про свої почуття з наснагою людини, що не втратила ще сподівання на взаємність. Консуело начебто слухала його: розгублено посміхаючись, вона машинально визволила з його руки свою, і в цій посмішці графові привидівся проблиск надії. Деякі чоловіки виявляють бездоганний такт і велику проникливість у світських відносинах, але нічого не тямлять в інших стосунках. З'явився лікар і прописав заспокійливі краплі, що входили тоді в моду. Потім Консуело закутали в мантилю й віднесли в гондолу. Граф також увійшов туди разом зі співачкою, підтримуючи її й продовжуючи нашіптувати їй слова любові, які здавалися йому такими красномовними й переконливими, що він не переставав сподіватися на успіх. Через чверть години, бачачи, що Консуело ніяк не відгукується на всі його вияви почуттів, граф почав благувати її сказати йому хоч слово, подарувати хоч один погляд.

– На що ж мені відповідати? – мовила Консуело, ніби опам'ятавшись од сну. – Я нічого не чула.

Дзустіньяні спершу розгубився, але незабаром у нього майнула думка, що все-таки не треба упускати нагоди: йому здавалося, що зараз, коли Консуело в такому пригніченому стані духу, від неї можна домогтися більшого, ніж коли вона буде володіти собою й своїми думками. Знову заговорив він про свою любов, і знову відповіддю на його слова було те ж мовчання, та ж розгубленість. Усі його намагання обійняти й поцілувати її зустрічали незмінний опір, однак це робилось інстинктивно, – для гніву в неї не було сил. Коли гондола

причалила, Дзустіньяні спробував ще на хвилину затримати Консуело, все ще сподіваючись домогтися від неї хоч одного слова, що подає надію.

– Вибачте, синьйоре графе, – нарешті мовила вона лагідно, але байдуже. – Я зараз страшенно слаба й погано вас слухала, але зрозуміла все. Так, я прекрасно вас зрозуміла. Дайте мені ніч на роздуми, дайте мені прийти до тям! А завтра, так... завтра я вам відповім одверто.

– Завтра! О люба Консуело! Та це ж ціла вічність! Але я готовий скоритись, якщо ви дозволите мені сподіватися, що принаймні ваша дружба...

– Так! так! Ви можете сподіватися, – дивним тоном відповіла Консуело, виходячи на берег. – Але не йдіть за мною, – додала вона, владним жестом указуючи йому на гондолу, – інакше вам уже ні на що буде сподіватися.

Сором і обурення повернули їй сили, але то було нервове, гарячкове піднесення, що вилилося, коли вона стала підніматися сходами, в якийсь страшний, уїдлиний сміх.

– Ви дуже веселі, Консуело! – почувся в темряві голос, при звуку якого вона ледь не знепритомніла. – Вітаю вас із таким веселим настроєм!

– О так! – скрикнула вона, із силою схопивши Андзолето за руку й швидко піднімаючись із ним до себе в кімнату. – Дякую тобі, Андзолето, ти маєш рацію, вітаючи мене: я дійсно весела, так, так, безмірно весела!

Андзолето, очікуючи її, вже встиг засвітити лампу; і ко-

ли блакитнувате світло впало на їхні змучені обличчя, вони злякалися одне одного.

– Ми дуже щасливі, чи не так, Андзолето? – різко сказала вона, гірко посміхнувшись, і сльози так і потекли в неї з очей. – Скажи, що ти думаєш про наше щастя?

– Я думаю, Консуело, – відповів він із сумною посмішкою, хоча очі його при цьому залишалися сухими, – що нам було не дуже легко на нього погодитись, але що зрештою ми з ним звикнемося.

– Мені здається, ти чудово звикся з будуаром Корилли.

– А ти, я бачу, зовсім освоїлася з гондолою пана графа.

– Пана графа? Тобі, виходить, було відомо, Андзолето, що граф хоче зробити мене своєю коханкою?

– І щоб не заважати тобі, моя мила, я скромно відійшов.

– Ах, ти знав це? І вибрав цей момент, щоб мене кинути?

– Хіба я недобре вчинив? Хіба ти незадоволена своєю долею? Граф – чудовий коханець! Куди ж було суперничати з ним нещасному, проваленому дебютантові!

– Порпора мав рацію: ви негідник! Ідіть звідси! Ви не варті того, щоб я перед вами виправдовувалась, і, мені здається, я була б ображена вашим жалем. Чуєте? Ідіть! Але, ідучи, знайте, що ви можете дебютувати у Венеції й навіть повернутися з Кориллою до Сан-Самуеле: ніколи дочка моєї матері не з'явиться більше в цьому мерзенному балагані, що величається театром!..

– Виходить, дочка вашої матері, циганки, збирається зоб-

ражувати знатну даму на віллі Дзустіньяні, на березі Бренти⁹¹? Що ж, це блискуче майбутнє, і я дуже радий за вас!

– О, моя люба матінко! – скрикнула Консуело, кидаючись на коліна біля свого ліжка й ховаючи лице в ковдру, яка свого часу слугувала смертним покривалом циганці.

Андзолето був наляканий і вражений розпачем Консуело, жахливими риданнями, що розривали їй груди. Докори сумління раптово прокинулися в ньому з бурхливою невтримністю, і він кинувся до своєї подруги, щоб обійняти її й підняти з підлоги; але тут вона сама схопилася на ноги й, відштовхнувши його від себе з невластивою їй силою, випхала за двері, кричачи йому вслід:

– Геть звідси! Геть із мого серця! Геть із моєї пам'яті! Прощай! Прощай назавжди!

Андзолето прийшов до неї з жорстокими й егоїстичними намірами. Однак це було краще, що він міг придумати. Не почувавши в собі сил розлучитися з Консуело, він знайшов спосіб усе примирити: розповісти їй про небезпеку, що загрожує з боку закоханого Дзустіньяні, і тим самим змусити її покинути театр. Його план, звичайно, віддавав належне чистоті й гордості Консуело. Він прекрасно знав, що вона не здатна ні на які компроміси, не здатна користуватися заступництвом, через яке могла б червоніти. У його злочинній і порочній душі все-таки жила непохитна впевненість у добродішності Консуело; він знав, що застане її такою ж цнотли-

⁹¹ *Брента* – ріка, що впадає у Венеціанську затоку.

вою, вірною й відданою, якою залишив кілька днів тому. Але як сполучити це схиляння перед нею, бажання залишатись її нареченим і другом з твердим наміром продовжувати свої стосунки з Кориллою? Річ у тім, що він хотів разом з коханою повернутися на сцену. І, звичайно, у такий момент, коли його успіх цілком був у руках Корилли, не могло бути й мови про те, щоб розлучитися з нею. Цей зухвалий і підлий план остаточно дозрів у його голові, а до Консуело він ставився так, як італійські жінки ставляться до мадонн: у час каяття вони благають їх про прощення, а коли грішать, завішують їхній лик фіранкою.

Одначе, коли він побачив її в комічній ролі на сцені, такою блискучою й на вигляд такою веселою, в душу його закрався страх, що він втратив занадто багато часу на обмірковування свого плану. Побачивши, що вона ввійшла в гондолу графа, а потім почувши її істеричний сміх і не відчувши в ньому всього розпачу змученої душі, він вирішив, що спізнився, – і в ньому закипіла страшна досада. Але коли вона, обурена його образами, з презирством вигнала його, він знову відчув до неї повагу, змішану зі страхом, і довго стояв на сходах, а потім блукав берегом, очікуючи, що вона його покличе. Він наважився навіть постукати до неї й, стоячи за дверима, благати про прощення; але німа тиша панувала в кімнаті, куди йому вже ніколи не судилося ввійти разом із Консуело. Збентежений і пригнічений, пішов він до себе, маючи намір наступного дня повернутися знову й домогтися

більшого успіху.

«Так чи інакше, – говорив він собі, – план мій буде здійснено: вона знає про любов графа, справу наполовину зроблено».

Змучений утомою, Андзолето довго спав наступного ранку, а після полудня вирушив до Корилли.

– Приголомшлива новина! – вигукнула вона, розкриваючи йому обійми. – Консуело виїхала!

– Виїхала? З ким? Куди?

– До Відня, куди її відправив Порпора й куди сам він збирається їхати за нею слідом. Усіх нас обдурило це хитре дівчисько: його було запрошено на імператорську сцену, де Порпора ставить свою нову оперу.

– Виїхала! Виїхала, не сказавши мені жодного слова! – закричав Андзолето, кидаючись до дверей.

– О! Тепер тобі вже не знайти її у Венеції! – злобливо сміючись і тріумфально дивлячись на нього, мовила Корилла. – Вдосвіта вона сіла на корабель і вирушила до Пеллестрини. Зараз вона вже далеко. Дзустіньяні, якого вона обдурила (він уважав, що користується в неї успіхом), просто в нестямі, занедужав навіть. Щойно за його дорученням був у мене Порпора, він просив мене співати сьогодні ввечері. Стефаніні, якого театр страшно стомив і який жадає відпочити, нарешті, у своїй віллі, мріє, щоб ти відновив свої дебюти. Отже, знай: завтра тобі належить знову виступити в «Гіпермнестрі». Зараз я йду на репетицію, на мене чекають. Якщо ти

мені не віриш, піди прогуляйся містом – сам переконаєшся в істинності моїх слів.

– О фуріє! Ти перемогла! – скрикнув Андзолето. – Але ти вбиваєш мене!

І він упав непритомний на перський килим куртизанки.

Розділ 21

У найнезручнішому становищі після втечі Консуело опинився граф Дзустіньяні. Давши привід думати й говорити всій Венеції, що буцімто діва, яка дебютувала, – його коханка, як міг він без шкоди для свого самолюбства пояснити її блискавичне, таємниче зникнення тепер – ледве він освідчився їй?

Щоправда, декому спадало на думку, що граф, ревнуючи свій скарб, заховав співачку в одній зі своїх заміських вілл. Але коли Порпора із властивою йому суворою правдивістю розповів, що його учениця в Німеччині й чекатиме там на його приїзд, людям залишалось тільки сушити собі голову над причинами такого дивного вчинку. Граф, аби обдурити оточуючих, робив вигляд, начебто анітрошки не здивований і не ображений, але прикрість, мимо його волі, проривалася назовні, і всім стало ясно, що успіху в Консуело, з яким його вітали, ніколи не існувало. Незабаром більша частина істини виплила назовні: довідалися й про зраду Андзолето, і про суперництво Корилли, і про розпач бідолашної іспанки, яку всі заходилися гаряче й щиро жаліти.

Першим бажанням Андзолето було бігти до Порпори, але старий суворо відштовхнув його.

– Облиш мене розпитувати, марнолюбний юначе, безсердечний і невірний, – відповів йому з обуренням професор, –

ти ніколи не був вартий любові цієї найшляхетнішої дівчини й ніколи не дізнаєшся від мене, що з нею сталося. Я докладу всіх зусиль, аби сховати від тебе її слід; якщо ж коли-небудь ви випадково зустрінетеся – сподіваюся, що образ твій настільки зітреться з її серця й пам'яті, наскільки я цього хочу й домагаюся.

Від Порпори Андзолето вирушив на Кортє-Мінеллі. Кімнату Консуело було вже здано новому мешканцеві й усю заставлено предметами його виробництва. Це був робітник, який виготовляв дрібні вироби зі скла. Він давно жив у цьому будинку й тепер весело перетягав сюди свою майстерню.

– А, це ти, синку! – звернувся він до юного тенора. – Певно, зайшов провідати мене в новому приміщенні? Славно тут у мене буде, і дружина рада-радісінька, що тепер зможе розмістити внизу дітвору. Ти що дивишся? Чи не забула чого, бува, Консуеліна? Шукай, милий, дивися гарненько! Я за це в образі не буду.

– А куди ж поділи її меблі? – запитав Андзолето. У нього защеміло серце, коли він побачив, що в цьому місці, пов'язаному з найкращими, найчистішими радощами його колишнього життя, не залишилося від Консуело ніякого сліду.

– Меблі внизу, у дворі. Вона подарувала їх старій Агаті. І добре зробила: баба бідна й хоч трошки вторгує за них. Так, Консуело завжди була добра. Вона не тільки нікому не заборгувала, але, ідучи, ще всіх потроху обдарувала. Тільки розп'яття й узяла із собою. Але все-таки якось дивно вона

виїхала: серед ночі, нікого не попередивши. Вдосвіта з'явився пан Порпора, розпорядився всім, немов за заповітом. Усі сусіди жалкували за нею й тільки втішалися тим, що тепер вона, мабуть, буде жити в якому-небудь палаці на Великому каналі, – адже вона стала багатою, важливою синьйорою. Я завжди говорив, що вона зі своїм голосом далеко піде. А вже скільки вона працювала! Коли ж весілля, Андзолето? Сподіваюся, ти мене не обминеш – візьмеш у мене побільше дрібничок, аби обдарувати дівчат нашого кварталу?

– Звичайно, звичайно, – промимрив, розгубившись, Андзолето.

Зі смертельною тугою в душі вискочив він у двір, де в цей час місцеві кумоньки продавали з аукціону ліжко й стіл Консуело, – ліжко, на якому стільки разів він бачив її сплячою, стіл, за яким вона завжди сиділа, розбираючи ноти...

– Боже мій! Від неї вже нічого не залишилось, – мимоволі вирвалося в нього, і він утік, заламуючи руки.

У цю хвилину він готовий був заколоти Кориллу.

Через три дні вони з Кориллою з'явилися на сцені, і обох їх було жорстоко освистано. Довелося навіть, не закінчивши вистави, опустити завісу. Андзолето був у нестямі від люті, Корилла – незворушна.

– Ось до чого довело мене твоє протегування! – сказав він їй погрозливым тоном, коли вони залишилися наодинці.

– Не багато ж треба, щоб засмутити тебе, бідолашний хлопчику, – з дивним спокоєм відповіла йому примадонна, –

видно, що ти зовсім не знаєш публіки й ніколи не наражався на її примхи. Я до того була впевнена у провалі, що навіть не потрудилася повторити роль; тебе ж не попередила тільки тому, що знала – у тебе не вистачить хоробрості вийти на сцену, якщо ти знатимеш заздалегідь, що тебе освищать. А тепер тобі треба знати, що нас очікує попереду: наступного разу до нас поставляться ще гірше; можливо, три, чотири, шість, вісім вистав пройдуть у такий спосіб. Але серед цих бур викується партія на нашу користь. Якби ми були найнезначнішими акторчиками на світі, дух суперечності й незалежності однаково створив би нам завзятих прихильників. Є багато людей, які уявляють, що вони стануть поважнішими, ображаючи інших; але чимало й таких, які вважають, що заступаючись за інших, вони цим підносять себе. Після десятка вистав, коли театральна зала являтиме собою бойовище свистків і оплесків, невіддатливі знесиляться, упертюхи надмуться, і ми з тобою вступимо в нову еру. Та частина публіки, що нас підтримувала, сама не знаючи як слід чому, буде слухати нас доволі холодно. Це буде мовби нашим новим дебютом. І отут-то нам з тобою потрібно буде захопити, заповонити слухачів! Під цей момент я пророкую тобі великий успіх, любий Андзолето: злі чари, що тяжіли над тобою, встигнуть розвіятися, ти потрапиш в атмосферу доброзичливості й похвал, і це вдихне в тебе колишні сили. Згадай враження, яке ти справив, коли вперше співав у Дзустіньяні. Ти не встиг тоді закріпити свою перемогу: більш блискуча

зірка затьмарила тебе; але ця зірка зникла за обрієм, і тепер готуйся підвестися зі мною в емпірей!

Усе сталося так, як напроорочила Корилла. Дійсно, протягом декількох днів обом коханцям довелося дорого розплачуватися за втрату, понесену публікою в особі Консуело. Але їхня зухвала впертість перед бурею виснажила гнів публіки, занадто лютий, аби бути довговічним. Дзустіньяні підтримував Кориллу. З Андзолето справа стояла трохи інакше. Після багаторазових безуспішних спроб запросити до Венеції нового тенора, – театральний сезон у цей час майже завершувався й ангажементи з усіма театрами Європи були вже укладені, – графові довелося залишити юнака як борця в цьому змаганні між його театром і публікою. Репутація театру була занадто блискуча, щоб можна було втратити її через того або іншого артиста; такі дрібниці не могли знищити освячених часом традицій. Всі ложі було абиновано на сезон. У них дами, так само як завжди, приймали гостей і так само, за звичаєм, базікали. Справжні шанувальники музики якийсь час продовжували дутися, але їх було занадто мало, щоб це могло бути помітно. Та зрештою й шанувальникам набридло злобувати. І одного прекрасного вечора Кориллу, яка виконала із запалом свою арію, було одноставно викликано слухачами. Вона з'явилася, тягнучи за собою Андзолето, якого зовсім не викликали. Він, здавалося, скромно й боязко поступався милому насильству. Тут і на його долю випали оплески. А наступного дня викликали його само-

го. Словом, не минуло й місяця, як Консуело, що блиснула подібно до блискавки на літньому небі, було забуто. Корилла робила фурор як і раніше, але заслуговувала його, мабуть, іще дужче: суперництво додало їй вогню, а любов – почуття. Андзолето ж хоча й не позбувся своїх вад, зате навчився виявляти свої безперечні достошства. До недоліків звикли, достоштвами захоплювалися. Його чудова зовнішність зачаровувала жінок, він став найбажанішим гостем у салонах, а ревності Корилли надавали залицанням до нього ще більшу гостроту. Клоринда також виявляла на сцені свої здібності, тобто незграбну красу й непомірно дурну чуттєвість, що являла інтерес для певного сорту глядачів. Дзустіньяні, щоб забутися, – засмучення його було доволі серйозним, – зробив Клоринду своєю коханкою, обсилав її діамантами, випускав на перші ролі, сподіваючись замінити нею Кориллу, яку на наступний сезон було запрошено до Парижа.

Корилла ставилася без усякої злості до цієї суперниці, що не являла для неї ні тепер, ні в майбутньому ніякої небезпеки. Їй навіть робило приємність висувати цю холодну, нахабну бездарність, яка ні перед чим не зупинялася. Тепер ці дві істоти, живучи в цілковитій злагоді, тримали у своїх руках усю адміністрацію. Вони не допускали в репертуар жодної серйозної речі; мстилися Порпорі, не приймаючи його опер і з блиском висуваючи найнедостойніших його суперників. Із незвичайною одностайністю шкодили вони тим, хто їм не подобався, і всіляко захищали тих, хто перед ними плазу-

вав. Завдяки їм цього сезону у Венеції захоплювалися зовсім нікчемними творами, забувши справжні, великі творіння мистецтва, що панували тут раніше.

Андзолето серед своїх успіхів і благополуччя, – граф уклав з ним контракт на досить вигідних умовах, – почував глибоку відразу до всього і знемагав під гнітом свого жалюгідного щастя. Він збуджував жалість, коли знехотя йшов на репетицію, ведучи під руку тріумфуючу Кориллу, – як і раніше божественно красивий, але блідий, стомлений, із нудьгуючим і самовдоволеним виглядом людини, що приймає поклоніння, але розбитої, розчавленої вагою так легко зірваних нею лаврів і мирт. Навіть на сцені, граючи зі своєю палкою коханкою, він своїми красивими позами й зухвалою томливістю всіляко виявляв байдужість до неї.

Коли вона пожирала його очима, він усім своїм виглядом немов говорив публіці: «Не думайте, що я відповідаю на її любов. Навпаки, той, хто мене позбавить од неї, зробить мені велику послугу».

Справа в тому, що Андзолето, розпещений і розбещений Кориллою, обертав тепер проти неї самої егоїзм і невдячність, з якими вона привчила його ставитися до всіх інших людей. У душі його, незважаючи на всі пороки, жило одне чисте, справжнє почуття – невикорінна любов до Консуело. Завдяки вродженому легкодумству він міг відволікатися, забуватись, але вилікуватись од цієї любові не міг, і серед найпідлішої розпусти любов ця була для нього докором

і катуванням. Він зраджував Кориллу без розбору: сьогодні – із Клориндою, щоб тайкома помститися графові, завтра – з якою-небудь відомою світською красунею, а там – із нечупарою зі статисток. Йому нічого не варто було з таємничого будуара світської дами перенестися на божевільну оргію й від несамовитих пестощів Корилли – на веселий, розгульний бенкет. Здавалося, він хоче заглушити цим усяку згадку про минуле. Але серед усього цього божевілля всюди по п'ятах впливала за ним примара, і коли по ночах йому траплялося зі своїми гучними товаришами по чарці пропливати в гондолі повз темні халупи Кортє-Мінеллі, він ніколи не міг стриматися від ридань.

Корилла, що довго терпіла образливе ставлення Андзоле-то і, як узагалі всі ниці натури, була схильна любити саме за презирство до себе та образи, все-таки стала вважати обтяжливою цю згубну пристрасть. Вона все тішила себе надією, що поневолить, приручить цю непокірливу істоту, і з жорстокістю докладала зусиль для цього, приносячи в жертву все; але, переконавшись, що їй ніколи цього не домогтися, зненавиділа його й намагалася помститись йому власними пригодами. Якось уночі, коли Андзоле-то з Клориндою блукали в гондолі по Венеції, він помітив іншу гондолу, яка обігнала їх на великій швидкості; погашений ліхтар указував, що там відбувається таємне любовне побачення. Він не звернув на це уваги, але Клоринда, що, боячись бути впізнаною, завжди була насторожі, прошепотіла йому:

– Накажи гребти повільно – це гондола графа, я впізнала гондольєра.

– У такому разі її треба наздогнати: мені хочеться довідатись, якою зрадою граф платить сьогодні за твою.

– Ні! Ні! Повернемо назад! – наполягала Клоринда. – У нього такий зіркий зір і такий тонкий слух! Не будемо йому заважати.

– Гей, налягай на весла! – крикнув Андзолето своєму гондольєрові. – Я хочу наздогнати оту гондолу, попереду.

Незважаючи на жах і благання Клоринди, наказ цей був миттєво виконаний. Обидві гондоли майже торкнулись одна одної. І в цю хвилину до вух Андзолето долинув погано стримуваний сміх.

– Прекрасно! – сказав він. – Справедливість перемагає! Це Корилла насолоджується вечірньою прохолодою з паном графом!

Із цими словами Андзолето скочив на ніс своєї гондоли і, вихопивши з рук гондольєра весло, став посилено гребти. Як оком змигнути він наздогнав графську гондолу й зачепив її. Тут, чи тому, що серед вибухів сміху Корилли він почув своє ім'я, чи на нього найшло божевілля, він голосно мовив:

– Люба Клориндо, ти, безперечно, найкрасивіша, найбожнюваніша жінка у світі.

– Я щойно це саме говорив Кориллі, – промовив граф, показуючись із-під навісу своєї гондоли й надзвичайно невимушено наближаючись до сусідньої. – А тепер, коли наші про-

гулянки завершено, ми, як чесні люди, що володіють рівноцінними скарбами, можемо зробити обмін.

– Пан граф відплачує належним чином за мою чесність, – у тому ж тоні відповів Андзолето. – Якщо його ясновельможність зволить, я запропоную йому руку, щоб він міг, перейшовши сюди, взяти своє добро там, де він його знайде.

Невідомо, з яким наміром – можливо, бажаючи виявити своє презирство й познущатися над Андзолето та їхніми спільними коханками, – граф простягнув було руку, щоб опертися на руку юнака, але молодий тенор, розлютований, тремтячи від ненависті, з розмаху стрибнув у гондолу графа і з диким вигуком: «Жінка за жінку, *гондола за гондолу*, пане графе!» – миттю перевернув її.

Кинувши потім свої жертви напризволяще й надавши можливість приголомшеній Клоринді розплутувати наслідки цієї пригоди, Андзолето дістався вплав протилежного берега і щодуху кинувся бігти темними звивистими вуличками до себе додому. Тут, моментально переодягнувшись і забравши з собою всі гроші, які були в нього, він вибіг з будинку й кинувся в перший-ліпший готовий до відплиття баркас. Несучись на ньому до Трієста, дивлячись, як куполи та дзвіниці Венеції поступово зникають у досвітній імлі, Андзолето навіть ляснув пальцями, відчуваючи сп'яніння від здобутої перемоги.

Розділ 22

Серед західних відрогів Карпатських гір, які відокремлюють Чехію від Баварії й носять у цих місцях назву Bohemer-Wald (Богемський Ліс), ще височів років сто тому старий, дуже великий замок, що називався, не знаю згідно з якою легендою, замком Велетнів. Хоча він здалеку й схожий був на стародавню фортецю, але тепер являв собою лише панську садибу, оздоблену всередині у стилі Людовіка XIV, що вже тоді застарів, але все-таки залишався пишним і шляхетним. Феодальну архітектуру також було піддано доволі вдалим переробкам у тих частинах будинку, де жили графи Рудольштадти, власники цього багатого маєтку.

Ця родина, чеська за походженням, онімечила своє прізвище, зрікшись Реформації в найтрагічніший момент Тридцятилітньої війни⁹². Їх доблесний і шляхетний предок, непохитний протестант, був по-звірячому вбитий бандами солдатів-фанатиків на горі, недалеко від замку. Його вдова, родом саксонка, врятувала життя і статки своїх малих дітей, перейшовши в католицтво й доручивши виховання нащадків Рудольштадта єзуїтам. Через два покоління, коли над без-

⁹² ...онімечила своє прізвище... в найтрагічніший момент Тридцятилітньої війни. – Маються на увазі переслідування протестантів, після поразки чехів у битві при Білій горі (1620). Тридцятилітня війна, що сплюндрувала і спустошила країни Центральної Європи, тривала з 1618 по 1648 рік.

мовною й пригнобленою Чехією остаточно утвердилось австрійське ярмо, а слава й нещастя Реформації, здавалося, були забуті, графи Рудольштадти продовжували жити у своєму маєтку, як благочестиві християни й вірні католики, замож-но, але скромно, як добрі аристократи й віддані слуги Марії-Терезії⁹³. У давні часи вони виявили чимало доблесті й відваги на службі в імператора Карла VI. І тому всіх дивувало, що останній представник цього знатного й доблесного роду, молодий Альберт, єдиний син графа Християна Рудольштадта, не взяв участі в щойно завершеній війні за престолонаслідування⁹⁴ й досяг тридцятирічного віку, не спізнавши й не шукаючи іншої честі й слави, крім тої, яку мав за народженням і станом. Таке дивне поведження збудило підозру імператриці: а чи не є він одностороннім ворогом? Але коли граф Християн удостоївся честі прийняти імператрицю у своєму замку, він зумів дати їй з приводу поведження сина пояснення, що, напевно, цілком її задовольнили. Зміст бесі-

⁹³ *Марія-Терезія* (1717—1780) – австрійська імператриця (1740—1780). До 1765 р. співправителем Марії-Терезії був її чоловік Франц-Стефан Лотаринзький, а з 1765 – її син Йосиф (пізніше імператор Йосиф II).

⁹⁴ ...в щойно завершеній війні за престолонаслідування. – Йдеться про війну за австрійську спадщину. Війна почалася 1740 р. після смерті Карла VI, який, за відсутності чоловічого потомства, залишив усі володіння Марії-Терезії. Права останньої почали заперечувати європейські монархи, що перебували в спорідненості з Габсбурзьким домом, а також Фрідріх II, який претендував на австрійську провінцію Сілезію. На боці Австрії виступили Англія, Голландія, а також Росія. У війні за австрійську спадщину, що тривала до осені 1748 р., брала участь більшість європейських держав.

ди Марії-Терезії з графом Рудольштадтом залишився загадкою для всіх. Якась дивна таємниця огортала домівку цієї набожної й щедрої на добродійність родини, яку майже ніхто із сусідів не відвідував уже років десять; ніякі справи, ніякі розваги, ніякі політичні заворушення не могли змусити Рудольштадтів виїхати зі свого маєтку. Вони платили щедро й безмовно всі військові податки, не виявляючи ніякого хвилювання з приводу небезпеки і нещастя, які загрожували країні в цілому, і, здавалося, жили якимось своїм життям, відмінним од життя інших аристократів, що викликало недовіру до них, хоча їхня діяльність виявлялася тільки в добрих і шляхетних учинках. Не знаючи, чим пояснити це безрадісне, відособлене життя графів Рудольштадтів, їх звинувачували то в мізантропії, то в скнарості. Але оскільки поводження їх спростовувало на кожному кроці й те й інше, то залишалося тільки дорікати їм за апатичність і холодність. Говорили, начебто граф Християн не побажав наражати на небезпеку життя свого єдиного сина й останнього представника роду в цих згубних війнах, а імператриця погодилася прийняти замість його військової служби грошову суму, достатню, щоб спорядити цілий гусарський полк. Аристократичні дами, які мали дочок-наречених, говорили, що граф учинив дуже добре; коли ж вони дізналися, що граф Християн збирається, очевидно, одружувати сина з дочкою свого брата, барона Фрідріха, і що юна баронеса Амалія вже вийшла з монастиря в Празі, де виховувалась, і житиме відтепер у зам-

ку Велетнів, біля свого двоюрідного брата, – ці дами в один голос заявили, що замок Рудольштадтів – це вовчий барліг, а мешканці його нетовариські й дикі, одне гірше за іншого. Лише кілька непідкупних слуг і відданих друзів знали сімейну таємницю та свято зберігали її. Якось увечері ця поважна родина сиділа за столом, щедро заставленим дичиною й тими ситними стравами, якими в той час іще харчувалися наші предки в слов'янських землях, хоча вишуканість двору Людовіка XV уже змінила звички більшої частини європейської аристократії. Величезний камін, де палали товсті дубові колоди, поширював тепло у величезній похмурій залі. Граф Християн щойно прочитав гучним голосом молитву, яку решта членів родини вислухали стоячи. Численні служники – всі літні, статечні, з довгими вусами, у національних костюмах, у широких шароварах мамлюків⁹⁵, – неквапливо прислуговували своїм високоповажним панам. Капелан⁹⁶ замку зайняв місце по праву руку графа, а його племінниця, юна баронеса Амалія, по ліву – з боку серця, як полюбляв говорити граф із виглядом батьківським і суворим. Барон Фрідріх, його молодший брат, якого він завжди називав своїм «молодим» братом (йому ще не було шістдесяти), сів навпроти. Каноніса⁹⁷ Вінцеслава Рудольштадт, його старша сестра, по-

⁹⁵ *Мамлюки* – воїни особистої охорони єгипетських султанів, яких набирали з тюркських і кавказьких рабів.

⁹⁶ *Капелан* – тут: священик, який перебуває при домашній церкві.

⁹⁷ *Каноніса* – особа, яка бере участь в управлінні монастирем або виконує його

важна сімдесятирічна особа, надзвичайно худа й з величезним горбом, усілася на одному краю стола, а граф Альберт, син графа Християна й наречений Амалії, блідий, неухвалюваний і похмурий, розташувався на іншому, напроти своєї достойної тітки.

Із усіх цих мовчазних людей Альберт, звичайно, менш аніж будь-хто хотів і міг внести пожвавлення в трапезу. Капелан був такий відданий своїм хазяям і так шанував главу родини, що говорив лише тоді, коли бачив по очах графа, що той бажає цього. Граф же був людиною такого спокійного, зосередженого складу, що майже ніколи не шукав в інших відволікання від власних думок.

Барон Фрідріх був людиною менш глибокого розуму, але більш жвавий і діяльний. Такий же лагідний і доброзичливий, як і старший брат, він не мав його здібностей, і в ньому було менше внутрішнього вогню. Його релігійність була тільки звичкою й дотриманням пристойності. Єдиною його пристрастю було полювання; він проводив на ньому цілі дні й повертався ввечері аж ніяк не втомлений – організм у нього був воістину залізний, – але весь червоний, захеканий, голодний. Він їв за десятьох, а пив за тридцятьох. За десертом він зазвичай пожвавлювався, й одразу починалися його нескінченні розповіді про те, як його собака Сапфір зацькував зайця, як інший собака, Пантера, вистежив вовка,

обітниці, перебуваючи в миру (каноніси належали зазвичай до аристократичних родин).

як знявся в повітря його сокіл Атілла. Його вислуховували з терплячою добродушністю, після чого барон, сидячи біля каміна у великому кріслі, оббитому чорною шкірою, непомітно засинав і спав так доти, поки аж дочка будила його, кажучи, що настав час лягати в постіль.

Найбалакучішою зі всієї родини була каноніса. Її можна було назвати навіть базікою: адже принаймні двічі на тиждень вона по чверті години обговорювала з капеланом генеалогію чеських, саксонських і угорських родів. Вона знала як свої п'ять пальців усі родоводи, починаючи від королів і закінчуючи найбільш зубожілим дворянином.

Що ж стосується графа Альберта, то в його зовнішності було щось страшаюче й урочисте. У кожному жесті його відчувалась якась прикмета, у кожному слові чувся вирок. Чомусь (зрозуміти це, мабуть, міг тільки добре обізнаний із сімейною таємницею), варто було Альбертові відкрити рот, – що, треба сказати, траплялося далеко не щодня, – як і рідні й служники з глибоким страхом і ніжною, болісною тривогою поверталися в його бік, – усі, за винятком юної Амалії, що ставилася здебільшого з роздратуванням і глузуванням до слів свого двоюрідного брата. Одна вона насмілювалася, залежно від настрою, то зневажливо, то жартівливо відповідати йому.

Ця молода білява дівчина, рум'яна, жвава й гарної статури, була надзвичайно вродлива. Коли камеристка, прагнучи розігнати її тугу, називала юну баронесу перлиною, та відпо-

відала їй: «На жаль! Як перлина схована у своїй черепашці, так і я похована в надрах моєї нуднющої родини – у цьому жахливому замку Велетнів».

З наведених слів читачеві ясно, яку жваву пташинку було ув'язнено в цій нещадній клітці.

Того вечора врочисте мовчання, що панувало зазвичай у графській родині, особливо за першою стравою (обоє старих аристократів, каноніса й капелан, мали солідний апетит, який не зраджував їх ні в яку пору року), було порушено графом Альбертом.

– Яка жахлива погода! – мовив він, важко зітхаючи.

Усі з подивом презирнулися. Сидячи більше години за столом у залі із зачиненими дубовими віконницями, вони й не підозрювали, що за цей час погода погіршилась. Цілкови-та тиша панувала зовні й усередині, і ніщо не передвіщало грози, що насувалася.

Проте ніхто не зважився суперечити Альбертові, лише Амалія знизала плечима. Після хвилинної тривожної перерви знову застукотіли виделки, і служники почали повільно переміняти страви.

– Невже ви не чуєте, як буйствує вітер серед ялин Богемського Лісу? Невже оглушливе ревіння потоку не долітає до вас? – іще голосніше запитав Альберт, пильно дивлячись на батька.

Граф Християн нічого не відповів, а барон, який мав звичку завжди з усіма погоджуватися, сказав, не зводячи

очей зі шматка дичини, який він у цю хвилину різав із такою енергією, начебто це був граніт:

– Дійсно, вітер при заході сонця, передвіщає дощ. Досить імовірно, що завтра буде кепська погода.

Альберт якось дивно посміхнувся, і знову все поринуло в похмуре мовчання; але не минуло й п'яти хвилин, як страшний порив вітру, від якого задеренчали шибки величезних вікон, завив, заверещав, ударив, як батогом, по воді, що наповнювала рів, і помчав увись, до гірських вершин, з таким пронизливим і жалібним стогоном, що всі зблідли, крім Альберта, який так само загадково посміхнувся, як і першого разу.

– У цю хвилину, – мовив він, – гроза жене до нас одну душу. Добре було б, якби ви, пане капелане, помолилися за тих, хто подорожує в наших суворих горах у таку жакливу бурю.

– Я молюся щогодини й од усієї душі, – відповів тремтячий капелан, – за тих, хто мандрує тяжкими шляхами життя, серед бур людських пристрастей.

– Не відповідайте йому, пане капелане, – сказала Амалія, не звертаючи уваги на погляди й знаки, що попереджали її з усіх боків, аби вона не продовжувала цієї розмови. – Ви добре знаєте, що мій кузен знаходить приємність у тому, що мучить інших, говорячи загадками. Що стосується мене, то я зовсім не схильна розгадувати їх.

Граф Альберт, здавалося, звертав не більше уваги на зне-

важливий тон своєї двоюрідної сестри, ніж вона – на його дивні міркування. Він поставив лікоть просто на свою тарілку, що майже завжди стояла перед ним порожня й чиста, і вп'явся поглядом у камчатну скатертину, немов рахуючи на ній квіточки й зірочки, – насправді ж поринулий у якусь захоплену думу.

Розділ 23

Шалена буря налетіла під час вечері. Вечеря тут завжди тривала дві години – ні більше ні менше, навіть у пісні дні, яких суворо дотримувалися, причому граф ніколи не звільняв себе від ярма сімейних звичок, настільки ж священних для нього, як і настанови римської церкви. Грози були занадто часті в цих горах, а безкраї ліси, які ще вкривали тоді їхні схили, вторили шуму вітру й гуркоту грому ревом відлуння, надто добре знайомим мешканцям замку, щоб це явище природи могло так уже їх збентежити. Однак надзвичайне збудження графа Альберта мимоволі передалося його родині, й барон був би, безсумнівно, розсерджений на те, що задоволення від смачної трапези зіпсовано, якби хоч на мить могла зрадити його доброзичлива лагідність. Він тільки глибоко зітхнув, коли страшенний удар грому, що пролунав насамкінець вечері, так перелякав дворецького, що той не поцілившись ножем у кабанячий окіст, який розрізав у цю хвилину.

– Справі кінець! – сказав барон, співчутливо посміхаючись бідолашному служнику, пригніченому своєю невдачею.

– Так, дядечку, ваша правда! – голосно вигукнув граф Альберт, підводячись із місця. – Справі кінець! «Гусита»⁹⁸ вбито – його спалила блискавка. Більше він не зазеленіє на-

⁹⁸ *Гусит* – послідовник Яна Гуса (1371—1415). Походження назви дерева пояснюється в 35 розділі.

весні.

– Що ти хочеш цим сказати, сину мій? – сумним голосом запитав старий Християн. – Ти говориш про великий дуб на Шрекенштейні?⁹⁹

– Так, батьку, я говорю про великий дуб, на гілках якого минулого тижня ми звеліли повісити два десятки ченців-августинців.

– Він починає сприймати століття за тижні! – прошепотіла каноніса, широко хрестячись. – Якщо ви й бачили уві сні, любе дитя моє, – підвищивши голос, звернулася вона до племінника, – те, що дійсно сталось або мало статись (адже завдяки дивному випадку, ваші фантазії збувалися), то загибель цього бридкого напівзасохлого дуба не буде для нас великою втратою: з ним і зі скелею, що він отіняє, пов'язано в нас стільки фатальних спогадів, що належать історії.

– А я, – зі жвавістю додала Амалія, задоволена, що може нарешті дати волю своєму язичку, – була б дуже вдячна грозі, якби вона позбавила нас цього жахливого дерева-шибениці, гілки якого нагадують кістяки, а зі стовбура, що поріс червоним мохом, немовби сочиться кров. Жодного разу не проходила я повз нього ввечері без здригання: шелест листя завжди так моторошно нагадував мені передсмертні стогони й хрипи, що, передавши себе в руки Божі, я втікала звідти без оглядки.

⁹⁹ *Шрекенштейн* – скеля Жаху; у цих краях багато місць носять таку назву. (Прим. автора.)

– Амаліє, – знову заговорив молодий граф, уперше за багато днів поставившись із увагою до слів двоюрідної сестри, – ви добре зробили, що не проводили під «Гуситом» цілі години й навіть ночі, як це робив я. Ви б побачили й почули там таке, від чого у вас кров застигла б у жилах і чого ви ніколи не змогли б забути.

– Замовкніть! – скрикнула молода баронеса, здригнувшись і відсахнувшись од столу, на який обперся Альберт. – Я зовсім не розумію вашої нестерпної забави – наганяти на мене жах щоразу, як ви зволите розкрити рот.

– Дай Боже, люба Амаліє, щоб ваш кузен говорив це тільки заради забави, – лагідно зауважив старий граф.

– Ні, батьку, я говорю вам цілком серйозно: дуб на скелі Жаху звалився, розколовся на чотири частини, і ви завтра ж можете послати дроворубів розрубати його. На цьому місці я посаджу кипарис і назву його вже не «Гуситом», а «Пока-янным»; а скелю Жаху вам давно треба було назвати «скелею Спокути».

– Досить, досить, сину мій, – мовив старий у страшенній тривозі, – віджени від себе ці сумні картини й полиши Богові судити людські діяння.

– Похмурі картини канули у вічність, батьку мій: вони перестали існувати разом з дубом – знаряддям катування, що його грозивий вихор і небесний вогонь стерли на порох. Замість кістяків, що розгойдувалися на ньому, я бачу квіти й плоди, які колише зефір на гілках нового дерева. А за-

мість чорної людини, яка розводила щоночі багаття під «Гуситом», я бачу, батьку, чисту, світлу душу, що ширяє над нашими головами. Гроза розвіюється, і, мої дорогі рідні, небезпека минула, мандрівники тепер у безпеці. Дух мій спокійний. Строк спокути минає. Я почуваю, що відроджуюся до життя.

– О сину мій улюблений! Якби це було так! – з глибокою ніжністю промовив схвильованим голосом старий. – Якби тільки ти міг позбутися всіх цих привидів і примар, які терзають тебе! Невже Господь пошле мені таку милість – поверне моєму любому Альбертові спокій, надію й світло віри?

Не встиг старий договорити ці ласкаві слова, як Альберт тихо схилився над столом і, здавалося, раптово поринув у безтурботний сон.

– Тільки цього ще не вистачало! – сказала юна баронеса, звертаючись до батька. – Засипати за столом! Дуже люб'язно, нічого сказати!

– Цей раптовий і глибокий сон видається мені благоїдною кризою, після якої в його стані має настати хоча б тимчасове поліпшення, – сказав капелан, з цікавістю дивлячись на молодика.

– Нехай ніхто з ним не заговорює й не пробує його будити, – наказав граф Християн.

– Боже милостивий, – склавши набожно руки, гаряче молилася каноніса, – здійсни його пророкування, і нехай день його тридцятиріччя стане днем його повного видужання!

– Амінь! – благоговійно закінчив капелан. – Піднесемо ж серця наші до милосердного Бога, – продовжував він, – і, склавши йому подяку за прийняту нами їжу, будемо благодіяти його про зцілення цього шляхетного молодого чоловіка, предмета наших спільних турбот.

Усі підвелися для вдячної молитви й мовчки продовжували стояти, молячись кожне про себе за останнього з роду Рудольштадтів. Старий Християн був такий схвильований, що дві великі сльози скотилися по його побляклих щоках.

Старий граф уже наказав своїм вірним служникам перенести сплячого сина в його покої, як раптом барон Фрідріх, палко бажаючи хоча б чимось виявити турботу про любого племінника, радісно і якимось по-дитячому зупинив його:

– Знаєш, братику, мені спала на думку вдала ідея! Якщо твій син прокинеться в себе на самоті після якого-небудь кепського сну, його знову можуть обсісти різні похмурі думки. Накажи перенести його до вітальні й посадити в моє велике крісло: для сну немає кращого за крісло у всьому будинку. Там йому буде навіть зручніше, ніж на ліжку, а прокинеться він біля каміна, що весело палає, серед близьких, дружніх облич.

– Це правда, – відповів граф. – Його дійсно можна перенести до вітальні й покласти на великий диван.

– Після вечері дуже шкідливо спати лежачи, – заперечив барон. – Повірте, я це знаю з досвіду. Його треба посадити в моє крісло. Так, так, я неодмінно хочу, щоб він відпочивав

саме в моєму кріслі.

Християн зрозумів, що відмовити братові значило б серйозно засмутити його; і молодого графа посадили в шкіряне крісло мисливця, причому сон його був такий близький до летаргічного, що він навіть і не відчув цього. Барон же із сяючим, гордим виглядом сів в інше крісло й почав гріти ноги біля вогню, гідного стародавніх часів, тріумфально посміхаючись щоразу, коли капелан повторював, що цей сон має подіяти на графа Альберта найблагодотворніше. Добряга збирався пожертвувати не тільки своїм кріслом для племінника, але й самим пообіднім сном, щоб разом з усіма оберігати його спокій, але через чверть години до того освоївся зі своїм новим кріслом, що хропіння його почало заглушати останні перекоти грому, що затихали вдалині.

Раптом загудів великий дзвін замку, в який дзвонили тільки у разі незвичайних відвідувань, і незабаром старий Ганс, найстарший зі служників, увійшов до кімнати, тримаючи в руках великий конверт. Він мовчки подав його графові Християнові й вийшов до сусідньої кімнати, очікуючи наказів свого пана. Граф Християн розпечатав листа і, глянувши на підпис, передав його племінниці із проханням прочитати вголос. Сповнена цікавості й нетерпіння, Амалія підійшла ближче до свічки і прочитала вголос таке:

«Високоповажний і ласкавий графе!

Ваша ясновельможність виявили мені честь, попросивши

мене зробити Вам послугу. Цим Ви ошчасливили мене ще більше, ніж усіма тими послугами, які зробили мені і які живуть у моєму серці й у моїй пам'яті. Незважаючи на все моє прагнення виконати наказ Вашої ясновельможності, я, однак, не сподівався так швидко, як того б мені хотілося, знайти для цього підходящу особу. Несподівані обставини сприяють виконанню бажання Вашої ясновельможності, і я поспішаю направити до Вас молоду особу, що відповідає необхідним умовам, але лише почасти. Посилаю її тому тимчасово, щоб Ваша вельмишановна ласкава племінниця могла без особливого нетерпіння чекати, поки мої старання й пошуки приведуть до більш досконалих результатів.

Дівця, що матиме честь передати Вам цього листа, – моя учениця й до певної міри моя прийомна дочка. Вона буде, як того бажає ласкава баронеса Амалія, люб'язною й приємною компаньйонкою та знаючою викладачкою музики. Вона не має, щоправда, тієї освіти, яку Ви шукаєте в наставниці: вільно говорячи кількома іноземними мовами, вона навряд чи знайома з ними настільки ґрунтовно, щоб могла їх викладати. Музику ж вона знає в досконалості й співає прекрасно. Ви будете задоволені її талантом, співом і манерою поводження. Не менш будете Ви задоволені її лагідністю і шляхетністю характеру. Ваші ясновельможності можуть сміливо наблизити її до себе, не боячись, що вона зробить який-небудь поганий вчинок або виявить недостойні почуття. Вона не хоче бути зв'язаною у своїх обов'язках стосовно Вашого ша-

новного сімейства й відмовляється від винагороди. Словом, я посилаю ласкавій баронесі не *дуенью*, не *камеристку*, а, як вона зволила просити мене сама в приписці, зробленій її прекрасною ручкою в листі Вашої ясновельможності, – *компаньйонку* й *подругу*.

Синьйор Корнер¹⁰⁰, що дістав призначення при посольстві в Австрії, очікує наказу про свій виїзд. Але, цілком ймовірно, цей наказ прибуде не раніше як через два місяці. Синьйора Корнер, його достойна дружина, а моя великодушна учениця, бажає відвезти мене із собою у Відень, де, вважає вона, моя кар'єра буде більш вдалою. Не сподіваючись на краще майбутнє, я все-таки приймаю її милостиву пропозицію, тому що прагну покинути невдячну Венецію, де я не бачив нічого, крім розчарувань, образ і зрадливої долі. Не дочекаюся хвилини, коли знову побачу шляхетну Німеччину, де я знав більш щасливі, радісні дні й де залишив гідних поваги друзів. Ваша ясновельможність добре знає, що посідає одне з перших місць у цьому старому, скривдженому, але не охололому серці, у серці, сповненому вічної прихильності до Вас і глибокої вдячності. Отже, вельмишановний графе, я поручаю і ввіряю Вам мою прийомну дочку, просячи у Вас для неї притулку, заступництва й благословення. Вона зуміє віддячити за Ваші милості й постарається бути приємною та корисною молодій баронесі. Не пізніше ніж через три місяці

¹⁰⁰ *Корнер* – правильно: Коррер П'єтро. Прибув до Відня як посол Венеції в 1753 році.

я приїду за нею і привезу Вам на її місце наставницю, що зможе укласти з Вашою високоповажною родиною договір на більш тривалий строк.

В очікуванні щасливого дня, коли я зможу потиснути руку кращому з людей, насмілюся назвати себе, з повагою й гордістю, найпокірнішим слугою та найвідданішим другом Вашої ясновельможності, *chiarissima, stimatissima, illustrissima*.¹⁰¹

Нікколо Порпора,

капельмейстер, композитор і вчитель співу.

Венеція, міс... дня... 17... року».

Амалія, дочитавши цього листа, підстрибнула від радості, а старий граф розчуленим голосом кілька разів повторив:

– Поважний Порпора – чудесний друг, достойна, шановна людина!..

– Звичайно, звичайно, – сказала каноніса Вінцеслава, відчуваючи, з одного боку, страх, що приїзд чужої людини може чимсь порушити сімейні звички, а з іншого боку – бажання належним чином виявити гостинність приїжджій. – Треба якнайкраще зустріти й прийняти її... Аби тільки не знудилася вона тут...

– Але де ж, дядечку, моя майбутня подруга, моя дорогоцінна вчителька? – вигукнула юна баронеса, не слухаючи розумувань тітки. – Напевно, вона незабаром і сама з'явиться?..

¹⁰¹ Найяснішої, найповажнішої, найіменитішої (*итал.*).

Я з нетерпінням чекаю її!

Граф Християн подзвонив.

– Гансе, хто передав вам цього листа? – запитав він старого служника.

– Одна дама, ваша ясновельможносте!

– Вона вже тут! – вигукнула Амалія. – Де ж вона? Де?

– Вона в поштовій кареті, біля звідного мосту.

– І ви змусили її очікувати біля брами замку, замість того щоб зараз же ввести до вітальні?

– Так, пані баронесо, взявши листа, я заборонив машталіру зрушувати з місця. Міст за собою я звелів підняти, а потім вручив листа його ясновельможності.

– Але ж це безглуздо, непросто змушувати наших гостей чекати в таку жахливу погоду! Можна подумати, що ми живемо у фортеці й кожний, хто до неї наближається, – ворог! Біжіть же скоріше, Гансе, біжіть!..

Але Ганс продовжував стояти нерухомо, як статуя. Лише в очах його читався жаль, що він не може виконати розпорядження юної господині; здавалося, навіть гарматне ядро, пролетівши над його головою, неспроможне було б хоч трішки змінити незворушну позу, у якій він очікував наказів свого старого пана.

– Любе дитя, вірний Ганс визнає тільки свій обов'язок і отримані накази, – мовив нарешті граф Християн із такою повільністю, що в юної баронеси закипіла кров. – Тепер, Гансе, звеліть відчинити ворота й опустити міст. Нехай усі вий-

дуть назустріч прибулій із запаленими смолоскипами – вона в нас бажана гостя!

Ганс не виявив ні найменшого подиву, діставши наказ відразу ввести незнайомку до будинку, куди навіть найближчі родичі й найвірніші друзі не допускались інакше, як із запобіжними заходами. Каноніса пішла розпорядитися, щоб приготували вечерю для приїжджої. Амалія хотіла вже бігти до звідного мосту, але дядько запропонував їй руку, вважаючи за честь особисто зустріти гостю, і палкій юній баронесі довелося величним, повільним кроком пройти до колони біля під'їзду, де на першій сходинці вже стояла, щойно вийшовши з поштової карети, мандрівна втікачка – Консуело.

Розділ 24

Три місяці минуло відтоді, як баронеса Амалія забрала собі в голову, що їй необхідно – не стільки для навчання, скільки для розваги – мати компаньйонку, й у своїй самотності вона не раз силкувалась уявити собі, яка буде її майбутня подруга. Знаючи похмуру вдачу Порпори, вона боялась, як би він не надіслав їй сувору й педантичну гувернантку. От чому вона тайкома написала професорові, попереджаючи його, що погано сприйме наставницю старшу двадцяти п'яти років, – немов було недостатньо висловити таке бажання своїм рідним, для яких вона була кумиром і повелителькою.

Лист Порпори привів її в захват, і вона зараз же створила в уяві зовсім новий образ: музикантка, прийомна дочка професора, молода дівчина, а головне – венеціанка, була, на думку Амалії, як би спеціально для неї створена, створена за її образом і подобою.

Тому вона трохи розчарувалася, коли замість жвавої, рум'яної дівчинки, про яку вона мріяла, побачила бліду, сумну, надзвичайно збентежену дівчину. Тому що, не кажучи вже про глибоке горе, що терзало бідолашну Консуело, про втому від довгого шляху без зупинок, вона була ще пригнічена страшними переживаннями останніх годин: ця жахлива гроза в дрімучому лісі, ці повалені ялини, цей морок, прорізуваний блідими блискавками, а особливо вид цього похму-

рого замку, виття мисливських псів барона, палаючі смолоскипи в руках безмовних служників – у всьому цьому було щось воістину лиховісне. Який контраст із «зводом променистим» Марчелло¹⁰² і гармонійною тишею венеціанських ночей, довірливою волею її минулого життя серед любові й життєрадісної поезії! Коли карета повільно проїхала по звідному мосту й по ньому глухо застукали копита коней, коли зі страшеним скреготом за нею опустилися підйомні ґрати, Консуело здалося, що вона входить у дантівське пекло, і, охоплена жахом, вона доручила свою душу Богові.

Цілком зрозуміло, що в неї був розгублений вигляд, коли вона з'явилася перед господарями замку. Побачивши ж графа Християна з його витягнутим блідим обличчям, що зблякло від років і горя, його довготелесу, суху здерев'янілу фігуру, одягнену в старомодний сюртук, вона подумала, що перед нею примара середньовічного власника замку, й мимоволі відсахнулася, ледве стримавши крик жаху.

Старий граф, пояснюючи собі стан Консуело та її блідість утомою після такої довгої подорожі в труській кареті, запропонував їй руку, щоб допомогти зійти на ганок. У той же час він спробував сказати їй кілька привітних, ласкавих слів. Але крім того, що природа наділила поважного старого зовнішністю холодною та стриманою, за багато років самотнього життя він настільки відвик від людей, що його бояз-

¹⁰² «Звід променистий» Марчелло – рядок із псалма Марчелло, наведеного в розділі 10.

кість тепер подвоїлася. Під його, на перший погляд, поважною й суворою зовнішністю таїлися дитяча соромливість і здатність губитися. Позаяк він вважав за потрібне говорити з Консуело по-італійському (він знав мову непогано, але відвик од неї), це ще збільшило його зніяковілість. Він ледве міг промимрити кілька слів, які дівчина, гарненько не розчувши, сприйняла за незрозумілу таємничу мову примар.

Амалія, що збиралася при зустрічі кинутися до неї на шию, щоб відразу її приручити, не знайшлася, що сказати. З нею сталося те, що буває із найсміливішими людьми, – її заразила сором'язливість і стриманість інших.

Консуело ввели до великої кімнати, де щойно повечеряли. Граф, бажаючи виявити гості увагу, а разом з тим побоюючись показати їй свого сина в летаргічному сні, зупинився тут у нерішучості. Тремтяча Консуело, почувавши, що в неї підкошуються ноги, опустила на перший-ліпший стілець.

– Дядечку, – сказала Амалія, зрозумівши замішання старого графа, – мені здається, нам краще прийняти синьйору тут. Тут тепліше, ніж у великій вітальні, а вона, мабуть, страшенно промерзла від нашого холодного гірського вітру, та ще в таку грозу. Я із сумом бачу, що наша гостя падає від втоми, і впевнена, що вона має потребу в гарній вечері й у відпочинку набагато більше, ніж у всіх наших церемоніях. Чи не правда, шановна синьйоро? – додала вона, зважуючись нарешті потиснути своєю пухкенькою ручкою знесилену руку Консуело.

Звук цього свіжого, молодого голосу, що говорив по-італійському з різким німецьким акцентом, відразу заспокоїв Консуело. Вона підняла свої перелякані очі на гарненьке личко юної баронеси, і погляд, яким обмінялися обидві дівчини, миттєво розвіяв між ними холод. Консуело зрозуміла, що це її майбутня учениця й що ця чарівна голівка аж ніяк не голова примари. У свою чергу вона потисла їй руку й зізналася, що її зовсім оглушив стукіт карети й дуже налякала гроза. Охоче підкорялася вона всім турботам Амалії: пересіла ближче до палаючого каміна, дозволила зняти із себе мантилю й погодилася повечеряти, хоча їй зовсім не хотілось їсти. Помалу, підбадьорена все зростаючою люб'язністю юної господині, вона остаточно прийшла до тями. До неї повернулася здатність бачити, чути й відповідати.

Поки служники подавали вечерю, мова зайшла, природно, про Порпору. Консуело з радістю відзначила, що граф говорить про нього, як про свого друга, не тільки рівного, але начебто такого, що в дечому перевершує його. Потім заговорили про подорож Консуело, про дорогу, якою вона їхала, і про грозу, що, мабуть, налякала її.

– Ми у Венеції звикли до ще більш раптових і більш небезпечних гроз, – відповідала Консуело. – Пливучи містом у гондолах під час грози, ми навіть біля порога будинку щохвилини ризикуємо життям. Вода, що замінює нашим вулицям бруківку, у цей час швидко прибуває й вирує, немов море в негоду. Вона з такою силою несе наші тендітні гондоли

вздовж стін, що вони можуть легко розбитися вщент об них, перш ніж нам удасться пристати. Але, незважаючи на те, що я не раз була свідком таких нещасних випадків і зовсім не боягузлива, сьогодні, коли з гори було скинуто блискавкою величезне дерево, що впало впоперек дороги, я злякалась, як ніколи в житті. Коні здійнялися дибки, а машталір в жаху закричав: «Прокляте дерево звалилося! «Гусит» упав!» Чи не можете ви мені пояснити, синьйоро баронесо, що це значить?

Ні граф, ні Амалія не відповіли на це питання. Вони тільки здригнулися й переглянулися.

– Отже, мій син не помилився! – мовив старий граф. – Дивно! Дуже, дуже дивно!

Знову стривожившись за сина, він пішов до нього у вітальню, Амалія ж, склавши руки, прошепотіла:

– Тут якесь чаклунство! Видно, сам диявол із нами!

Ці дивні, загадкові слова знову накликали на Консуело марновірний жах, що охопив її при вході в замок Рудольштадтів. Раптова блідість Амалії, врочисте мовчання старих служників у червоних шароварах, із дивно схожими один на одного квадратними багряними лицами, з тьмяними, позбавленими життя очима рабів, які звикли до свого вічного рабства; ця похмура кімната, оздоблена чорним дубом, яку не в змозі була освітити люстра з безліччю палаючих свіч; сумовиті вигуки пугача, що відновив після грози своє полювання навколо замку; великі родинні портрети на стінах; ве-

личезні вирізані з дерева голови оленів і диких кабанів, які прикрашали стіни, – усе до дрібниць будило в дівчині моторошну тривогу, що вляглася тільки на деякий час. Те, що повідомила їй потім юна баронеса, також не могло сприяти її заспокоєнню.

– Мила синьйоро, – сказала та, збираючись почастивати її вечерею, – будьте готові побачити тут непоясними, нечувані речі, частіше нудні, та іноді й страшні. Справжні сцени з романів: якщо їх розповісти, ніхто не повірить. Але ви мусите дати слово, що про все це збережете вічне мовчання!..

Баронеса ще продовжувала говорити, коли двері повільно розчинилися й каноніса Вінцеслава, горбата, довгобраза, у строгому одянні, при стрічці свого ордена, з якою вона ніколи не розлучалась, увійшла до зали з таким велично-привітним виглядом, якого вона не набирала з того достопам'ятного дня, коли імператриця Марія-Терезія, повертаючись зі своїм почтом із подорожі по Угорщині, виявила замку Велетнів велику честь: зупинилася на годину відпочити й випити склянку глінтвейну. Каноніса підійшла до Консуело, що, від здивування й переляку забувши навіть підвестися, дивилася на неї блукаючим поглядом, зробила їй два реверанси і, виголосивши по-німецькому таку ґрунтовну й довгу, немовби задалегідь приготовлену й заучену промову, поцілувала її в чоло. Бідолашна дівчина, похоловши, як мармур, вирішила, що це поцілунок самої смерті, і, мало не зомліваючи, ледве чутно промурмотала слова подяки.

Помітивши, що вона збентежила гостю більш, ніж припускала, каноніса вийшла у вітальню, а Амалія вибухнула голосним сміхом.

– Б'юсь об заклад, – вигукнула вона, – ви подумали, що перед вами тінь королеви Лібуше¹⁰³! Заспокойтеся! Це каноніса – моя тітка, найнудніша й разом з тим найдобріша істота у світі.

Не встигла Консуело отямитися від переляку, як почула десь позаду скрип величезних угорських чобіт. Підлога буквально затремтіла під важкими, розміреними кроками, і громіздкий чоловік із такою квадратною й багряною фізіономією, що поряд із нею лиця служників здавалися блідими і кволими, мовчки пройшов через залу і вийшов у великі двері, які лакеї шанобливо розчинили перед ним. Консуело знову здригнулась, а Амалія знову розреготалася.

– Це, – сказала вона, – барон Рудольштадт, найзапекліший мисливець, найбільший сплюх і кращий із батьків. Він щойно прокинувся від свого пообіднього сну у вітальні. Рівно о дев'ятій годині він встає з крісла й, зовсім сонний, нічого не бачачи й не чуючи, проходить через цю залу, піднімається в півсні сходами і, не усвідомлюючи нічого, лягає в постіль. Завтра на світанку він прокинеться бадьорий, жвавий, діяльний, як юнак, і почне енергійно готувати до полювання

¹⁰³ *Лібуше* – легендарна чеська правителька, яка відзначалася мудрістю й була наділена даром передбачення. Легенда про Лібуше наводиться в «Чеській хроніці» Кузьми Празького.

собак, коней і соколів.

Ледве закінчила вона свої пояснення, як у дверях показався капелан.

Він теж був товстий, але малий зростом і блідий, як усі люди лімфатичного складу. Споглядальне життя не корисне для ваговитих слов'янських натур, і повнота священнослужителя була хвороблива. Він обмежився тим, що шанобливо вклонився баронесі та її гості, сказав щось пошепки служнику й зник у ті ж двері, куди вийшов барон. Одразу ж старий Ганс і один із тих автоматів, яких Консуело не в змозі була відрізнити одного від одного, до того вони були в усьому однакові, могутні й статечні, попрямували до вітальні. Не маючи сили вдавати, начебто вона їсть, Консуело обернулася, проводжаючи їх очима. Але перш ніж слуги дійшли до дверей, на порозі з'явилася нова істота, дивовижніша за всі попередні: то був юнак високого зросту, з надзвичайно гарним, але страшенно блідим обличчям, одягнений з голови до ніг в усе чорне. Розкішна оксамитова накидка, облямована куничим хутром, була скріплена на його плечах золотими застібками. Довге, чорне як смола волосся безладно звисало на його бліді щоки, обрамлені кучерявою від природи шовковистою борідкою. Він зробив служникам, які рушили було йому назустріч, владний жест, і ті, відступивши, зупинилися нерухомо, немов прикуті його поглядом. Потім, обернувшись до графа Християна, який ішов за ним, він промовив співучим голосом, у якому відчувалася надзвичайна шляхет-

ність:

– Запевняю вас, батьку, ніколи ще я не був такий спокійний. Щось велике сталося у моїй долі, й небесна благодать спустилася на наш будинок.

– Нехай почує тебе Господь, дитя моє! – відповів старий, простягаючи руки як би для благословення.

Юнак низько схилив голову під рукою батька, потім, ви-проставшись, із лагідним, ясним обличчям дійшов до середини кімнати, злегка всміхнувся Амалії, ледве торкнувшись пальцями простягнутої нею руки, і кілька секунд пильно дивився на Консуело. Перейнявшись мимовільною повагою до нього, Консуело вклонилася, опустивши очі. Він же, не відповідаючи на уклін, продовжував дивитися на неї.

– Ця молода особа, – сказала йому по-німецькому каноніса, – та сама, що...

Але він перебив її, зробивши жест, що ніби говорив: «Мовчіть, не заважайте плинові моїх думок»; потім раптом одвернувся і, не виявивши ні подиву, ні цікавості, повільно вийшов через великі двері.

– Сподіваюся, ви вибачите, мила моя... – звернулася до Консуело каноніса.

– Даруйте, що я переб'ю вас, тітонько, – сказала Амалія, – ви говорите німецькою, але ж синьйора не знає цієї мови.

– Мила синьйоро, – відповіла по-італійському Консуело, – у дитинстві я говорила кількома мовами, тому що багато подорожувала, і німецьку я ще пам'ятаю настільки, щоб усе

прекрасно розуміти. Щоправда, я не зважуюся заговорити нею, але якщо ви дасте мені кілька уроків, я впевнена, що незабаром з нею впораюся.

– Виходить, зовсім як я, – знову заговорила по-німецькому каноніса, – я все розумію, що говорить синьйора, а говорити сама її мовою не можу. Але позаяк вона мене розуміє, я хочу просити її вибачити нечемність мого племінника, що не відповів на її уклін, тому що цей юнак сьогодні сильно занедужав і після непритомності, що сталася з ним, ще такий слабкий, що, мабуть, не помітив її... Чи не так, братику? – додала добра Вінцеслава, збентежена своєю неправдою й шукаючи виправдання в очах графа Християна.

– Мила сестро, – відповів старий, – ви дуже великодушні, бажаючи виправдати мого сина. Але нехай синьйора не дивується нічому. Завтра ми їй усе пояснимо з тією відвертістю, з якою ми цілком можемо говорити із прийомною дочкою Порпори й, сподіваюсь, у найближчому майбутньому – другом нашої родини.

То була година, коли всі розходилися по своїх кімнатах; а в замку панував такий зразковий порядок, що, якби молоді дівчата здумали засидітися біля столу, служники, які здавалися справжніми машинами, були б здатні, мабуть, не звертаючи уваги на їхню присутність, винести стільці й погасити свічки. Консуело до того ж хотіла піти до себе, і Амалія провела гостю до ошатної, комфортабельної кімнати, яку вона звеліла приготувати поряд зі своєю власною.

– Мені дуже хотілося б побалакати з вами годинку-другу, – сказала Амалія, коли каноніса, виконавши обов'язок люб'язної господині, вийшла з кімнати. – Мені не терпиться познайомити вас з усім, що тут у нас відбувається, до того, як вам доведеться зіткнутися з нашими дивацтвами. Але ви, напевно, так утомилися, що більш за все хочете відпочити.

– Це нічого не значить, синьйоро, – відповіла Консуело. – Щоправда, я вся розбита, але стан у мене такий збуджений, що, боюся, всю ніч не зімкну очей. Тому ви можете говорити зі мною скільки завгодно, але тільки по-німецькому. Це буде мені корисно, а то я бачу, що граф і особливо каноніса не дуже сильні в італійській мові.

– Давайте домовимося так, – сказала Амалія, – ви зараз ляжете в постіль, а я в цей час піду накину капот і відпущу покоївку. Потім повернуся, сяду біля вас, і ми будемо говорити німецькою доти, поки вам захочеться спати. Згодні?

– Од усього серця, – відповіла нова гувернантка.

Розділ 25

– Так знайте ж, дорога... – почала Амалія, закінчивши свої приготування до задуманої розмови. – Однак я й досі не знаю вашого імені, – всміхаючись, додала вона. – Час би нам відкинути всі титули й церемонії: я хочу, щоб ви мене звали просто Амалією, а я вас буду називати...

– У мене іноземне ім'я, воно важко вимовляється, – відповіла Консуело. – Мій добрий учитель Порпора, відправляючи мене сюди, наказав мені називатися його ім'ям: покровителі й учителі звичайно чинять так стосовно своїх улюблених учнів; і от відтепер я поділяю честь мати його ім'я з великим співаком Уберто: його звать Порпоріно, а мене – Порпоріна. Але це занадто довго, і ви, якщо хочете, називайте мене просто Ніна.

– Прекрасно! Нехай буде Ніна, – погодилася Амалія. – А тепер слухайте: мені треба розповісти вам досить довгу історію, бо, якщо я не заглиблюся в сиву давнину, ви ніколи не зможете зрозуміти всього, що діється в нашому будинку.

– Я вся – і слух і увага, – сказала Консуело, що стала Порпоріною.

– Ви, мила Ніно, певно, маєте деяке уявлення про історію Чехії?

– На жаль, ні! – відповіла Консуело. – Мій учитель, мабуть, писав вам, що я не здобула ніякої освіти. Єдине, що я

трохи знаю, це історію музики; що ж стосується історії Чехії, то вона так само мало відома мені, як і історія всіх інших країн світу.

– У такому разі, – сказала Амалія, – стисло повідомлю те, що вам необхідно знати, аби зрозуміти мою розповідь. Триста з лишком років¹⁰⁴ тому пригноблений і забитий народ, серед якого ви тепер опинилися, був великим народом, сміливим, непереможним, героїчним. Ним, щоправда, і тоді правили іноземці, а насильно нав'язана релігія була йому незрозуміла. Незліченні ченці придушували його; розпусний, жорстокий король знущався з його гідності, топтав його почуття. Але прихована злість і глибока ненависть кипіли, наростаючи, у цьому народі, поки нарешті вибухнула гроза: іноземних правителів було вигнано, релігію реформовано, монастирі розграбовано й знищено, п'яницю Вінцеслава¹⁰⁵ скинуто із престолу й ув'язнено. Сигналом до повстання була страта Яна Гуса й Ієроніма Празького¹⁰⁶ – двох мужніх

¹⁰⁴ *Триста з лишком років тому...* – Відомості про події чеської історії XV ст. взято Жорж Санд головним чином із книги Жака Ланфана «Історія Гуситських війн і Базельського собору» (1731).

¹⁰⁵ *П'яниця Вінцеслав* – Вацлав IV (1361—1419), чеський король і римсько-німецький імператор. Вів розгульний спосіб життя; вступивши в конфлікт із чеською знаттю, двічі потрапляв у полон, 1400 року був скинутий курфюрстами з імператорського престолу. У боротьбі з великими феодалами намагався обпертися на нижче дворянство та городян. Змучений невдачами своєї політики, помер на початку гуситського повстання.

¹⁰⁶ *Ієронім Празький* (пом. 1416 р.) – учень і сподвижник Яна Гуса. Сприяв поширенню ідеї русизму за межами Чехії.

чеських учених, які прагнули дослідити й пояснити таємницю католицизму. Їх було викликано на церковний собор¹⁰⁷, їм обіцяно було цілковиту безпеку й свободу слова, а потім їх засудили й спалили на багатті. Це зрадництво й мерзенність так обурили народне почуття честі, що в Чехії й у більшій частині Німеччини зараз же спалахнула війна, що тривала довгі роки. Ця кривава війна відома під назвою гуситської. Незліченні й жахливі злочини було вчинено з обох боків. Звичаї були жорстокі й безжалні в той час по всій землі, а політичні розбрати й релігійний фанатизм робили їх іще більш лютими. Чехія була для Європи уособленням жаху. Не буду хвилювати вас описом тих страшних сцен, які тут відбувалися: ви й без того пригнічені виглядом цієї дикої країни. З одного боку – нескінченні вбивства, пожежі, епідемії, багаття, на яких живцем спалювали людей, зруйновані й осквернені храми, повішені або кинуті в киплячу смолу священики й ченці. З іншого боку – перетворені на руїни міста, спустошені краї, зрада, неправда, звірства, тисячі гуситів, кинутих у рудники, цілі яри, до країв наповнені їхніми трупами, земля, всипана їхніми кістками й кістками їхніх ворогів. Лютих гуситів довго ще не вдавалося здолати, з почуттям жаху ми й тепер вимовляємо їхні імена. А тим часом їхній патріотизм, їхня непохитна твердість, їхні легендарні

¹⁰⁷ їх було викликано на церковний собор... – Ідеться про Констанцький собор 1414—1418 рр., скликаний для ліквідації «Великого розколу» – одночасного перебування на папському престолі відразу двох або трьох пап – і для боротьби з гуситським рухом.

подвиги мимоволі пробуджують у глибині душі чуття гордості й захоплення, і молодим умам, подібним до мого, часом буває важко приховати ці почуття.

– А навіщо їх приховувати? – наївно запитала Консуело.

– Та тому, що після тривалої, впертої боротьби Чехія знову підпала під ярмо рабства, тому, Ніно дорога, що Чехії більше не існує... Наші володарі прекрасно розуміли, що воля релігії в нашій країні – це і її політична свобода. От чому вони задушили й ту й іншу.

– До чого я неосвічена! – вигукнула Консуело. – Ніколи про щось подібне до того не чула й навіть не підозрювала, що люди бували такі нещасні й такі злі.

– Через сто років після Яна Гуса, – вела далі Амалія, – новий учений, новий фанатик – бідний чернець на ім'я Мартін Лютер – знову розбудив у народі дух національної гордості, вселив Чехії й усім незалежним провінціям Німеччини ненависть до чужоземного ярма й закликав народ повстати проти пап. Наймогутніші королі залишалися католиками не стільки з любові до цієї релігії, скільки з жадоби необмеженої влади. Австрія з'єдналася з нами, щоб розчавити нас, і ось нова війна, названа Тридцятилітньою, розстрожила, знищила нашу націю. Із самого початку цієї війни Чехія стала здобиччю сильнішого супротивника; Австрія поводитися з нами, як з переможеними: вона відняла в нас нашу віру, нашу волю, нашу мову й навіть саме наше ім'я. Батьки наші мужньо чинили опір, але ярмо імператора все більше й біль-

ше душило нас. Ось уже сто двадцять років, як наше дворянство, розорене, знесилене поборами, битвами й катуваннями, було змушене або втікати з батьківщини, або змінити свою національність, відмовившись од свого походження, змінивши свої прізвища на німецькі (запам'ятайте це), відрікшись од своєї віри. Книги наші було спалено, школи зруйновано, – словом, нас перетворили на австрійців. Ми тепер усього лише провінція імперії. У слов'янській землі чути німецьку говірку, – цим усе сказано.

– Ви й тепер страждаєте від цього рабства й соромитеся його? Я це розумію й уже ненавиджу Австрію всім серцем!

– Тихіше! Тихіше! – скрикнула юна баронеса. – Говорити це вголос небезпечно під похмурим небом Чехії. У цьому замку тільки в однієї людини вистачає хоробрості й божевілля вимовити те, що ви зараз сказали, моя дорога Ніно! І людина ця – мій кузен Альберт.

– Так ось причина смутку на його обличчі! – сказала Консуело. – При першому ж погляді я перейнялася мимовільною повагою до нього.

– О моя прекрасна левице святого Марка¹⁰⁸! – вигукнула Амалія, вражена шляхетною наснагою, що раптом опромінила бліде обличчя подруги. – Ви все сприймаєте занадто всерйоз. Боюся, що через кілька днів мій кузен збудить у вас скоріше співчуття, аніж повагу.

¹⁰⁸ ...прекрасна левиця святого Марка – тобто венеціанка. Зображення крилатого лева прикрашало герб Венеції; святий Марко вважався її патроном.

– Одне може не заважати іншому, – заперечила Консуло. – Але що ви хочете сказати цим, дорога баронесо? Поясніть.

– Так слухайте ж мене гарненько, – вела далі Амалія. – Наша родина строго католицька – вона свято зберігає вірність церкві та імперії. Ми носимо саксонське прізвище, і наші предки по саксонській лінії завжди були правовірними. Якщо коли-небудь, на ваше нещастя, моя тітка каноніса здумає познайомити вас з усіма заслугами наших предків, німецьких графів і баронів, перед святою церквою, вона переконає вас у тому, що на нашому гербі немає ні найменшої цятки ересі. Навіть у той період, коли Саксонія була протестантською, Рудольштадти zvolіли скоріше втратити своїх протестантських виборців, аніж покинути лоно римської церкви. Але тітонька ніколи не зважиться звеличувати ці заслуги предків у присутності графа Альберта, інакше ви почули б від нього найразючіші слова, які будь-коли доводилося чути людським вухам.

– Ви все збуджуєте мою цікавість, не задовольняючи її. Поки що я зрозуміла тільки одне: я не мушу виявляти перед вашою шляхетною ріднею, що поділяю ваші й графа Альберта симпатії до старої Чехії. Ви можете, мила баронесо, покластися на мою обережність. До того ж я народилася в католицькій країні, й повага до моєї релігії, так само як і до вашої родини, змусить мене мовчати завжди, коли це буде потрібно.

– Так, це буде розумно, тому що, попереджаю вас іще раз, моя рідня страшенно педантична в цьому питанні. Що ж сто-сується мене, дорога Ніно, то я дуже поступлива: я не католичка й не протестантка. Виховувалась я в черниць, і, по правді сказати, їхні проповіді й молитви мені добре-таки набридли. Та ж сама нудьга переслідує мене й тут: тітка моя Вінцеслава поєднує в собі педантизм і марновірство цілого монастиря. Але я занадто дитя свого століття, щоб із духу суперечності кинутись у вир лютеранських сперечань, – треба зізнатися, не менш нудних. Гусити – це така стародавня історія, що я захоплююся ними не більш, ніж подвигами греків і римлян. Мій ідеал – це французький дух; і, мені здається, ніщо не може бути вищим за розум, філософію, цивілізацію, які процвітають у милій, веселій Франції. Час від часу мені вдається тайкома насолодитися читанням її творів, і тоді здалеку, мовби уві сні, крізь щілини своєї в'язниці, я бачу й щастя, і волю, і задоволення.

– Ви все більше дивуєте мене, – сказала Консуело щиро. – Щойно, розповідаючи про подвиги ваших давніх чехів, ви, здавалося, самі були натхнені їхнім героїзмом. Я сприйняла вас за патріотку-чешку й навіть трохи за еретичку.

– Я більш ніж еретичка, більш ніж чешка, – зі сміхом відповіла Амалія, – я трошки невіруюча й одчайдушний бунтар. Я ненавиджу всяке ярмо, чи воно духовне чи світське, і нишком, подумки, протестую проти Австрії, найманірнішої й найлицемірнішої ханжі.

– А граф Альберт такий же невірний, як і ви? І так само просякнутий французьким духом? У такому разі ви маєте відмінно розуміти одне одного.

– Навпаки, ми зовсім не розуміємо одне одного, і тепер, після всіх необхідних передмов, треба розповісти вам про нього. У мого дядька, графа Християна, не було дітей від першого шлюбу. Удруге він оженився сорока років; і від другої дружини в нього було п'ять синів, які, як і їхня мати, померли від якоїсь спадкової хвороби – від довгочасних страждань, які закінчувалися мозковою гарячкою. Ця друга дружина була чистокровна чешка, кажуть – красуня й розумниця. Я не знала її. У великій вітальні ви побачите її портрет – у пурпуровому плащі й у корсажі, всипаному коштовним камінням. Альберт разюче схожий на неї. Він шостий і останній із її дітей; із усіх них тільки він досяг тридцятирічного віку, хоча це йому далось нелегко: здоровий на вигляд, він переніс тяжкі недуги, й дотепер дивні симптоми мозкової хвороби змушують побоюватися за його життя. Між нами кажучи, я не думаю, щоб він набагато пережив той фатальний вік, за який не переступила і його мати. Хоча Альберт народився від літнього батька, організм у нього міцний, але душа, як він сам визнає, хвора, і хвороба ця все посилюється. Із малих літ у голові його блукали якісь незвичайні, марновірні думки. Чотирьох років він запевняв, начебто часто бачить біля свого ліжка матір, хоча вона померла й сам він бачив, як її ховали; вночі він прокидався, щоб говорити

з нею. Тітку Вінцеславу це так лякало, що вона вклала у своїй кімнаті біля ліжечка дитини кількох служниць. А капелан не знаю вже скільки витратив святої води, щоб вигнати цю примару, скільки відслужив мес, прагнучи її втихомирити! Але ніщо не допомагало. Хлопчик, щоправда, довго не говорив про свої видіння, але якось зізнався годувальниці, що він і тепер бачить *свою милу маму*, але не хоче про це нікому розповідати, позаяк боїться, що пан капелан знову почне вимовляти в його кімнаті різні злі слова, щоб перешкодити їй приходити.

Це була невесела, мовчазна дитина. Його всіляко розважали, задаровували іграшками, намагаючись зробити йому приємність, але все це наганяло на нього тільки ще більшу тугу. Нарешті вирішили не перешкоджати більше його схильності до навчання. І дійсно, діставши можливість задовольнити свою пристрасть, він трохи пожвавішав. Але його тиха, млява меланхолія змінилась якимось дивним збудженням, яке перемежовувалося нападами туги. Здогадатися про причини цієї туги й запобігти їм було неможливо. Так, наприклад, побачивши жебраків, він заливався слізьми, віддавав їм усі свої дитячі заощадження, дорікаючи собі й засмучуючись, що не може дати більше. Якщо на його очах били дитину або грубо обходились із селянином, він так обурювався, що це закінчувалось або непритомністю, або конвульсіями, що тривали кілька годин. Усе це говорило про його добре серце й високі душевні якості. Але навіть найпрекрас-

ніші якості, доведені до крайнощів, перетворюються на вади або роблять людину посміховиськом. Розум маленького Альберта не розвивався паралельно з почуттями й уявою. Вивчення історії захоплювало, але не просвіщало його. Слухаючи про людські злочини й несправедливості, він завжди якось наївно хвилювався, нагадуючи того короля варварів, який, слухаючи розповідь про страждання Христа, вигукнув, розмахуючи списом: «Якби я був там зі своїми воїнами, цього б не трапилось: я порубав би тих злих євреїв на тисячі шматків!»

Альберт ніяк не хотів прийняти людей такими, якими вони були колись і які вони й нині. Він звинувачував Бога в тому, що не всі люди створені настільки ж добрими й жалісливими, як він сам. І от завдяки своїй велелюбності він став, сам того не завважуючи, безбожником і мізантропом. Не в змозі зрозуміти те, на що сам він не був здатний, Альберт у вісімнадцять років, немов мале дитя, виявився нездатним жити з людьми й відігравати в суспільстві роль, що накладається його становищем. Якщо в його присутності хто-небудь висловлював одну з тих егоїстичних думок, які кишать у нашому світі й без яких він, мабуть, і не міг би існувати, Альберт, не рахуючись ні зі становищем цієї особи, ні з тим, як до неї ставиться його родина, відразу віддалявся від неї, й ніщо не могло змусити його бути з нею хоча б просто чемним. Він оточував себе людьми із простолюду, обійденими не тільки долею, але часто й природою. Дитиною

він сходився тільки з дітьми бідняків, особливо з калічними й дурниками, з якими всякій іншій дитині було б нудно й відразливо гратися. Цієї пристрасті він не втратив дотепер, і ви невдовзі самі в цьому переконаєтеся.

Оскільки при всіх цих дивацтвах він був усе-таки безперечно розумний, мав прекрасну пам'ять, а ще здібності до мистецтв, то батько й тітка Вінцеслава, що виховували його з такою любов'ю, могли не червоніти за нього в товаристві. Його наївні витівки пояснювали сільським способом життя, а коли він заходив у них занадто далеко, намагалися під яким-небудь приводом усунути його від тих, хто міг би на це образитися. Але, незважаючи на всі його достоїнства та обдаровання, граф і каноніса з жахом спостерігали, як ця незалежна й багато до чого байдужа натура все більше й більше пориває зі світськими звичаями й умовностями.

– Але досі, – перебила свою співбесідницю Консуело, – я не бачу нічого, що свідчило б про згадане вами божевілля.

– Це тому, що ви самі, очевидно, прекрасна й чиста душа, – відповіла Амалія. – Але, можливо, я стомила вас своєю балаканиною й ви спробуєте заснути?

– Нітрохи, шановна баронесо, благаю вас – продовжуйте, – мовила Консуело.

І Амалія продовжувала свою розповідь.

Розділ 26

– Ви кажете, мила Ніно, що не бачите ніяких особливих дивацтв у вчинках і в поведженні мого бідного кузена? Зараз я надам вам більш переконливі докази. Мій дядько й моя тітка, безумовно, найкращі християни й найдобріші старі на світі.

Ці достойні люди завжди з незвичайною щедрістю роздавали милостиню, роблячи це без найменшого чванства й марнославства. Так от, мій кузен вважав, що їхнє життя суперечить духу Євангелія. Він, бачте, хотів би, щоб вони, за прикладом перших християн, продавши все й роздавши гроші незаможним, стали самі жебраками. Якщо він із любові й поваги до них не говорив цього прямо, то й не приховував своїх поглядів, з гіркотою оплакуючи долю нещасних, які вічно надриваються за роботою, вічно страждають, у той час як багатії б'ють байдики й розкошують. Усі свої гроші він зараз же роздавав жебракам, вважаючи, що це крапля в морі, й одразу починав просити ще більші суми, відмовляти в яких йому не наважувалися, тож гроші текли з його рук як вода. Він стільки роздав, що в усій окрузі ви вже не зустрінете жодного бідняка; але я мушу сказати, що нам від цього не легше: вимоги дрібноти цієї зростають у міру того, як вони задовольняються; і наші добрі селяни, раніше такі лагідні й смиренні, тепер, завдяки щедротам і солодким словам мо-

лодого пана, дуже високо піднесли голову. Якби не було над ними імператорської влади, що, з одного боку, тисне нас, а з іншого боку – все-таки оберігає, я гадаю, що наші маєтки й наші замки вже двадцять разів були б розграбовані й розгромлені зграями селян із сусідніх округів. Вони голодують унаслідок війни, але завдяки невичерпному співчуттю Альберта (його доброта відома на тридцять миль навколо) сіли нам на шию, особливо від часу всіх цих перипетій із престолонаслідуванням імператора Карла.¹⁰⁹

Коли граф Християн, бажаючи напоумити сина, бувало, говорив йому, що віддати все в один день – значить позбавити себе можливості давати завтра, той відповідав: «Батьку мій любий, хіба немає в нас даху, що переживе всіх нас, тоді як над головами тисяч нещасних лише холодне й суворе небо? Хіба в кожного з нас не більше одягу, ніж потрібно, щоб одягти цілу родину в лахмітті? А хіба щодня не бачу я за нашим столом такої кількості різних страв і чудесних угорських вин, якої вистачило б, аби нагодувати й підтримати всіх цих нещасних жебраків, виснажених нестатком і втомою? Чи сміємо ми відмовляти в чому-небудь, коли в нас у всьому надмір? Чи маємо ми право користуватися навіть необхідним, якщо в інших і того немає? Хіба заповіді Христа тепер змінилися?»

Що могли відповісти на ці прекрасні слова й граф, і ка-

¹⁰⁹ ...від часу всіх цих перипетій із престолонаслідуванням імператора Карла. – Мається на увазі війна за австрійську спадщину 1740—1748 рр.

ноніса, і капелан, самі ж виховали цього юнака в таких суворих і високих принципах релігії? І вони бентежилися, бачачи, що вихованець їхній усе розуміє буквально, не бажаючи йти ні на які компроміси, що їх вимагає час (на яких, я гадаю, і ґрунтується всякий суспільний устрій).

Ще гірше бувало, коли питання стосувалося політики: Альберт уважав потворними людські закони, що дають право володарям посилати на забій мільйони людей, розоряти цілі величезні країни заради задоволення свого честолюбства та марнославства. Ця його політична нетерпимість ставала небезпечною, й родичі не зважувалися везти його ні до Відня, ні до Праги, ні взагалі до великих міст, побоюючись, як би його фанатичні промови не зашкодили їм. Не менш турбували їх і релігійні переконання Альберта. При такій екзальтованій набожності його цілком могли прийняти за еретика, що заслуговує багаття або шибениці. Він ненавидів пап, цих апостолів Христа, що ополчились у союзі з королями на спокій і благо народу. Він гудив розкіш єпископів, світський дух священиків і честолюбство всіх духовних осіб. Він цілими годинами викладав бідному капеланові те, що в сиву давнину вже говорили у своїх проповідях Ян Гус і Мартін Лютер. Альберт проводив цілі години, розпростершись на підлозі каплиці, поринулий у найглибші релігійні міркування, охоплений священним екстазом. Він дотримувався постів і віддавався помірності набагато суворіше, ніж того вимагала церква. Подейкували навіть, що він носить

волосяницю, і знадобилася вся влада батька й вся ніжність тітоньки, щоб змусити його відмовитися від цих катувань, які, звичайно, чимало сприяли його екзальтації.

Коли його добрі й розумні родичі побачили, що він здатний за кілька років розтратити весь свій статок, а до того ж іще, як противник католицької церкви й уряду, ризикує потрапити до в'язниці, вони зі смутком у душі вирішили відправити його подорожувати. Вони сподівалися, що, стрічаючись із різними людьми, знайомлячись у різних країнах з їхніми основними державними законами, майже однаковими в усьому цивілізованому світі, він звикне жити серед людей, і жити так, як живуть вони. І ось його доручили гувернерові, хитрому єзуїтові, світському й дуже розумному чоловікові, що зрозумів із півслова свою роль і взявся виконати те, чого не зважувалися йому висловити прямо. Відверто кажучи, було потрібно звабити й притупити цю непримиренну душу, зробити її придатною для суспільного ярма, вливаючи в неї по краплі необхідну для цього солодку отруту – марнославство, честолюбство, байдуже-спокійне ставлення до релігії, політики й моралі. Не суптєся так, мила Порпоріно! Мій поважний дядько – проста й добра людина. З юних літ він дивився на все так, як йому це було прищеплено, і вмів протягом усього життя без святенництва й зайвих роздумів примиряти терпимість і релігію, обов'язок християнина – з обов'язком можновладного вельможі. У нашій суспільстві й у наше століття, коли на мільйон таких людей, як усі ми, зустрі-

чається один такий, як Альберт, мудрий той, хто йде разом зі століттям і разом із суспільством; а хто прагне повернутися на дві тисячі років назад, той безумець: нікого не переконавши, він тільки обурює людей свого кола.

Альберт подорожував вісім років. Він відвідав Італію, Францію, Англію, Пруссію, Польщу, Росію й навіть Туреччину. Додому повернувся він через Угорщину, Південну Німеччину й Баварію. За весь час цієї довгої подорожі він поводився цілком розсудливо: не витрачав більше, ніж дозволяло пристойне утримання, що призначили йому рідні, писав їм ласкаві, ніжні листи й, не вдаючись ні в які міркування, просто описував усе бачене; абатові ж, своєму гувернерові, він не давав ані найменшого приводу для скарг чи невдоволення.

Повернувшись додому на початку минулого року, він, після перших обіймів і поцілунків, негайно, кажуть, вийшов у кімнату своєї покійної матері й, замкнувшись, просидів там кілька годин; потім, вийшовши звідти, страшно блідий, вирушив сам-один у гори.

У цей час абат вів відверту бесіду з канонісою Вінцеславою і капеланом, які зажадали, щоб він не криючись розповів їм усе про фізичний і моральний стан молодого графа. «Граф Альберт, – сказав він їм, – уже не знаю, справді, чому – чи тому, що подорож одразу змінила його, чи тому, що з ваших розповідей про його дитинство я склав собі про нього невірне уявлення, – граф Альберт, кажу я, з першо-

го дня нашого спільного життя був таким же, яким ви його бачите зараз: лагідним, спокійним, витривалим, терплячим і надзвичайно чемним. За весь час він жодного разу не зрадив себе, і я був би найнесправедливішою людиною на світі, якби поскаржився хоч на що-небудь. Того, чого я так боявся, – божевільних витрат, різких витівок, пишномовних промов, екзальтованого аскетизму, – мені не довелося спостерігати. Він жодного разу не висловив бажання самостійно розпорядитися тими сумами, які ви мені довірили. Взагалі він ніколи не виявляв ані найменшого невдоволення. Щоправда, я завжди запобігав його бажанню й, бачачи, що до нашої карети підходить жебрак, поспішав подати милостиню перш, ніж він устигав простягнути руку. Можу сказати, що такий спосіб дії виявився дуже вдалим: майже не бачачи вбогості й недуг, молодий граф, здавалося, зовсім перестав думати про те, що його колись так пригнічувало. Ніколи я не чув, аби він сварив кого-небудь, гудив який-небудь звичай чи відгукувався осудливо про яке-небудь установа. Його екзальтована набожність, що так лякала вас, поступилася місцем спокійному виконанню обрядів, як личить світській людині. Він бував при найблискупіших дворах Європи, проводив час у кращому товаристві, нічим не захоплюючись, але нічим і не обурюючись. Усюди звертали увагу на його красу, шляхетні манери, чемність без усякої пихатості, на його такт і дотепність у бесіді. Молодий граф залишився таким же чистим, як найвихованіша дівиця, не виявляючи при цьому

ніякої манірності поганого тону. Він бував у театрах, оглядав музеї, пам'ятники, говорив стримано й зі знанням справи про мистецтво. Словом, у мене склалось уявлення про нього як про цілком розсудливу, урівноважену людину, і мені зовсім незрозуміле те занепокоєння, що він уселяв вам. Якщо в ньому і є щось незвичайне, так це якраз почуття міри, обережність, холоднокровність, відсутність захоплень і пристрастей, чого я ніколи ще не зустрічав у юнаку, настільки щедро обдарованому красою, знатністю й багатством».

Втім, у цьому звіті не було нічого нового, – він був лише підтвердженням частих листів абата рідним; але вони весь час боялися, чи не перебільшує він, і заспокоїлися, лише коли він підтвердив повне моральне переродження мого двоюрідного брата, очевидно, не побоюючись, що той на очах родичів негайно спростує його своїм поведженням. Абата обсіпали подарунками, подяками й почали чекати з нетерпінням повернення Альберта із прогулянки. Вона тяглася довго, і коли нарешті молодий граф з'явився до вечері, всі були вражені його блідістю й серйозністю. Якщо в першу хвилину при зустрічі лице його сяяло ніжною й глибокою радістю, то тепер від неї не залишилося й сліду. Всі були здивовані й із занепокоєнням тихенько звернулися до абата за роз'ясненнями. Той глянув на Альберта і, підійшовши до родичів, що відкликали його в куток, відповів із здивуванням: «Справді, я не бачу нічого особливого в обличчі графа: у нього все той же шляхетний, спокійний вираз, який я звик

бачити протягом тих восьми років, що маю честь перебувати при ньому».

Граф Християн цілком задовольнився такою відповіддю.

«Коли ми розлучилися з Альбертом, – сказав він сестрі, – на щоках його ще грав рум'янець юності, а внутрішнє збудження часто – на жаль! – надавало блиску його очам і жвавості голосу. Тепер ми бачимо його засмаглим од південного сонця, трохи схудлим, імовірно від втоми, і більш серйозним, як це й личить сформованому чоловікові. Вам не здається, сестрице, що зараз він має набагато кращий вигляд?»

«У його серйозності відчувається смуток, – відповіла моя добра тітонька. – Я ніколи в житті не бачила двадцятивосьмилітнього молодика, що був би таким млявим і таким мовчазним. Він ледве відповідає нам».

«Граф завжди був скупим на слова», – заперечив абат.

«Раніше це було не так, – сказала каноніса. – Якщо бували тижні, коли ми його бачили мовчазним і замисленим, то бували й дні, коли він надихався й говорив цілими годинами».

«Я ніколи не зауважував, – заперечив абат, – аби він зраджував ту стриманість, яку ви тепер у ньому спостерігаєте».

«Невже він більше подобався вам, коли говорив занадто багато й своїми розмовами приводив нас у жах? – запитав граф Християн свою заклопотану сестру. – Ох, ці жінки!»

«Так, але тоді він усе-таки жив, – сказала вона, – а тепер він справляє враження вихідця з того світу, байдужого до

всього земного».

«Такий характер молодого графа, – сказав абат, – він людина замкнута, ні з ким не полюбляє ділитися враженнями і, кажучи відверто, не піддається впливу ніяких зовнішніх дій. Це властивість людей холодних, розсудливих, розважливих, так уже він створений, і я глибоко переконаний, що, прагнучи розворушити його, можна тільки внести тривогу в його душу, далеку від усякої жвавості й небезпечної заповзятливості».

«О! Я готова заприсягтися, що його справжній характер зовсім не такий!» – вигукнула каноніса.

«Пані каноніса, імовірно, відмовиться від свого упередження проти такої рідкісної переваги», – сказав абат.

«Справді, сестрице, – сказав граф Християн, – я вважаю, що пан абат міркує досить мудро. Хіба не він своїми зусиллями та впливом досяг того, чого ми так прагнули? Хіба не він запобіг нещастям, яких ми так боялись? Альберт був марнотратний, екзальтований, безрозсудно сміливий! Повернувся він до нас таким, яким йому належить бути, щоб заслужити повагу, довіру й шану оточення».

«Але повернувся потертим, як старовинна книга, – мовила тітонька, – а можливо, озлобленим і з презирством до всього того, що не відповідає його таємним бажанням. Мені навіть здається, що він не радий нам, а ми ж бо чекали його з таким нетерпінням!»

«Граф і сам з нетерпінням прагнув додому, – зауважив

абат, – я прекрасно це бачив, хоча відкрито він цього не виявляв. Він же такий нетовариський. За природою своєю він дуже стримана людина».

«Навпаки, за вдачею своєю він дуже експансивний, – гаряче заперечила каноніса. – Він бував іноді запальний, а часом надзвичайно ніжний. Часто він сердив мене, але варто було йому кинутися мені на шию, і я негайно все йому прощала».

«Стосовно мене йому ніколи нічого не доводилося загляджувати», – сказав абат.

«Повірте, сестрице, так набагато краще», – наполягав мій дядько.

«На жаль! – скрикнула каноніса. – Невже завжди в нього буде цей вираз обличчя, що приводить мене в жах і надриває мені серце?»

«Це – гордий, шляхетний вираз, який личить людині його кола», – сказав абат.

«Ні! Це просто кам'яне обличчя! – вигукнула каноніса. – Коли я дивлюся на нього, мені здається, що бачу його матір, але не добру й ніжну, якою я її знала, а крижану і нерухому, якою вона намальована на портреті в дубовій рамі».

«Повторюю вашій ясновельможності, – наполягав абат, – що це звичайний вираз обличчя графа Альберта за ці вісім років».

«На жаль! Виходить, ось уже вісім жахливих років, як він нікому не всміхнувся! – вигукнула, заливаючись слізьми, моя найдобріша тітонька. – За ці дві години, що я не зводжу

з нього очей, його стиснуті безкровні губи жодного разу не ожили в усмішці. Ах, мені хочеться кинутися до нього, пригорнути його до серця, дорікнути в байдужості, навіть насварити, як бувало. Може, й тепер, як колись, він, ридаючи, кинувся б мені на шию!»

«Бережи вас Бог від такої необережності, дорога сестро, – мовив граф Християн, змушуючи її відвернутись од Альберта, з якого та не зводила очей, повних сліз. – Не піддавайтесь материнській слабкості, – вів далі він, – ми вже з вами бачили, яким бичем була ця надмірна чутливість для життя й розуму нашого бідного хлопчика. Розважаючи його, усуваючи від нього всяке сильне хвилювання, пан абат, дотримуючись вказівок лікарів і наших, умиротворив цю тривожну душу. Глядіть, не зіпсуйте всього, що він зробив, примхами своєї легковажної ніжності».

Каноніса погодила ся з доводами брата й постаралася примиритись із крижаною холодністю Альберта, але вона не могла до цього звикнути й раз у раз шепотіла на вухо братові: «Що там не кажіть, Християне, але я боюся, що, поводячись із ним як із хворою дитиною, а не як із чоловіком, абат погубив його».

Увечері, відходячи до сну, всі почали прощатись; Альберт шанобливо схилився під батьківським благословенням; коли ж каноніса пригорнула його до своїх грудей і він помітив, що вона вся тремтить, а голос її переривається від хвилювання, він теж затремтів і, немов відчувши нестерпний біль, раптом

вирвався з її обіймів.

«Бачите, сестрице, – пошепки сказав граф, – він відвик од душевних хвилювань, ви йому шкодите».

Кажучи це, граф, сам далеко не заспокоєний, із хвилюванням стежив поглядом за сином, бажаючи перевірити, як той ставиться до абата: чи не віддає він тепер йому перевагу над усіма своїми? Але Альберт із холодною ввічливістю вклонився своєму гувернерові.

«Любий сину, – мовив граф, – мені здається, що я вчинив згідно з твоїми бажаннями та симпатіями, попрохавши пана абата не залишати тебе, як він мав намір зробити, а залишитися з нами якомога довше. Мені не хотілося б, аби наше щастя – знову бути разом – затьмарилося для тебе якою-небудь прикрістю, і я хочу сподіватися, що твій шановний друг допоможе нам зробити для тебе безхмарною цю радість побачення».

Альберт відповів на це лише глибоким поклоном, і якась дивна посмішка майнула на його губах.

«На жаль, – мовила бідолашна каноніса, коли племінник вийшов, – от як він тепер посміхається!»

Розділ 27

– Під час відсутності Альберта граф і каноніса будували багато всяких планів про майбутність свого дорогого хлопчика, особливо про його одруження. З його красою, ім'ям і все ще дуже значним статком Альберт міг розраховувати на найкращу партію. Одначе в тому разі, коли б залишки апатії й відлюдкуватості перешкодили його світським успіхам, його рідні, що обожнювали його, тримали для нього про запас молоду дівчину з таким же знатним ім'ям, як і в нього самого, – його двоюрідну сестру, що носить те ж прізвище. Єдина дочка, вона була не така багата, як він, але досить гарна собою – такими бувають у шістнадцять років дівчатка, красиві свіжістю молодості. Ця молода особа – баронеса Амалія фон Рудольштадт, ваша покірна слуга й ваша нова подруга.

«Вона, – говорили між собою старі, сидячи біля каміна, – не бачила ще жодного чоловіка. Вихованка монастиря, вона з радістю вийде заміж, аби тільки вирватися звідти. Претендувати на кращу партію вона не може. А що стосується дивацтв, які можуть зберегтись у характері її двоюрідного брата, то спогади дитинства, споріднення, кілька місяців близькості з нами, звичайно, все зглядять і змусять її, хоча б із родинного почуття, мовчазно переносити те, чого, можливо, не стерпіла б чужа». У згоді мого батька вони не сумнівалися: по правді сказати, власної волі в нього ніколи не було,

все життя він діяв так, як хотіли його старший брат і сестра Вінцеслава.

Після двох тижнів уважного спостереження дядько й тітка зрозуміли, що останньому нащадкові їхнього роду, внаслідок меланхолійності й цілковитої замкнутості характеру, не судилося вкрити їхнє ім'я новою славою. Молодий граф не виявляв ані найменшого бажання відзначатися на якому-небудь полі діяльності: його не тягло ні до військової кар'єри, ні до цивільної, ні до дипломатичної. На всі пропозиції він відповідав із покірним виглядом, що готовий підкоритися волі батьківській, але що йому самому не потрібно ні розкоші, ні слави. По суті, апатичний характер Альберта був повторенням, але в більшій мірі, характеру його батька, в якого терпіння межує з байдужістю, а скромність є чимось на зразок самозречення. Що виставляє мого дядька в трохи іншому світлі й чого немає в його сина, так це його гаряча, притому позбавлена всякої пихатості й марнославства, відданість громадському обов'язку. Альберт, здавалося, визнавав тепер сімейні обов'язки, але до громадських обов'язків, як ми їх розуміємо, ставився, очевидно, не менш байдуже, ніж у дитячі роки. Наші батьки, його й мій, воювали під знаменами Монтекукулі¹¹⁰ проти Тюренна¹¹¹. У війну вони вно-

¹¹⁰ *Монтекукулі* (Монтекоколі) Раймонд фон (1609—1680) – австрійський полководець і військовий теоретик. Брав участь у Тридцятилітній війні, у війнах проти Швейцарії та Туреччини; у 1670-х роках під час нідерландської війни очолив імперську армію, що діяла на Рейні проти французів.

¹¹¹ *Тюрени* Анрі де ла Тур д'Овернь (1611—1675) – один із найвидатніших

сили фанатизм, підігрітий свідомістю імперської величі. У той час уважалось обов'язком сліпо коритися й сліпо вірити своїм владарям. Наш більш освічений час зриває ореол із монархів, і сучасна молодь насмілюється не вірити ні імператорській короні, ні папській тіарі. Коли дядько намагався розбудити в синові давній лицарський запал, він прекрасно бачив, що всі його промови зовсім нічого не говорять цій скептично налаштованій людині, яка до всього ставиться з презирством.

«Якщо вже це так, не будемо йому суперечити, – вирішили дядько з тіткою, – не будемо шкодити цьому й без того сумному видужанню, в результаті якого замість розлюченого юнака нам повернули згаслого чоловіка. Нехай живе собі спокійно, як йому хочеться. Нехай буде посидючим ученим-філософом, як деякі з його предків, або ж пристрасним мисливцем, подібно до нашого брата Фрідріха, або справедливим поміщиком, що творить добро, яким старається бути його батько. Нехай він веде відтепер спокійне, сумирне життя старого; він буде першим із Рудольштадтів, що не знає молодості. Але позаяк не можна допустити, щоб із ним згас і наш рід, треба скоріше оженити його, щоб спадкоємці нашого імені заповнили цю прогалину на блискучих сторінках нашої історії. Хтозна, можливо, з волі провидіння лицарська кров його предків, мовби відпочиваючи в ньому, завире з

новою силою й відвагою в жилах його нащадків?»

І відразу було вирішено поговорити з Альбертом про одруження.

Спочатку торкнулися цього питання злегка, але, бачачи, що він і до одруження ставиться з такою ж байдужістю, як до всього іншого, почали говорити з ним більш серйозно й наполегливо. Він заперечував, посилаючись на свою соромливість, на невміння поводитись у жіночому товаристві.

«Треба правду сказати, – говорила тітонька, – що, якби я була молодою жінкою, такий похмурий претендент, як наш Альберт, уселив би мені більше страху, ніж бажання вийти за нього заміж, і я б навіть горб свій не проміняла на його слова».

«Виходить, нам потрібно вдатися до останнього засобу, – вирішив дядько, – одружити його з Амалією. Він знав її дитиною, дивиться на неї як на сестру, тому буде з нею менш соромливий. А оскільки вона характеру веселого й рішучого, то своєю життєрадісністю може вивести нашого Альберта з цієї меланхолії, якій він усе більше й більше піддається».

Альберт не відхилив цього проекту, але й не висловився за нього, – він тільки погодився побачитись зі мною й ближче познайомитися. Вирішено було ні про що мене не попереджати, щоб позбавити образи відмови, завжди можливої з його боку. Написали про це моему батькові та, діставши його згоду, почали зараз же клопотати перед папою про дозвіл на наш шлюб, необхідний через близьке споріднення. Тим ча-

сом батько взяв мене з монастиря, й одного прекрасного ранку ми підїхали до замку Велетнів. Насолоджуючись свіжим сільським повітрям, я з нетерпінням чекала хвилини, коли побачу свого нареченого. Добрий мій батько, сповнений надій, уявляв, начебто я нічого не знаю про шлюбний проект, а сам у дорозі, не зауважуючи цього, все мені вибовкав.

Перше, що мене вразило в Альберті, це його краса та шляхетна постава. Зізнаюся вам, дорога Ніно, що моє серденько сильно забилося, коли він поцілував мені руку, і протягом кількох днів кожний його погляд, кожне слово приводили мене в захват. Його серйозність анітрошки не відштовхувала мене, а він, здавалося, не відчував у моїй присутності ні найменшої незручності. Як у дні дитинства, він говорив мені «ти», і коли, з побоювання порушити світські пристойності, намагався поправитися, рідні дозволяли йому це й навіть просили зберегти свою колишню фамільярність у стосунках зі мною. Моя веселість часом викликала в нього невимушену усмішку, і наша добра тітонька, не тямлячи себе від захвату, приписувала мені всю честь цього зцілення, яке вже вважала остаточним. Словом, він ставився до мене лагідно, як до дитини, і поки що я задовольнялася цим, упевнена, що в недалекому майбутньому він зверне більш серйозну увагу на мою задержку усмішки й на мої гарні туалети, на які я не скупилася, щоб йому сподобатися.

Однак незабаром, на мою прикрість, мені довелось переконатися, що він дуже мало цікавиться моєю зовнішністю,

а туалетів просто не помічає. Яюсь тітонька звернула його увагу на чарівне лазурово-блакитне плаття, що чудово окреслювало мою фігуру. А він почав запевняти, що плаття яскраво-червоне. Тут абат, його гувернер, великий любитель компліментів, бажаючи дати йому урок чемності, втрутився, говорячи, що він відмінно розуміє, чому граф Альберт не розгледів кольори мого плаття. Здавалося б, моєму кузенові випадала нагода сказати мені яку-небудь люб'язність із приводу троянд на моїх щоках і золота мого волосся. Але він тільки сухо заперечив абатові, що відрізнати кольори вміє не гірше за нього й що плаття моє червоне, як кров.

Не знаю чому, але ці дивні слова й брутальність викликали в мені тремтіння. Я глянула на Альберта, і мені раптом стало страшно від виразу його очей. Із цього дня я стала більше боятися його, ніж любити. Незабаром я зовсім його розлюбила, а тепер і не боюся й не люблю. Я просто жалію його – і тільки. Ви самі мало-помалу побачите, чому це так, і зрозумієте мене.

Наступного дня ми збиралися вирушити за покупками до Тусти, найближчого міста. Я дуже раділа цій прогулянці. Альберт мав верхи супроводжувати мене. Я була готова й чекала, що він підсадить мене в сідло. Екіпажі були подані й стояли біля під'їзду, та Альберт усе не з'являвся. Його служник доповів, що в призначений час постукав до нього в двері. Камердинера знову послали дізнатися, чи готовий молодий граф. Треба сказати, що в Альберта була манія завжди одя-

гатися самому, без будь-чиєї допомоги; тільки вийшовши зі своєї кімнати, він дозволяв камердинерові увійти до неї. Даремно стукали до нього, – він не відповідав. Стривожений цим мовчанням, старий граф сам вирушив до кімнати сина, але йому не вдалося ні відчинити двері, замкнені зсередини, ні домогтися від Альберта хоча б одного слова. Усі почали вже турбуватись, але абат оголосив спокійним голосом, що в графа Альберта бувають іноді напади непробудного сну, начебто якогось заціпеніння, і якщо його раптово розбудити, то він приходить у дуже збуджений стан, після чого протягом кількох днів погано почувається.

«Але ж це хвороба!» – з тривогою вигукнула каноніса.

«Не думаю, – відповів абат, – я ніколи не чув, аби він на що-небудь скаржився. Лікарі, яких я запрошував під час такого сну, не знаходили в графа ніякої хвороби, а цей стан пояснювали перевтомою, фізичною або розумовою. Вони наполегливо радили не перешкоджати його потребі в повному спокої й забутті».

«І часто це з ним буває?» – запитав дядько.

«Я спостерігав це явище лише п'ять-шість разів за всі вісім років, – відповів абат, – і оскільки я ніколи не тривожив його, воно проходило без усяких неприємних наслідків».

«І довго воно триває?» – запитала я у свою чергу, дуже розсерджена.

«Більш або менш довго, – сказав абат, – залежно від того, як довго тривало безсоння, що передувало цій втраті сил або

викликало її. Але знати це неможливо, тому що граф сам не пам'ятає причини або не хоче про неї говорити. Він дуже багато працює й приховує це з рідкісною скромністю».

«Виходить, він дуже начитаний?» – запитала я.

«Надзвичайно», – відповів абат.

«І ніколи цього не виявляє?»

«Він робить із цього таємницю й навіть сам не підозрює всієї глибини своїх знань».

«Навіщо ж вони йому в такому разі?»

«Геній – як краса, – відповів улесливий єзуїт, дивлячись на мене масними оченятами, – це милості неба, що не вселяють ні гордості, ні хвилювання тим, хто ними наділений».

Я зрозуміла його наставляння й, як ви можете собі уявити, ще більше розлютилася. Вирішили відкласти прогулянку до пробудження мого кузена. Але коли по закінченні двох годин він так і не з'явився, я скинула свою чудову амазонку й сіла вишивати за п'яльці. Не приховую, при цьому я багато порвала шовку й пропустила чимало хрестиків. Я була обурена зухвалістю Альберта. Як він смів, сидячи над своїми книгами, забути про майбутню прогулянку зі мною й тепер спати непробудним сном, у той час як я його чекаю?! Час ішов, і мимохіть довелося відмовитись од поїздки до міста. Мій батько, цілком задовольнившись поясненнями абата, взяв свою рушницю й преспокійно вирушив стріляти зайців. Тітонька, менш спокійна, разів двадцять піднімалася до кімнати племінника, щоб послухати біля його дверей. Але

там панувала мертва тиша, не чутно було навіть його подиху. Бідолашна стара була в розпачі, бачачи, до чого я незадоволена. А дядько Християн, аби забутися, взяв книжку духовного змісту, всівся у куточку вітальні й заходився читати з такою смиренністю, що я готова була вистрибнути у вікно з досади. Нарешті, вже надвечір, тітонька, вся сяюча, прийшла сказати, що Альберт прокинувся й одягається. Абат порадив нам із появою молодого графа не виявляти ні подиву, ні занепокоєння, не ставити йому ніяких запитань і тільки намагатися відволікти його, якщо він буде засмучений тим, що сталося.

«Але якщо мій кузен не хворий, виходить, він маніяк?» – вигукнула я, розлютившись.

Я зараз же пошкодувала про сказане, побачивши, як змінилося від моїх жорстоких слів обличчя бідолашного дядька.

Але коли Альберт, наче й не було нічого, ввійшов, не вважаючи за потрібне навіть вибачитися й, видно, нітрохи не підозрюючи про наше невдоволення, я обурилася й дуже сухо з ним привіталася. Він навіть не помітив цього. Здавалося, він був весь поринулий у свої думи.

Увечері моєму батькові спало на думку, що Альберта може розвеселити музика. Я ще жодного разу не співала при ньому; моя арфа прибула тільки напередодні. Не перед вами, вчена Порпоріно, мені хвастатися своїми пізнаннями в музиці, але ви самі переконаєтеся, що в мене непоганий голосок і

є природжена музикальність. Я змусила довго просити себе: мені більше хотілося плакати, ніж співати. Альберт не проронив ні слова, не виявив ані найменшого бажання послухати мене. Нарешті я все-таки погодилася, але співала дуже погано, й Альберт, наче я терзала йому слух, був настільки грубий, що після декількох тактів вийшов із кімнати. Мені довелося прикликати на допомогу все моє самолюбство, всю мою гордість, аби не розплакатися й доспівати арію, не порвавши зі злості струн арфи. Тітонька вийшла слідом за племінником, батько мій зараз же заснув, а дядько чекав біля дверей повернення сестри, щоб довідатися від неї, що із сином. Лише абат розсипався переді мною в компліментах, але вони злили мене більше, ніж байдужість інших. «Очевидно, мій кузен не любить музики», – сказала я.

«Навпаки, він дуже її любить, – відповідав абат, – але це залежить...»

«Від того, як співають», – перебила я його.

«...від його душевного стану, – вів далі він, не зніяковівши. – Іноді музика йому приємна, іноді шкідлива. Очевидно, ви так його зворушили, що він не мав сили володіти собою й пішов, злякавшись, як би не виявити своїх почуттів. Ця втеча має вам лестити більше за всякі похвали».

У лестошах єзуїта було щось хитре й глузливе, що збуджувало в мені ненависть до цієї людини. Але незабаром я позбулася його, як ви це зараз побачите.

Розділ 28

– Наступного дня моїй тітоньці, що стає говіркою лише тоді, коли вона чим-небудь дуже схвильована, спало на думку затіяти бесіду з абатом і капеланом. А позаяк, окрім родинних уподобань, які поглинають її майже цілком, єдине у світі, що її цікавить, – це велич нашого роду, то вона не забула розпатякатися щодо свого родоводу, доводячи обом священикам, що наш рід, особливо по жіночій лінії, найзнаменитіший, найчистіший – словом, найкращий із усіх німецьких родів.

Абат слухав терпляче, капелан – з благоговінням, як раптом Альберт, який, здавалося, зовсім не слухав тітоньку, перебив її з легким роздратуванням:

«Мені здається, мила тітонько, ви помиляєтеся щодо переваги нашого роду. Щоправда, і дворянство й титули отримані нашими предками досить давно, але рід, що втратив своє ім'я й, так би мовити, відрікся від нього, що змінив його на ім'я жінки, чужої за національністю й вірою, – такий рід втрачає право пишатися своїми стародавніми доблестями й вірністю своїй країні».

Це зауваження зачепило канонісу за живе, і, помітивши, що абат насторожився, вона визнала за потрібне заперечити племінникові.

«Я не згодна з вами, любий мій, – сказала вона. – Не раз

бувало, що який-небудь іменитий рід підносився ще більше, приєднавши до свого імені ім'я материнської лінії, щоб не позбавити своїх спадкоємців честі походити від жінки доблесного роду».

«Але тут цей приклад непридатний, – заперечив Альберт з невластивою йому наполегливістю. – Я розумію, що можна з'єднати два славних імені. Я вважаю цілком справедливим, аби жінка передала дітям своє ім'я, приєднавши його до імені чоловіка. Але повне знищення імені чоловіка видається мені образою з боку тої, котра цього вимагає, і низькістю з боку того, хто цьому підкоряється».

«Альберте, ви згадуєте події із занадто сивої давнини, – мовила з глибоким зітханням каноніса, – і наводите приклад, ще менш удалий, аніж мій. Пан абат, слухаючи вас, міг подумати, що якийсь чоловік, наш предок, був здатний на ницість. Оскільки ви так прекрасно поінформовані про речі, що, як я гадала, майже вам невідомі, ви не мусили б зауважувати з приводу політичних подій... настільки далеких од нас, дякувати Богові...»

«Якщо сказане мною вам неприємно, тітонько, я зараз наведу факт, що змиє всяке ганебне обвинувачення з пам'яті нашого предка Вітольда, останнього із Рудольштадтів. Це, мені здається, дуже цікавить мою кузину, – зазначив він, бачачи, як я витріщила на нього очі, вражена тим, що він, усупереч своїй звичайній мовчазності й філософському напряду думок, раптом пустився в таку суперечку. – Хай буде

вам відомо, Амаліє, що нашому прадідові Братиславу ледь виповнилося чотири роки, коли його мати, Ульріка Рудольштадт, визнала за потрібне затаврувати його ганьбою, – віднявши в нього його справжнє ім'я, ім'я його батьків – Подебрад, і давши йому натомість те саксонське ім'я, що ми тепер носимо разом з вами: ви – не червоніючи, а я – не пишаючись ним».

«На мою думку, принаймні даремно згадувати про речі, настільки далекі від нашої епохи», – мовив граф Християн, якому, видно, було не по собі.

«Мені здається, що тітонька заглянула в ще більш далеке минуле, розповідаючи нам про великі заслуги Рудольштадтів, і я не розумію, що поганого в тім, якщо хто-небудь із нас, випадково згадавши, що він чех, а не саксонець за походженням, що його звати Подебрад, а не Рудольштадт, почне розповідати про події, які сталися всього яких-небудь сто двадцять років тому».

«Я знав, – утрутився абат, який слухав Альберта з великою цікавістю, – що ваш іменитий рід у минулому був споріднений з королівським родом Георгія Подебрада, але не підозрював, що ви прямі його нащадки, які мають право мати його ім'я».

«Це тому, – відповів Альберт, – що тітонька, яка так добре розбирається в генеалогії, визнала за потрібне вилучити із своєї пам'яті те стародавнє й благородне древо, від якого походимо ми. Але те генеалогічне древо, на яке кривавими лі-

терами занесено нашу славу й похмуру історію, ще височіє на сусідній горі».

Позаяк, говорячи це, Альберт пожвавлювався все більше й більше, а лице дядька робилось усе похмурішим, абат, хоча в ньому й була зачеплена цікавість, спробував було перемінити розмову. Але моя цікавість була занадто сильною.

«Що ви хочете сказати цим, Альберте? – вигукнула я, підходячи до нього.

«Я хочу сказати те, що кожний із роду Подебрадів мусив би знати, – відповів він. – Я хочу сказати, що на старому дубі *скелі Жаху*, на який ви щодня дивитеся зі свого вікна, Амаліє, і під покров якого я раджу вам ніколи не сідати, не сотворивши молитви, триста років тому висіли плоди важчі за ті висохлі жолуді, які тепер майже не ростуть на ньому».

«Це жахлива історія, – промимрив переляканий капелан, – не розумію, хто міг про це розповісти графові Альбертові».

«Місцева легенда, а можливо, щось іще більш достовірне, – відповів Альберт. – Хоч як спалюй сімейні архіви й історичні документи, пане капелане, хоч як виховуй дітей у невіданні минувшини, хоч як змушуй мовчати простодушних людей за допомогою софізмів, а слабких – за допомогою погроз, – ні страх перед деспотизмом, ні боязнь пекла не можуть заглушити тисячі голосів минулого¹¹², вони несуть-

¹¹² ...тисячі голосів минулого... – Тут і в інших епізодах роману виявився інтерес Жорж Санд до переселення душ, яке проповідував П'єр Леру, утверджую-

ся звідусіль. Ні! Ні! Вони занадто гучні, ці жахливі голоси, щоб слова священника могли змусити їх замовкнути. Коли ми спимо, вони говорять нашим душам устами примар, які підводяться з могил, аби попередити нас; ми чуємо ці голоси серед шуму природи; вони, як колись голоси богів у священних гаях, виходять навіть із стовбурів дерев, аби розповісти нам про злочини, про нещастя й подвиги наших батьків...»

«Навіщо, мій бідолашний хлопчику, ти мучиш себе такими сумними думками й фатальними спогадами?» – мовила каноніса.

«Це ваша генеалогія, тітонько, це подорож, яку ви щойно здійснили в минулі століття, – це вони розбудили в мені спогад про п'ятнадцять ченців, власноручно повішених на гілках дуба одним із моїх предків... Так, моїм предком, найбільшим, найстрашнішим, найзавзятішим, – тим, кого називали «Грізний сліпець»¹¹³, – непереможним Яном Жижкою, поборником чаші¹¹⁴!»

чи ідею єдності всього людства й необхідності боротьби за спільне щасливе майбутнє.

¹¹³ «Грізний сліпець» – військовий вождь повсталих гуситів Ян Жижка (бл. 1370—1424), який у молодості втратив око; улітку 1421 р. при облозі замку Рабі його було тяжко поранено й він повністю осліп. Однак Жижка залишався на своєму бойовому посту й ні разу не зазнав поразки. Його помічники описували йому хід битви та місцевість, і сліпий полководець керував рухом армії, безпомилково визначаючи напрям її ударів.

¹¹⁴ ...поборник чаші. – У Середньовіччі в католицькій церкві утвердилася традиція, за якою священники причащалися хлібом і вином, а миряни – тільки хлібом. Послідовники Гуса виступили з вимогою причастя під обома видами, тоб-

Гучне, ненависне ім'я глави таборитів¹¹⁵ – сектантів, які під час Гуситських воєн перевершували своєю енергією, хоробрістю й жорстокістю всіх інших реформатів, – уразило, мов удар грому, обох священників. Капелан навіть перехрестивсь, а тітонька, що сиділа поруч із Альбертом, мимоволі відсунулася від нього.

«Боже милостивий! – скрикнула вона. – Та про що й про кого говорить цей хлопчик? Не слухайте його, пане абате! Ні, ніколи, ніколи наша родина не мала нічого спільного з тим окаянним, чиє мерзенне ім'я він щойно вимовив».

«Говоріть за себе, тітонько, – рішуче заперечив Альберт. – Ви – Рудольштадт у душі, хоча в дійсності походи-

то не тільки хлібом, але й вином («із чаші»). В умовах національної та релігійної боротьби питання про два види причастя набуло надзвичайної актуальності й гостроти. Чаша, яка зображувалася на знаменах повсталих гуситів, слугувала символом рівності, запереченням привілеїв духовенства. Помірковані гусити із середовища заможного бюргерства та дворянства, які називалися чашниками, або калекстинами (від лат. *calix* – «чаша»), задовольнялися вимогою причащання мирян під обома видами та ліквідації світської влади духовенства.

¹¹⁵ *Таборити* – радикальні гусити, головним чином селяни та міська біднота, які не обмежувалися вимогою обрядового зрівняння і прагнули знищення феодального ладу в цілому, створення суспільства, де не буде гніту і злиднів. Центром селянсько-плебейського руху були поселення на горі Табор у Південній Чехії. Таборитські армії воювали з ворогом як у самій Чехії, так і за її межами. Єдність дій таборитів і чашників установлювалася тільки в моменти зовнішньої небезпеки, загострення класових суперечностей у ході розвитку чеської Реформації в остаточному підсумку призвело до відкритої збройної боротьби між ними. У вирішальній битві біля Липан 30 травня 1434 р. таборити зазнали поразки, а 1452 р. Іржі Подебрад захопленням Табору завершив розгром селянсько-плебейського руху.

те від Подебрадів. Але в моїх жилах тече на кілька крапель більше чеської крові й на кілька крапель менше крові іноземної. У родовідному дереві моєї матері не було ні саксонців, ні баварців, ні пруссаків: вона була чистої слов'янської раси. Ви, тітонько, очевидно, не цікавитесь шляхетним походженням, на яке не можете претендувати, а я, дорожачи своїм особистим славним походженням, можу повідомити вам, якщо ви не знаєте, і нагадати вам, якщо ви забули, що в Яна Жижки була дочка, що вийшла заміж за графа Прахаліца, і що мати моя, сама Прахаліц, – нащадок по прямій жіночій лінії Яна Жижки так точно, як ви, тітонько, – нащадок Рудольштадтів».

«Це марення, це омана, Альберте...»

«Ні, дорога тітонько, це вам може підтвердити пан капелан, людина правдива, богобоязка; у нього в руках були дворянські грамоти, що засвідчують це».

«У мене?» – скрикнув капелан, блідий як мрець.

«Ви можете в цьому зізнатися, не червоніючи перед паном абатом, – з гіркою іронією відповів Альберт. – Ви тільки виконали свій обов'язок католицького священика й австрійського підданого, коли спалили ці документи наступного дня після смерті моєї матері».

«Моя совість повеліла мені тоді спалити їх, але свідком цього був лише Господь, – мовив капелан, іще дужче бліднувши. – Графе Альберте, скажіть, хто міг вам це відкрити?»

«Я вже сказав вам, пане капелане: голос, що говорить гуч-

ніше, ніж голос священика».

«Що це за голос, Альберте?» – запитала я, сильно зацікавлена.

«Голос, що говорить під час сну», – відповів Альберт.

«Але це нічого не пояснює, сину мій», – сказав граф Християн задумливо й сумно.

«Голос крові, батьку мій!» – відповів Альберт тоном, що змусив усіх нас здригнутися.

«О боже мій! – скрикнув дядько, молитовно склавши руки. – Знову ті ж сни, знову та ж гра хворої уяви, які колись так терзали його бідну матір. – І, нахилившись до тітоньки, він тихо додав: – Мабуть, під час своєї хвороби вона про все це говорила при дитині, і, мабуть, її слова відбилися в його дитячому мозку».

«Це неможливо, братику, – відповіла каноніса, – Альбертові не було й трьох років, коли він утратив матір».

«Найімовірніше, – упівголоса заговорив капелан, – що в будинку могло зберегтися що-небудь із тих проклятих еретичних писань, сповнених неправди й безбожництва, які вона зберігала з огляду на сімейні традиції. Проте перед смертю в неї вистачило моральних сил пожертвувати ними».

«Ні, від них нічого не збереглося, – мовив Альберт, який не пропустив жодного слова, сказаного капеланом, незважаючи на те, що той говорив дуже тихо, а молодий граф, що збуджено походжав по великій вітальні, у цей час був на іншому її кінці. – Ви самі прекрасно знаєте, пане капелане, що

знищили все й що наступного дня після її кончини все обшукали й перерили в її кімнаті».

«Звідки ти все це взяв, Альберте? – суворо запитав граф Християн. – Який віроломний або безрозсудний служник здумав збентежити твій юний розум, розповівши, безсумнівно, в перебільшеному вигляді, про ці сімейні події?»

«Жоден зі служників мені цього не говорив, батьку, присягаюся моєю вірою й совістю».

«Виходить, це справа рук ворога роду людського», – промимрив із жахом капелан.

«Мабуть, більш правдоподібно й більш по-християнському, – вставив абат, – припустити, що граф Альберт обдарований винятковою пам'яттю й що події, які зазвичай проходять для дітей безслідно, відбилися в його мозку. Переконавшись у рідкісному розумі графа, я можу легко припустити, що він розвився надзвичайно рано, а пам'ять його воістину надзвичайна».

«Пам'ять моя вам здається такою надзвичайною лише тому, що ви самі зовсім позбавлені її, – заперечив сухо Альберт. – Наприклад, ви не пам'ятаєте, що ви робили тисяча шістсот дев'ятнадцятого року, після того як мужній, вірний протестант Вітольд Подебрад (ваш дід, дорога тітонько), останній предок, який носив наше ім'я, почервонив своєю кров'ю скелю Жаху. Закладаюся, пане абате, що ви забули про ваше поводження за цих обставин».

«Зізнаюся, зовсім забув», – відповів абат з глузливою по-

смішкою, що було не дуже чемно в ту хвилину, коли нам усім стало ясно, що Альберт марить.

«У такому разі, я вам нагадаю, – сказав Альберт, нітрохи не бентежачись. – Ви почали з того, що поспішили дати пораду імператорським солдатам, які щойно прикінчили Вітольда Подебрада, втікати або сховатися, тому що ви знали, що пльзеньські робітники, котрі мали мужність визнавати себе протестантами й обожнювали Вітольда, вже йшли помститися за смерть свого вождя, готуючись розтерзати на шмаття його вбивць. Потім ви вирушили до моєї прабабки Ульріки, тремтячої й заляканої вдови Вітольда, і запропонували їй прощення імператора Фердинанда Другого¹¹⁶, збереження її маєтків, титулів, свободи, життя її дітей – за умови, якщо вона слухатиме ваших порад і платитиме за ваші послуги золотом. Вона погодилася на це: материнська любов штовхнула її на такий легкодухий учинок. Вона не вшанувала мученицької кончини свого шляхетного чоловіка. Вона народилася католичкою й відреклася від своєї віри тільки з любові до чоловіка. Вона не знайшла в собі сили піти на злидні, вигнання, гоніння заради того, щоб зберегти дітям віру, яку їхній батько щойно засвідчив своєю кров'ю, і зберегти їм те ім'я, яке він прославив більше за всіх своїх предків – гуситів, калекстинів¹¹⁷, таборитів, сиріт¹¹⁸, союзних братів¹¹⁹ і люте-

¹¹⁶ *Фердинанд Другий* (1578—1637) – римсько-німецький імператор, за якого почалася Тридцятилітня війна.

¹¹⁷ *Калекстини*. – Помірковані гусити із середовища заможного бюргерства та

ран». (Усе це, мила Порпоріно, назви еретичних сект, що існували в часи Яна Гуса й Мартіна Лютера; до них, очевидно, належала й та гілка роду Подебрадів, од якої походимо ми.)

«Словом, – вів далі Альберт, – саксонка злякалася й поступилася. Ви заволоділи замком, ви змусили імператорських солдатів покинути його, ви врятували наші маєтки. На величезному багатті ви спалили всі наші грамоти, весь наш архів. От чому моїй тітоньці, на її щастя, не вдалося відновити родовідне древо Подебрадів, і вона знайшла собі їжу більш легкотравну – родовід Рудольштадтів. За ваші послуги ви дістали велику нагороду, – ви розбагатіли, дуже розбагатіли. Через три місяці Ульріці було дозволено вирушити до Відня і припасти до стоп імператора, який одразу милоливо дозволив їй змінити підданство її дітей, виховувати їх під вашим керівництвом у католицькій вірі, а в майбутньому віддати на військову службу й дозволити боротися під тими прапорами, проти яких так мужньо боролись їхній батько й діди. Словом, я й мої сини, ми були зараховані до лав війська австрійського тирана...»

дворянства, які називалися чашниками, або калекстинами (від лат. calix – «чаша»).

¹¹⁸ *Сироти* (орфаніти) – так називали себе після смерті Жижки його сподвижники оребіти (див. прим, до стор. 331).

¹¹⁹ *Союзні брати* (jednota bratska) – первісна назва секти «чеських братів» («моравських братів»), яка виникла в Чехії після поразки таборитів. Секта складалася переважно із селян та ремісників. «Брати» заперечували державу, станову та майнову нерівність, проповідуючи разом з тим непротивлення злу. Після поразки чехів у битві при Білій горі секту було розгромлено.

«Ти й твої сини!..» – з розпачем скрикнула тітонька, ба-
чачи, що він зовсім заговорюється.

«Так, мої сини: Сигізмунд і Рудольф», – відповів пресерй-
озно Альберт.

«Це імена мого батька й дядька, – пояснив граф Христи-
ян. – Альберте, чи ти сповна розуму? Опам'ятайся, сину мій!
Понад сторіччя відокремлює нас від цих сумних подій, що
сталися з волі Божої...»

Альберт стояв на своєму. Він переконав себе й хотів пе-
реконати нас у тому, що він – Братислав, син Вітольда, і пер-
ший з Подебрадів, який носив материнське ім'я – Рудольф-
штадт. Він розповів нам про своє дитинство і про катуван-
ня графа Вітольда, про які він зберіг найясніший спомин.
Винуватцем мученицької смерті Вітольда він уважав єзуїта
Дітмара (яким, на його думку, був не хто інший, як абат-гу-
вернер). Він говорив також про глибоку ненависть, що від-
чував у дитинстві до цього Дітмара, до Австрії, до імпера-
торської династії й до католиків. Потім його спомини почали
якось плутатися; він додав масу незрозумілих речей про віч-
не й безперервне життя, про повернення людей із того світу
на землю, ґрунтуючись при цьому на віруванні гуситів: на-
чебто Ян Гус через сто років після своєї смерті повернеться
в Чехію, щоб закінчити почату справу. За словами Аль-
берта, пророкування це здійснилося, тому що, запевняв він,
Лютер – це воскреслий Ян Гус. Словом, у його промові була
якась дивна суміш ересі, марновірства, похмурої метафізи-

ки й поетичного марення. І все це говорилося так переконливо, з такими точними, цікавими подробицями подій, яких він нібито був свідком і які стосувалися не тільки Братислава, але і Яна Жижки й багатьох інших померлих (він запевняв, що все це – його власні минулі втілення), що ми мовчали, вражені, не зважуючись ні зупинити його, ні суперечити йому. Дядько й тітонька, що страшенно страждали від цього, на їхню думку, нечестивого божевілля, проте хотіли до кінця розібратися в ньому; адже божевілля Альберта вперше виявилось так відкрито, і треба ж було знати джерело лиха, щоб потім мати можливість із ним боротись. Абат намагався було обернути все на жарт, запевняючи, що граф Альберт, штукар і насмішник, тішить себе, містифікуючи нас своєю надзвичайною ерудицією.

«Він так багато читав, – говорив абат, – що був би спроможний у такий от спосіб, розділ за розділом, розповісти нам історію всіх століть, притому з такими подробицями, з такою точністю, що люди, схильні вірити в чудесне, могли б подумати, начебто він дійсно сам був присутній при всіх описаних ним сценах».

Каноніса, яка при всій своїй полум'яній набожності була схильна до марновірства й уже починала вірити племінникові на слово, поставилася дуже неприязно до просторікувань абата й порадила йому приберегти свої жартівні пояснення до більш веселого випадку; потім вона почала всіляко намагатися повернути племінника до дійсності.

«Бережіться, тітонько, – нетерпляче відповів Альберт на її вмовляння, – бережіться, щоб я вам не сказав, хто ви така. Дотепер я гнав од себе цю думку, та щось говорить мені, що біля мене стоїть зараз саксонка Ульріка».

«Так ви гадаєте, бідолашне дитя моє, – відповіла каноніса, – що ця розсудлива, самовіддана прабабка, яка зуміла зберегти своїм дітям життя, а нащадкам незалежність, статок, почесні – все, чим вони тепер користуються, – ви гадаєте, що вона відродилася знову в мені? Знайте ж, Альберте, я так люблю вас, що в змозі була б зробити навіть більше, ніж вона. Я пожертвувала б своїм життям, якби цією ціною могла зцілити ваш розум, що помутився».

Альберт якийсь час мовчки дивився на тітку, і в його погляді крізь суворість проглядала ніжність.

«Ні, ні, – сказав він нарешті, підходячи до неї й опускаючись біля її ніг на коліна, – ви ангел, і колись ви причастилися з дерев'яної чаші гуситів. А все-таки саксонка тут: її голос сьогодні долинав до мене кілька разів».

«Припустіть, що це я, Альберте, – проказала я, намагаючись його розвеселити, – тільки не дуже гнівайтесь на мене за те, що я не віддала вас катам тисяча шістсот дев'ятнадцятого року».

«Ви – моя мати! – скрикнув він, дивлячись на мене страшними очима. – Не говоріть мені цього, тому що я не можу вас простити. Господь віродив мене в лоні більш сильної жінки, він загартував кров'ю Жижки моє ество, що збилось

із правильного шляху. Амаліє, не дивіться на мене, а головне, не говоріть зі мною! Це ваш голос, Ульріко, заподіяв мені сьогодні всі ці страждання!»

Із цими словами Альберт стрімко вийшов, залишивши нас у найпригніченішому стані, бо ми з гіркотою переконалися в розладі його розуму.

Була друга година пополудні. Перед цим ми спокійно пообідали. За обідом нічого, крім води, Альберт не пив, так що його божевільні слова ніяк не можна було пояснити сп'янінням. Тітонька з капеланом зараз же побігли за ним услід: уважаючи його тяжкохворим, вони хотіли чим-небудь допомогти йому. Але – незбагненна річ! – Альберт зник, немов якими чарами. Його ніде не могли знайти: ні в його кімнаті, ні в кімнаті матері, де він часто зачинявся, у жодному із завулків замку. Його всюди шукали – в саду, біля річкового заповідника, в околишніх лісах, у горах. Жодна людина не бачила його ні поблизу, ні здалеку. Навіть слідів його не могли знайти. Ніхто в замку цієї ночі не лягав спати. Служники зі смолоскипами до самого світанку шукали його.

Уся родина молилася. Наступний день минув у тій же тривозі, а наступна ніч – у тій же зневірі. Не вмію вам висловити, в якому жаху була я – адже досі я жодного разу не відчувала таких хвилювань і не переживала настільки важливих сімейних подій. Я була переконана, що Альберт позбавив себе життя або втік назавжди. Зі мною стався нервовий напад, мене трясла лихоманка. Незважаючи на жах, що все-

ляється мені цією дивною, фатальною людиною, у мені все ще жив залишок любові до нього. У мого батька вистачило сил вирушити на полювання: він уявляв, що десь у глибині лісів знайде слід Альберта. Бідна моя тітонька, що терзалася горем, не падала духом, була діяльна, мужня, доглядала за мною й намагалася всіх заспокоїти. Дядько молився день і ніч. Бачачи його гарячу віру й стоїчну покірність волі Божій, я пошкодувала, що не набожна.

Абат робив вигляд, буцім трохи сумує, але запевняв, що зовсім спокійний. «Треба правду сказати, – говорив він, – граф Альберт під час наших подорожей жодного разу так надовго не зникав, але іноді він відчував потребу в самоті й духовному спогляданні». На думку абата, кращий засіб проти дивацтв молодого графа полягав у тому, аби ніколи йому не суперечити й робити вигляд, начебто нічого не помічаєш. Насправді ж цей інтриган і найбільший егоїст був зацікавлений винятково в одержанні великої платні й тому намагався якомога довше протягнути строк свого перебування в гувернерах, уводячи родину в оману й приписуючи собі неіснуючі заслуги. Зайнятий своїми справами й розвагами, він полишав Альберта на самого себе й, очевидно, зовсім не перешкоджав розвитку його дивацтв. Дуже можливо, що він не раз бачив його хворим і збудженим. І, авжеж, не перешкоджав йому нестримно віддаватися його хворій фантазії. Безсумнівно одне, що абат умів приховувати ці дивацтва від усіх, хто б міг повідомити нас про них. Усі листи, отримані дядь-

ком від друзів, були сповнені привітань з приводу достошств його красеня сина й похвал на його адресу. Очевидно, Альберт ніде й ні на кого не справляв враження хворої або не цілком нормальної людини. Хай там як, але його внутрішнє життя за всі ці вісім років мандрів було для нас непроникною таємницею.

По закінченні трьох діб, бачачи, що Альберт усе не з'являється, і побоюючись, що ця подія зашкодить його власним справам, абат зібрався їхати до Праги, нібито на пошуки молодого графа, який, на його думку, міг розшукувати в цьому місті яку-небудь книгу.

«Альберт подібний до вчених, – говорив він, – які так занурені у свої дослідження, що для задоволення цієї безневинної пристрасті готові забути весь світ».

Потому абат виїхав і більше не повернувся.

Після цілого тижня болісної тривоги, коли ми стали вже зовсім втрачати надію, тітонька, проходячи повз кімнату Альберта, раптом побачила у відчинені двері, що він спокійнісінько сидить у кріслі й гладить собаку, що супроводжував його в таємничій подорожі. На його одежі не видно було ні бруду, ні дір, тільки золоте шиття потемніло, наче він був у сирому місці або проводив ночі просто неба. Із взуттям у нього також було все гаразд, – очевидно, він ходив не багато. Тільки борода й волосся свідчили про те, що він давно ними не займався. Від цього дня, треба сказати, він перестав голитися й пудрити волосся, як інші чоловіки, – ось чому він

вам, Ніно, і видався примарою.

Тітонька з лементом кинулася до нього.

«Що з вами, мила тітонько? – запитав він, цілуючи їй руку. – Можна подумати, що ви мене цілу вічність не бачили».

«Бідолашний мій хлопчику, – скрикнула вона, – ти ж пропадав цілий тиждень, ні словом нас не попередивши! Ось уже сім жахливих днів, сім жахливих ночей, як ми тебе шукаємо, плачемо за тобою, молимося за тебе».

«Сім днів? – повторив Альберт, з подивом дивлячись на неї. – Тобто ви хочете сказати, мила тітонько, – сім годин? Адже я тільки сьогодні вранці пішов на прогулянку і, як бачите, повернувся, не спізнившись до вечері. Невже я міг настільки стривожити вас такою короткою відсутністю?»

«Так, звичайно, – мовила каноніса, боячись погіршити хворобливий стан племінника, розкривши йому правду. – Це я обмовилась: я хотіла сказати – сім годин. А хвилювалась я тому, що ти не звик до таких тривалих прогулянок; до того ж я бачила сьогодні вночі поганий сон, і це вивело мене з рівноваги».

«Мила тітонько, чудесний мій друже! – ніжно мовив Альберт, цілуючи її руки. – Ви мене любите, як малу дитину. Але батько, сподіваюся, не хвилювався?»

«Аж ніяк. Він чекає тебе вечеряти. Уявляю, який ти, мабуть, голодний».

«Не дуже: адже я добре пообідав».

«Де й коли, Альберте?»

«Та тут же, сьогодні, з вами, мила тітонько. Але я бачу, що ви все ще не прийшли до тями. Який я засмучений, що так налякав вас. Але чи міг я це передбачити?»

«Ну, ти ж мене знаєш. Краще розкажи, де ти їв і де спав відтоді, як пішов з дому».

«Із сьогоднішнього ранку? Та як же я міг хотіти спати, як міг зголодніти?»

«А скажи, тобі нездужається?»

«Нітрохи».

«Ти не стомився? Ти, мабуть, багато ходив, піднімався на гори? Це дуже стомливо. Де ж ти був?»

Альберт прикрив очі рукою, мовби силкуючись згадати, але не зміг.

«Зізнатися, нічого не пам'ятаю, – нарешті мовив він. – Дуже вже я був зайнятий своїми думками. Я йшов, нічого не помічаючи, як, пам'ятаєте, бувало в дитинстві. Адже я ніколи не міг відповісти на жодне з ваших запитань».

«Ну, а під час своїх подорожей ти звертав увагу на те, що бачив?»

«Іноді, але не завжди. Я багато чого спостерігав, але багато чого й забув, дякувати Богові».

«А чому «дякувати Богові»?»

«Та тому, що на землі доводиться бачити жахливі речі», – відповів він, підводячись із похмурим виглядом, якого раніше тітонька не помічала в ньому.

Тут вона зрозуміла, що не слід більше змушувати його го-

ворити, і поспішила до дядька повідомити, що син його знайшовся. Ніхто в будинку ще не знав цього, ніхто не бачив, як він повернувся. Він так само непомітно з'явився, як зник.

Бідолашний дядько, який настільки мужньо переносив усі попередні страждання, не витримав такої радості, – знепритомнів. Тож, коли Альберт увійшов, батько мав вигляд гірший, аніж його син. Альберт, який після своїх тривалих подорожей зазвичай нічого не помічав із того, що діється навколо, цього вечора здавався зовсім іншим. Він був дуже ніжний з батьком, стривожився його кепським виглядом, допитувався, що тому причиною. Коли ж йому ризикнули натякнути на те, що довело його батька до такого стану, він нічого не зрозумів, і з його щирих відповідей було видно, що він анічогісінько не пам'ятає про своє зникнення, що тривало тиждень.

– Те, що ви мені розповідаєте, цілком схоже на сон, мила баронесо, – мовила Консуело. – Це здатне не приспати мене, як ви очікували, а звести з розуму. Чи мислимо, щоб людина прожила цілий тиждень, нічого не усвідомлюючи?

– І уявіть, це ніщо в порівнянні з тим, що ви ще почуєте від мене. Я прекрасно розумію, що вам важко повірити мені, аж поки ви на власні очі не переконаєтеся, що я не тільки нічого не перебільшую, але, навпаки, про деякі речі змовчую, щоб скоротити свою розповідь. Знайте, я говорю вам лише про те, що бачила власними очима, й усе-таки іноді запитую себе: що ж таке Альберт – чаклун чи людина, що знущуєть-

ся над нами? Одначе пізно; боюся, що я зловживаю вашою люб'язністю.

– Ні, це я зловживаю вашою, – відповіла Консуело. – Ви, мабуть, дуже стомилися від своєї розповіді. Хочете, відкладемо до завтра продовження цієї неймовірної історії?

– Добре. Отже, до завтра, – сказала юна баронеса, обіймаючи її.

Розділ 29

Консуело, вислухавши цю дійсно неймовірну історію, довго не могла заснути. Темна дощова ніч, сповнена якихось звуків, схожих на стогони, ще підсилювала незнайомий їй досі марновірний страх. «Виходить, існує незбагненний фатум, який тяжіє над деякими людьми? – говорила вона собі. – Чим завинила перед Богом ця молода дівчина, яка щойно так відверто розповідала про своє ображене наївне самолюбство, про свої обмануті райдужні надії? А що поганого вчинила я сама, щоб мою єдину любов було так жахливо розбито й зганьблено? Який гріх учинив цей відлюдний Альберт Рудольштадт, аби втратити розум і здатність керувати власним життям? І яку ж відразу мусило відчувити провидіння до Андзолето, щоб оддати його на поталу, як воно це зробило, поганим схильностям і спокусам розпустити!»

Подолана втомою, вона, нарешті, заснула й поринула в неодоладні й нескінченні сни. Двічі-тричі вона прокидалася й знову засинала, не маючи сил усвідомити того, де вона, і вважаючи, що вона все ще в дорозі. Порпора, Андзолето, граф Дзустіньяні й Корилла – усі по черзі проходили перед її очима, виголошуючи їй дивні, болісні промови, дорікаючи за якийсь злочин, що за нього вона зазнавала кари, хоча й не пам'ятала, щоб вона його вчиняла. Але всі ці видіння відступали перед образом Альберта. Він безупинно з'являвся

перед нею зі своєю чорною бородою, зі спрямованим в одну точку поглядом, у своєму жалобному одязі, що нагадував золотим оздобленням й розсипаними по ньому блискітками покров небіжчика.

Прокинувшись, вона побачила біля свого ліжка Амалію, вже ошатно одягнену, свіжу, усміхнену.

– Знаєте, мила Порпоріно, – звернулася до неї юна баронеса, цілуючи її в чоло, – у вас є щось дивне. Видно, мені судилося жити з незвичайними істотами, тому що й ви також належите до їхнього числа, це безсумнівно. Ось уже чверть години, як я дивлюся на вас сплячу, щоб розгледіти при денному світлі, чи гарніша ви, ніж я. Зізнаюся, мене це почасти тривожить, і хоч я й поставила хрест на своїй любові до Альберта, але мені все-таки було б трохи прикро, якби він почав задивлятися на вас. Хай там як, але він тут єдиний чоловік, а я досі була єдиною жінкою. Тепер нас дві, і якщо ви мене затьмарите, я цього вам не прощу.

– Ви любляєте насміхатись, – відповіла Консуело. – Це невеликодушно з вашого боку. Залиште ці злі жарти і краще скажіть мені, що ж у мені незвичайного? Може, моя колишня потворність повернулася? Я гадаю, що це саме так.

– Скажу вам усю правду, Ніно. Зараз, при першому погляді на вас, коли ви лежали така бліда, напівзаплющивши величезні, скоріше зупинені, аніж сонні очі, звисивши з ліжка худу руку, зізнаюся – я пережила хвилину тріумфу. Але чим більше я дивилася на вас, тим більше вражала мене ваша

нерухомість, ваш воістину царственный вигляд. Знаєте, рука ваша – це рука королеви, а у вашім спокої є щось гнітюче, щось підкорююче, – я й сама не знаю що. І раптом ви почали здаватися мені страшенно гарною, а тим часом погляд у вас дуже лагідний. Скажіть мені, Ніно, що ви за людина? Водночас ви й приваблюєте й лякаєте мене. Мені дуже совісно за всі ті дурниці, які сьогодні вночі я встигла вам наговорити; ви мені ще нічого не сказали про себе, а самі вже знаєте всі мої вади.

– Якщо в мене вигляд королеви, що, правду сказати, ніколи не спало мені на думку, – відповіла Консуело, сумно всміхаючись, – то хіба тільки королеви жалюгідної, розвінчаної. Краса моя завжди здавалася мені досить спірною. Якщо ж ви хочете знати мою думку про вас, мила баронесо Амаліє, то ви підкупили мене своєю відвертістю й добротою.

– Що я відверта – це так, але чи відверті ви, Ніно? Щоправда, у вас відчувається велич, шляхетна чесність, але чи здатні ви розкривати душу? Гадаю, що ні.

– Погодьтеся, не мені ж робити перші кроки. Це ви, моя теперішня покровителька й хазяйка моєї долі, маєте викликати мене на відвертість.

– Ваша правда. Але ваша розсудливість лякає мене. Скажіть, ви не будете занадто мене картати за моє легкодумство?

– Я не маю на це ніякого права. Я ваша вчителька музики, і тільки. До того ж бідна дівчина, що вийшла з народу, як я, завжди мусить знати своє місце.

– Ви з народу, горда Порпоріно?! О, це неправда! Цього не може бути! Скоріше ви здаєтеся мені таємничим нащадком якого-небудь князівського роду. Чим займалася ваша мати?

– Вона співала, так само як і я.

– А ваш батько?

Консуело зніяковіла. Вона не приготувала заздалегідь відповідей на всі нескромно-фамільярні запитання юної баронеси. Річ у тім, що вона ніколи нічого не чула про свого батька, і їй навіть не спадало на думку поцікавитися, чи був він узагалі в неї.

– Так я й знала, – вигукнула, заливаючись сміхом, Амалія, – ваш батько був або іспанський гранд, або венеціанський дож.

Тон цієї розмови здався Консуело легковажним і образливим.

– По-вашому, – зауважила Консуело з відтінком невдоволення, – чесний майстровий або бідний артист не має права передати своїй дитині природжену шляхетність? Вам здається, що діти народу мусять бути неодмінно грубі й потворні?

– Те, що ви сказали, це шпилька на адресу моєї тітки Вінцеслави, – заперечила баронеса, сміючись іще голосніше. – Ну, пробачте мені, дорога Ніно, якщо я трохи вас розсердила, і дозвольте мені вигадати про вас найкрасивіший роман. Одначе, любонько, одягайтеся хутчіше: зараз залунає дзвін, і тітонька скоріше заморить усіх нас голодом, аніж накаже подати сніданок без вас. Я допоможу вам відчинити ва-

ші скрині, давайте ключі. Я впевнена, що ви привезли з Венеції гарнесенькі туалети й тепер просвітите мене стосовно мод: адже я так давно животію в цій дикій країні.

Консуело, кваплячись причесатися й навіть не чуючи, що їй говорить баронеса, віддала дівчині ключі, а Амалія, схопивши їх, поспішно заходилася відчиняти першу скриню, уявляючи, що вона повна платтів; але, на превеликий її подив, у ній не виявилось нічого, крім стосу старих-престарих нот – друкованих, напівстертих від тривалого використання, та рукописних, на перший погляд зовсім малозрозумілих.

– Що це таке? – вигукнула вона, витираючи поспішно свої гарненькі пальчики. – У вас, мила Ніно, предивний гардероб.

– Це скарби, – відповіла Консуело, – обходьтеся з ними шанобливо, дорога баронесо. Тут є автографи найбільших композиторів, і я погодилася б скоріше втратити голос, аніж не повернути ці ноти Порпорі, який довірив їх мені.

Амалія відчинила другу скриню: вона була повна нотного паперу і творів про музику, композицію, гармонію й контрапункт.

– А! Розумію. Це ваша скринька з коштовностями, – мовила вона сміючись.

– Іншої в мене немає, – відповіла Консуело, – і я хочу сподіватися, що й ви будете часто користуватися нею.

– Час добрий! Бачу, що ви сувора вчителька. Але ви не образитеся, мила Ніно, якщо я запитаю, де ж ваші плаття?

– А он у тій маленькій картонці, – відповіла Консуело,

прямуючи до неї; відкривши її, вона показала баронесі простеньке чорне шовкове плаття, акуратно складене.

– І це все? – запитала Амалія.

– Так, усе, крім мого дорожнього костюма. Через кілька днів я зроблю собі на зміну ще таке ж чорне плаття.

– Так ви в жалобі, моя дорога?

– Можливо, синьоро, – серйозно відповіла Консуело.

– У такому разі пробачте мені. Я мала сама здогадатися з вашого вигляду, що у вас горе, і я ще більше люблю вас за це. Це зближить нас, тому що в мене також є причина бути смутною і я могла б уже носити жалобу по призначеному мені чоловікові. Ах, мила Ніно, не жахайтеся моєї веселості, часто я намагаюся заглушити нею глибоке горе.

Вони поцілувалися й спустилися до вітальні, де їх уже чекали.

Консуело відразу помітила, що у своєму простому чорному платті й білій косинці, скромно заколотій під самим підборіддям шпилькою із чорного янтарю, вона справила на канонісу сприятливе враження. Старий Християн, здавалося, тепер менше її соромивсь, а люб'язний був так само, як і напередодні. Барон Фрідріх, який заради чемності не поїхав цього дня на полювання, заздалегідь приготував для гості, бажаючи подякувати їй за турботи, які вона брала на себе відносно його дочки, безліч люб'язних фраз, але так і не зміг вичавити із себе жодного слова. Зате, сівши з нею поруч, він до того наївно й набридливо старався, пригощаючи її, що сам

підвівся з-за столу голодний. Капелан поцікавився, в якому порядку патріарх здійснює процесії у Венеції, потім почав розпитувати про пишність богослужіння в тамтешніх церквах, про їхнє оздоблення. З відповідей Консуело він зробив висновок, що вона часто відвідувала церкви, а коли він довідався ще, що вона вивчала духовну музику, то відчув до неї велику повагу.

На графа Альберта Консуело ледь зважувалася глянути, – саме тому, що тільки він один збуджував у ній живу цікавість. Вона не знала ще, як він ставиться до її появи. Проходячи через вітальню, вона тільки побачила його в дзеркалі й устигла помітити, що він одягнений дуже вишукано, хоча, як і раніше, в чорному. У нього був, безсумнівно, аристократичний вигляд знатного вельможі, але борода, довге волосся, що недбало звисало, й засмагле, з жовтуватим відливом, обличчя надавали йому подібності до гарного, мрійливого рибалки з берегів Адріатичного моря.

Одначе звучність його голосу, що приємно пестила музикальне вухо Консуело, помалу додала їй хоробрості, і вона глянула на нього. Її здивувало, що в нього вигляд і манери зовсім нормальної людини. Він говорив мало, але розважливо, а коли вона встала з-за столу, подав їй руку, щоправда, не дивлячись (цієї честі він не робив їй із учорашнього дня), але дуже невимушено й поштиво. Вся тремтячи, вклала вона свою руку в руку цього фантастичного героя розповідей і сновидінь минулої ночі: вона очікувала, що ця рука має бу-

ти крижаною, як у мерця, але рука виявилася теплою та м'якою, як у людини, що цілком здорова й піклується про себе. Втім, Консуело навряд чи могла дати собі в цьому звіт. Вона була до того схвильована, що в неї ледве не запаморочилось у голові, а погляд Амалії, що стежив за кожним її рухом, міг би остаточно збентежити її, якби вона не озброїлась усією силою волі, щоб зберегти свою гідність перед цією глузливою молододу дівчиною. Коли граф Альберт, довівши її до крісла, низько вклонився їй, вона відповіла на його уклін, але при цьому вони не обмінялися жодним словом, жодним поглядом.

– Знаєте, підступна Порпоріно, – почала Амалія, сідаючи поруч із подругою, щоб зручніше було шепотіти їй на вухо, – ви робите чудеса з моїм кузеном!

– Поки що я цього не зауважую, – відповіла Консуело.

– Це тому, що ви не зволили звернути увагу на те, як він поводить себе стосовно мене. За цілий рік він жодного разу не запропонував мені руки, щоб провести до столу, тоді як щодо вас він проробив це якнайлюб'язніше! Щоправда, сьогодні він, очевидно, переживає хвилини просвітління. Можна подумати, що ви принесли йому й розум і здоров'я. Але не надавайте цьому значення, Ніно. З вами повториться те ж, що було зі мною: три дні він буде запобігливий, привітний, а потім забуде навіть про ваше існування.

– Я бачу, що мені доведеться звикати тут до жартів, – сказала Консуело.

– Чи не правда, дорога тітонько, – звернулася Амалія напівголосно до каноніси, що підійшла й сіла між нею й Консуело, – чи не правда, мій кузен надзвичайно люб'язний із милою Порпоріною?

– Не насміхайтесь над ним, Амаліє, – лагідно відповіла Вінцеслава. – Синьйора й без того незабаром довідається про причину наших прикростей.

– Я нітрохи не насміхаюся, тітонько. Альберт сьогодні має прекрасний вигляд, і я радію, бачачи його таким, яким, мені здається, він жодного разу не був відтоді, як я тут. Якби він іще поголився та напудрив волосся, як усі, можна було б подумати, що він ніколи не був хворий.

– Справді, його спокійний і здоровий вигляд приємно вражає мене, – сказала каноніса, – але я вже боюся вірити, що таке щастя може тривати довго.

– Який добрий і шляхетний він має вигляд! – зауважила Консуело, бажаючи завоювати серце каноніси похвалою її улюбленцеві.

– Ви вважаєте? – запитала Амалія, пронизуючи подругу лукавим і пустотливим поглядом.

– Так, вважаю, – відповіла Консуело рішуче, – я ще вчора ввечері сказала вам, синьйоро, що ніколи жодне обличчя не вселяло мені такої поваги, як обличчя вашого кузена.

– О мила дівчино! – вигукнула каноніса, раптом відкидаючи свою манірність і гаряче стискаючи руки Консуело. – Добрі серця швидко впізнають одне одного. Я так боялася,

що наш бідолашний Альберт може налякати вас. Мені дуже важко буває читати на обличчях людей відчуженість, яку викликають такі хвороби. Але ви, я бачу, чуйна й відразу зрозуміли, що в цьому хворому, змученому тілі таїться піднесена душа, гідна кращої долі.

Консуело, розчулена до сліз словами предоброї каноніси, поривчасто поцілувала їй руку. Вона відчувала вже більше симпатії й довіри до цієї горбатої бабці, ніж до блискучої та легковажної Амалії.

Розмову їхню перебив барон Фрідріх, який, розхрабрившись, підійшов до синьйори Порпоріни з великим проханням. Ще більш незграбний у дамському товаристві, ніж старший брат (це, мабуть, було в них у роду, а тому не дивно, що ця риса дійшла до останньої межі в графа Альберта), барон скоромовкою промимрив якусь промову, пересипаючи її безліччю вибачень, які Амалія постаралася перекласти й пояснити Консуело.

– Мій батько запитує, – сказала Амалія, – чи почуваетесь ви спроможною після такої стомлюючої подорожі взятися за музику й чи не зловживемо ми вашою добротою, якщо попросимо прослухати мій спів і висловити свою думку про постановку мого голосу.

– Із задоволенням, – відповіла Консуело, швидко підходячи до клавесина й відкриваючи його.

– Ось побачите, – прошепотіла їй Амалія, встановлюючи ноти на пюпітр, – Альберт зараз же втече, хоч хай які пре-

красні ваші очі й мої.

Дійсно, не встигла Амалія взяти кілька нот, як Альберт підвівся і вийшов з кімнати навшпиньках, очевидно сподіваючись бути непоміченим.

– Уже й те добре, – так само тихо сказала Амалія, продовжуючи награвати на клавесині й перескакуючи через кілька тактів, – що він зі злості не ляснув дверима, як зазвичай робить, коли я починаю співати. Сьогодні він надзвичайно люб'язний, можна сказати – навіть милий.

Капелан одразу підійшов до клавесина, сподіваючись приховати цим зникнення Альберта, і зробив вигляд, начебто поглинений співом. Інші члени родини, сівши півколом на відстані, шанобливо очікували вироку, що його Консуело мала винести своїй учениці.

Амалія хоробро вибрала арію з «Ахілла на Скіросі»¹²⁰ Перголезе й проспівала її від початку до кінця свіжим, різким голосом, дуже впевнено, але з таким потішним німецьким акцентом, що Консуело, яка ніколи нічого подібного не чула, робила неймовірні зусилля, щоб не розсміятися. Їй досить було прослухати кілька тактів, аби переконатися, що юна баронеса не має ані найменшого поняття про справжню музику. Голос у неї був гнучкий, можливо, навіть вона колись

¹²⁰ «Ахіллі на Скіросі». – Драму Метастазів «Ахілл на Скіросі» (1736) було покладено на музику композиторами Кальдерою, Сарро, Лео, К'яріні, Кореллі та Йомеллі. Серед творів Перголезе опери під такою назвою немає. Мова, мабуть, має йти про оперу Кальдари, згадуваної в романі далі, в розділі 89. Сюжет драми Метастазів становить розповідь про юність Ахілла.

брала уроки в гарного вчителя, але сама була занадто легко-важна, щоб засвоїти що-небудь ґрунтовно. З тієї ж причини, переоцінюючи свої сили, вона бралась із чисто німецькою холоднокрівністю за виконання найсміливіших і найважчих пасажів. Анітрошки не бентежачись, вона спотворювала їх і, розраховуючи загладити свої промахи, форсувала інтонацію, заглушала акомпанементом, відновлювала порушений ритм, додаючи нові такти замість пропущених, змінюючи всім цим характер музики настільки, що Консуело, якби не мала нот перед очима, мабуть, зовсім не впізнала б речі, що виконувалась.

Тим часом граф Християн, який прекрасно розумівся на музиці, але уявляв, судячи по собі, що племінниця страшенно збентежена, час від часу повторював, аби підбадьорити її:

– Добре, Амаліє, добре! Відмінна музика, справді ж, відмінна!

Каноніса, яка мало розуміла в співі, заклопотано дивилася на Консуело, намагаючись угадати її думку з виразу очей, а барон, який не визнавав ніякої іншої музики, крім звуку мисливського рога, вважав, що дочка його співає занадто добре, щоб він міг оцінити всю принадність її співу, і довірливо чекав схвалення судді. Лише капелан був у захваті від цих рулад: ніколи до приїзду Амалії йому не доводилось їх чути, і він, блаженно посміхаючись, погойдував у такт своєю величезною головою.

Консуело відмінно зрозуміла, що сказати чисту правду

значило б завдати удару всьому сімейству. Вона вирішила віч-на-віч пояснити своїй учениці, що саме їй варто забути, перш ніж почати з нею займатись, а поки обмежилася лише тим, що похвалила її голос, розпитала про заняття й схвалила вибір пройдених нею речей, змовчавши при цьому, що проходилися вони зовсім не так, як належить.

Усі розійшлися дуже задоволені цим випробуванням, жорстоким лише для Консуело. Вона відчула потребу замкнутись у своїй кімнаті й, перечитуючи ноти музичного твору, щойно перекрученого в її присутності, подумки проспівала його, щоб стерти у своєму мозку неприємне враження.

Розділ 30

Коли надвечір усі знову зібралися разом, Консуело відчула себе більш невимушено із цими людьми, з якими вже встигла трохи освоїтись, і почала відповідати менш стримано й стисло на запитання, які ті, зі свого боку, вже сміливіше задавали їй, цікавлячись її країною, її мистецтвом і її подорожами. Вона ретельно уникала говорити про себе – це було вирішено нею заздалегідь – і, розповідаючи про середовище, в якому їй доводилося жити, змовчувала про ту роль, яку сама в ньому відігравала. Марно намагалася цікава Амалія змусити її більше розповісти про себе, – Консуело не попалася на цю вудочку й нічим не видала свого інкогніто, яке вирішила зберегти будь-що-будь. Важко було сказати, чому ця таємничість так приваблювала її. Для цього було багато причин: почати з того, що вона клятвено обіцяла Порпори всіляко ховатися й стушовуватися, щоб Андзолето, почавши її розшукувати, не міг натрапити на її слід, – зовсім зайва обережність, тому що Андзолето після кількох слабких спроб знайти її швидко облишив цей намір, цілком поглинений своїми дебютами та своїм успіхом у Венеції.

З іншого боку, прагнучи завоювати прихильність і повагу родини, що тимчасово прихистила її, сумну й самотню, Консуело прекрасно розуміла, що тут до неї краще поставляться як до звичайної музикантші, учениці Порпори й викладачки

співу, ніж до примадонни, до актриси, знаменитої співачки, їй було ясно, що, якби довідалися ці прості набожні люди про її минуле, її становище серед них було б набагато сутужнішим, і цілком можливо, що, незважаючи на рекомендацію Порпори, прибуття співачки Консуело, що дебютувала з таким блиском у театрі Сан-Самуеле, могло б неабияк налякати їх. Але навіть якби не було цих двох важливих причин, Консуело однаково відчувала б потребу мовчати, не даючи нікому здогадатися про радощі та прикрощі своєї долі. У її житті так усе переплуталось – і сила, і слабкість, і слава, і любов. Вона не могла підняти ані найменшого куточка зависи, не виявивши хоча б одну з ран своєї душі; а рани ці були ще надто свіжі, надто глибокі, щоб чия-небудь людська рука могла полегшити їх. Навпаки, вона відчувала деяке полегшення саме завдяки цій стіні, зведеній нею між її болісними спогадами та спокоєм нового, діяльного життя. Ця зміна країни, середовища, імені відразу перенесла її в незнайомі умови, де вона жадала, граючи зовсім іншу роль, стати якоюсь новою істотою.

Це повне зречення всяких радощів марнославства, які втішили б іншу жінку, було порятунком для відважної душі Консуело. Відмовившись од людського співчуття й людської слави, вона сподівалася на допомогу згори. «Треба повернути хоча б частинку колишнього щастя, – говорила вона собі, – щастя, яким я довго насолоджувалась і яке полягало цілком у моїй любові до людей і в їхній любові до мене. Того

дня, коли я погналася за їхнім поклонінням, я втратила їхню любов, занадто вже дорого заплативши за почесні, якими вони замінили свою колишню прихильність. Зроблюся ж знову непомітною та скромною, щоб не мати на землі ні заздрічників, ні невдячних, ні ворогів. Найменший вияв симпатії солодкий, а до вираження найбільшого захвату домішується гіркота. Бувають серця марнолюбні й сильні, котрі задовольняються похвалами й тішаться тріумфом, – моє не з таких: мені занадто дорого обійшлося це випробування. На жаль! Слава викрала в мене серце мого коханого, нехай же смиренність поверне мені хоч кількох друзів!...»

Не те мав на увазі Порпора, відсилаючи Консуело з Венеції й рятуючи її цим від небезпеки й мук любові; перш ніж випустити її на арену честолюбства, перш ніж повернути її до бур артистичного життя, він хотів тільки дати їй деякий перепочинок. Він не досить добре знав свою ученицю. Він уважав її більш жінкою, тобто більш мінливою, ніж вона була насправді. Думаючи про неї зараз, він не уявляв її собі такою спокійною, ласкавою, дбаючою про інших, якою вона вже примусила себе бути. Вона малювалася йому вся в слезах, розтерзувана жалями. Але він чекав, що незабаром відбудеться реакція й що він знайде її вилікуваною від любові та з прагненням знову виявити свої сили, свій геній.

Те чисте, святе почуття, з яким Консуело поставилася до своєї ролі в родині Рудольштадтів, з першого ж дня мимоволі відбилася на її словах, учинках, виразі її обличчя. Хто бачив

її сяючою любов'ю й щастям під гарячими променями сонця Венеції, навряд чи зміг би зрозуміти, як може вона бути такою спокійною й ласкавою серед чужих людей, у глибині дрімучих лісів, коли любов її зганьблена в минулому й не має майбутнього. Одначе доброта черпає сили там, де гордість знаходить лише розпач. У цей вечір Консуело була прекрасна якоюсь новою красою. Це було не заціпеніння сильної натури, яка ще не пізнала себе й очікує свого пробудження, не розквіт сили, що рветься вперед із подивом і захватом.

Словом, тепер це була вже не потаємна, ще не збагнута краса цієї *scolare Zingarella*¹²¹, не блискуча, захоплююча краса прославленої співачки, – тепер це була ніжна, чарівна принадність чистої, заглибленої в себе жінки, що знає саму себе й керується святістю своїх спонукань.

Її хазяї, прості й душевні старі, пойняті інстинктивним прагненням шляхетності, вдихали, якщо можна так висловитися, таємничі пахощі, що виливалися в їхню духовну атмосферу з ангельської душі Консуело. Дивлячись на неї, вони зазнавали якогось відрядного почуття, якого, можливо, й не усвідомлювали, але розкіш якого наповнювала їх немов новим життям. Навіть сам Альберт, здавалося, вперше дав повну волю вияву своїх здібностей. Він був запобігливий і ласкавий з усіма, а з Консуело – у межах чемності, і, розмовляючи з нею, довів, що зовсім не втратив, як вважало до-тепер оточення, високий розум і ясність судження, даровані

¹²¹ Учениці-циганочки (*итал.*).

йому від природи. Барон не заснув, каноніса жодного разу не зітхнула, а граф Християн, що зазвичай із сумом опускався щовечора у своє крісло, зігнутий вагою років і горя, цього разу весь час стояв, притулившись спиною до каміна, персоніфікуючи собою мовби центр своєї родини, і брав участь у невимушеній, майже веселій бесіді, що тривала без перерви до дев'ятої години вечора.

– Видно, Господь почув наші гарячі молитви, – звернувся капелан до графа Християна й до каноніси, що залишились у вітальні після того, як пішли барон і молодь. – Графові Альбертові сьогодні виповнилося тридцять років, і цей знаменний день, якого так боялися й він і ми, пройшов надзвичайно щасливо й благополучно.

– Так, подякуємо ж Господу! – мовив старий граф. – Не знаю, можливо, це тільки благодійна ілюзія, послана нам для тимчасової розради, але мені протягом усього дня, а особливо ввечері, здавалося, що мій син вилікувався назавжди.

– Пробачте мені, – зауважила каноніса, – та мені здається, що ви, братику, і ви, пане капелане, обоє помилялися, вважаючи, начебто Альберта мучить ворог роду людського. Я ж завжди вірила в те, що він під владою двох протилежних сил, які змагаються одна з одною за його душу: адже часто після промов, начебто навіяних йому злим ангелом, його вустами за хвилину говорило саме небо. Згадайте все, що він сказав учора ввечері під час грози й особливо його останні слова перед тим, як він пішов: «Благодать Господня зійшла на цей

дім». Альберт відчув, що на нього зійшла Божа благодать, і я вірю в його зцілення, мов у чудо, обіцяне Богом.

Капелан був занадто боязкий, аби відразу погодитися з таким сміливим припущенням. Звичайно він виходив із скрутного становища, вдаючись до таких висловів, як: «Покладемо наші сподівання на вічну премудрість», «Господь читає те, що приховано», «Дух поринає в Бога», і до різних інших – радше втішливих, аніж нових.

Граф Християн вагався між бажанням погодитися із суворими догмами своєї доброї сестри, нерідко спрямованими у бік чудесного, і повагою до боязкої та обережної ортодоксальності капелана. Щоб перемінити тему, він заговорив про Порпоріну, з великою похвалою відгукнувшись про її прекрасну манеру триматися. Каноніса, що встигла вже полюбити дівчину, гаряче приєдналася до похвал брата, а капелан благословив їхній душевний потяг до неї. Жодному з них і на думку не спало пояснити присутністю Консуело чудо, що сталося в їхній родині. Вони дістали благо, не знаючи його джерела; це було саме те, про що б Консуело стала благати Бога, якби її про це запитали.

Спостереження Амалії були більш точними. Для неї було очевидно, що її двоюрідний брат настільки володіє собою, коли це потрібно, що може приховувати безладність своїх думок перед людьми, які не вселяють йому довіри або, навпаки, які користуються його особливою повагою. Перед деякими друзями й родичами, до яких він почував симпатію

або антипатію, він ніколи не виявляв ані найменших дивацтв свого характеру. І от, коли Консуело висловила свій подив із приводу її вчорашніх розповідей, Амалія, яку мучила таємна досада, спробувала знову розпалити в дівчині той жах перед Альбертом, який вона викликала в ній напередодні.

– Ах, друже мій, – сказала вона, – не довіряйте цьому оманному спокою; це не що інше, як звичайний світлий проміжок між двома нападами. Нині ви його бачили таким, яким бачила його і я, коли приїхала сюди на початку минулого року. Та ба! Якби чужа воля призначила вас у дружини такому маніяку, якби, щоб перемогти ваш мовчазний опір, було укладено мовчазну змову й вас би тримали без кінця-краю бранкою в цьому жахливому замку, у цій атмосфері постійних несподіванок, страхів, хвилювань, сліз, заклинань, навіженств, якби вам довелося чекати видужання, в яке всі вірять, але яке ніколи не настане, – ви, як і я, розчарувалися б у прекрасних манерах Альберта й у солодких речах його родини.

– Мені здається просто неймовірним, – сказала Консуело, – щоб вас могли змусити вийти заміж за чоловіка, якого ви не любите. Адже ви, очевидно, кумир ваших рідних.

– Мене ні до чого не можуть змусити, – вони прекрасно знають, що із цього нічого не вийшло б. Але вони забувають, що Альберт не єдиний підходящий для мене чоловік, і одному Богові відомо, коли в них умре нарешті божевільна надія на те, що я знову можу полюбити його, як любила в перші

дні свого приїзду. До того ж мій батько, як завзятий мисливець, почуває себе прекрасно в цьому проклятому замку, де таке чудесне полювання, і завжди під яким-небудь приводом відкладає наш від'їзд, який разів двадцять уже передбачався, але його так і не було здійснено. Ах, Ніно мила, якби ви знайшли спосіб за одну ніч винищити всю дичину в окрузі, ви цим зробили б мені найбільшу послугу.

– На жаль, я тільки можу розважити вас музикою й розмовами в ті вечори, коли вам не захочеться спати. Постараюся бути для вас і заспокійливим і снодійним засобом.

– Так, ви нагадали мені, що я ще не докінчила вам своєї розповіді. Почну зараз же, щоб ви могли сьогодні заснути раніше...

Тільки через кілька днів після свого таємничого зникнення (він продовжував перебувати у впевненості, що його тижнева відсутність тривала всього сім годин) Альберт помітив, що абата немає в замку, і запитав, куди його відправили.

«Він був уже не потрібний вам, – відповіли йому, – і повернувся до своїх справ. Хіба досі ви не зауважували його відсутності?»

«Я помітив, – відповів Альберт, – що *чогось бракує моїм стражданням*, але не міг зрозуміти – чого саме».

«Так ви дуже страждаєте, Альберте?» – запитала каноніса.

«Так, дуже», – відповів він таким тоном, наче його запитали, чи добре він спав.

«Виходить, абат був тобі дуже неприємний?» – у свою чер-

гу запитав його граф Християн.

«Дуже», – тим же тоном відповів Альберт.

«А чому ж, сину мій, ти не сказав мені про це раніше? Як міг ти так довго терпіти антипатичну тобі людину, не поділившись цим зі мною? Невже ти сумнівався, любий мій хлопчику, в тому, що, довідавшись про твої страждання, я б негайно позбавив тебе їх?»

«Це так мало додавало до мого горя, – відповів Альберт із жахаючим спокоєм. – Я не сумніваюсь у вашому доброму ставленні до мене, батьку, але те, що ви випроводили б абата, мало полегшило б мою долю, тому що ви, напевно, замінили б його іншим наглядачем».

«Скажи краще – товаришем по подорожі; при моїй любові до тебе, сину мій, мені боляче чути слово "наглядач"».

«Ваша любов, любий батьку, і змушувала вас піклуватися про мене в такий спосіб. Ви навіть не підозрювали, як мучили мене, випроводжуючи від себе й із цього будинку, де, з волі провидіння, я мав би жити до моменту, поки не звершаться наді мною його приречення. Ви гадали, що сприяєте моему видужанню й спокою, і, хоча я краще розумів, що корисніше для нас із вами, я мусив вам коритися. Усвідомлюючи свій синівський обов'язок, я його виконав».

«Я знаю, Альберте, твоє добре серце й твою прихильність до нас, але хіба ти не можеш висловити свою думку ясніше?»

«Це дуже легко, – відповів Альберт, – і настав час зробити це».

Альберт промовив це таким спокійним тоном, що нам здалося, начебто ми дожили до тої щасливої хвилини, коли душа його нарешті перестане бути для нас болісною загадкою. Ми всі оточили його, спонукаючи лагідними поглядами вперше в житті розкрити свою душу. Очевидно, він вирішив довіритися нам, і от що він повідав:

«Ви завжди дивилися на мене, та й зараз ще дивитесь як на хворого й божевільного. Якби я не почував до вас такої безмежної любові й ніжності, я, мабуть, зважився б поглибити прірву, що розділяє нас, і довів би вам, що, у той час як ви погрузнули у світі оман і забобонів, мені небо відкрило доступ до істини та світла. Але, не відмовившись від усього того, що становить ваш спокій, вірування й благополуччя, ви були б не в змозі зрозуміти мене. Коли мимоволі в пориві захвату в мене виривається кілька необережних слів, я негайно зауважую, що, бажаючи висмикнути з корінням ваші омани й показати вашим ослабленим очам сліпучий світоч, яким я володію, я завдаю вам страшних мук. Усі ваші життєві дрібниці, всі ваші звички, всі фібри вашої душі, всі сили вашого розуму – все це настільки пов'язано, переплутано неправдою, настільки підпорядковано законам п'їтьми, що, прагнучи дати вам нову віру, я, здається, даю вам смерть. Тим часом і наяву й уві сні, і в тиші й у бурю я чую голос, який велить мені просвітити вас і повернути на шлях істини. Але я людина занадто любляча і слабка, щоб зробити це. Коли я бачу ваші очі, повні сліз, ваші пригнічені обличчя, коли

чую ваші зітхання, коли відчуваю, що приношу вам смуток і жах, я тікаю, ховаюся, щоб не піддатися голосу своєї совісті й велінню долі. Ось у чому моє горе, моя мука, мій хрест і моє катування. Ну що, чи розумієте ви мене тепер?»

Дядько, тітка й капелан розуміли почасти, що Альберт створив для себе релігію й моральні правила, зовсім відмінні від їх власних, але, як правовірні католики, вони, боячись упасти в найменшу єресь, не зважувалися викликати його на більшу відвертість. У мене ж тоді було ще дуже неясне уявлення про деякі особливості його дитинства й ранньої юності, і тому я анічогісінько не могла зрозуміти. До того ж, Ніно, у той час я так само мало, як і ви тепер, була поінформована про те, що таке гуситство, що таке лютеранство. Потім я багато й часто чула про це, і, правду сказати, нескінченні суперечки на цю тему між Альбертом і капеланом не раз наводили на мене нестерпну нудьгу. Отже, я з нетерпінням чекала від Альберта більш докладних роз'яснень, але їх так і не було.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.